

BELVEDERE

MERIDIONALE

SZEGEDI TÖRTÉNE SZHALLGATÓK LAPJA XVII. évfolyam 7-8. szám

a második világháború

emlékezete

A NAGY VILÁGÉGÉSRE EMLÉKEZŐ CIKKEK ÉS VISSZAEMLEKEZÉSEK
LAPUNK 30—118. OLDALAIN OLVASHATÓK

NOVEMBER—DECEMBER MMV

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSAK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER
Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KERTÉSZ PÉTER, PÉTER ÁGNES, SALLAI ILDIKÓ, TERJÉK MIKLÓS
Munkatárs: HORVÁTH VIKTOR

Miniszerium, Oktatási és
Tudományügyi Miniszerium

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudomány-egyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja és a Nemzeti Civil Alapprogram, támogatásával készült.

SZEVEDI TUDOMÁNYEGYETEM
EGYETEMI HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből. Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ
A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu Honlap: www.belvedere.meridionale.hu
Telefon: 06 62/544-759
Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.
Megjelenik 1000 példányban
Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

Referátumok

Nótári Tamás: Adalékok a Breves Notitiahez 3

Hajdani vármegyéink

Bagi László: Az egykori Csanád vármegye 12

Hadak útján

Illés András: Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története 1967–1973. 3. rész.
A fejlesztések vizsgája: A jóm-kipúri háború 17

A II. világháború emlékezete

Matuska Márton: A Délvidék tragédiája és bánata 30

Lattenstein Dániel: A Vörös Hadsereg jelenléte

Székesfehérváron és környékén 1944–45-ben 39

Kun Zsuzsanna: Holokauszt Kiskunfélegyházán 63

Babos László: A német hadsereg 1939. szeptember 1-jén. Szervezet és fegyverzet 80

Veres Árpád: A tengeri stratégia megváltozása a II. világháború alatt 96

Pintér István: Kérdések az 1944. október 15-i kiugrási kísérletről 106

Szemtanú

Kepéné Bihar Mária–Lendvai Kepe Zoltán: Drezda leégése egy lendvahosszúfalui levante szemével 109

Téka

LUCIUS IUNIUS MODERATUS COLUMELLA:
A mezőgazdaságról. (T. Horváth Ágnes) 118

Babos László hallgató (SZTE BTK), Bagi László hallgató (SZTE JGYTFK), Illés András hallgató (SZTE BTK), Kiss Gábor Ferenc főiskolai tanársegéd (SZTE JGYTFK), Kepéné Bihar Mária (Szlovénia), Kun Zsuzsanna, Lattenstein Dániel hallgató (SZTE JGYTFK), Lendvai Kepe Zoltán (Szlovénia), Matuska Márton történész (Délvidék), dr. Nótári Tamás egyetemi adjunktus (KRE ÁJK), Pintér István tanár (Hódmezővásárhely), dr. T. Horváth Ágnes főiskolai tanár (SZTE JGYTFK)

NÓTÁRI TAMÁS

Adalékok a Breves Notitiaehez

A korai salzburgi historiográfia¹ – amely olyan forrásokkal büszkélkedhetik, mint a Vita/Gesta Hrodberti,² a Conversio Bagoariorum et Carantanorum,³ a Notitia Arnonis⁴ és az Epistola Theotmari⁵ – e darabjának, a 798 és 800 között keletkezett Breves Notitiaenek csupán a közelmúltban keletkezett magyar fordítása.⁶ Érdemesnek tűnik néhány, a mű datálása, szerkezete és a korábbi salzburgi forrásokhoz fűződő viszonya kapcsán felmerülő néhány kérdésre röviden kitérni.

A Breves Notitiae több, mint csupán adomány- vagy birtokjegyzék, éppen elbeszélő, historikus passzusai révén – ezek közé tartozik a hozzátvetőleg 746/7 és 750 között keletkezett,⁷ a Breves Notitiaebe felvettelt nyert Libellus Virgili⁸ – lehetne mint forrást nehezen valamiféle műfaji kategóriába besorolni: e sajátos genus mixtum igen jellemző a korai salzburgi történelem forrásaira a Vita Hrodbertitől kezdve egészen az Epistola Theotmariig.⁹ A mű datálásának meghatározása során a 798-as évszámból indulhatunk ki: 798 április 20-án adta át III. Leó pápa Arnnak a palliumot,¹⁰ s így az újonnan megalapított Salzburgi Érsekség vezetőjévé tette.¹¹ Tekintettel arra, hogy az ezen aktuálisan Salzburgnak alávetett bajor püspökök – Passau, Freising, Regensburg és Säben/Brixen¹² – nem értéktek egyet Arn érsekké szentelésével és székhelye érsekséggé tételével, Salzburg megkísérelte az új metropolita vitatott primátusát alátámasztani.¹³ Ennek során elsődlegesen a Rupert-hagyományra és az immáron nem csak a hercegi adományokkal kiegészített birtokfeljegyzésre támaszkodtak, ebben áll a Breves Notitiae legjelentősebb különbsége a Notitia Arnonishoz képest.¹⁴

A Breves Notitiae Arnt három alkalommal is érsekként említi, azonban érdemesnek tűnik az archiepiscopus-helyeket behatóbban szemügyre venni. Az első szöveghely¹⁵ esetében már Wilhelm Levison is felhívta a figyelmet, hogy feltehetően egy korai glossa marginalisszal van dolgunk.¹⁶ Az „archiepiscopus” megnevezés teljességgel jogos Arn 798 utáni ténykedéseire vonatkoztatva, azonban a „notum sit, quod” fordulat későbbi betoldásnak tűnik, amit a „pars” kifejezés a Breves Notitiaeben egyedül itt előforduló pluralisa is megerősíteni látszik¹⁷ – ezek alapján valószínű, hogy e mondat mindenestül később került a szövegbe. A második szöveghely¹⁸ kapcsán feltételezhetjük, hogy nem későbbi betoldással van dolgunk, ugyanis nem volna logikusan megmagyarázható, hogy a másoló miért éppen ebben az esetben kívánta volna Arn érseki méltóságát hangsúlyozni, a többiben viszont csupán püspökként említette volna.¹⁹ A harmadik locus²⁰ eredetiségében nincsen okunk kételkedni, és az Breves Notitiae tizennegyedik fejezetétől kezdve megfigyelhető, a topográfiai csoportosításon belüli kronológiai elrendezés alapján megállapítható, hogy az idézett és az azt követő paragrafusokban²¹ említett adományokat Arn mint érsek kapta, mégpedig 798 után.²² A Breves Notitiae számos alkalommal említi Arnt mint püspököt,²³ érsekként megbízhatóan két helyen találkozhatni vele,²⁴ az egyik szöveghely egyértelműen 798 utánra, a másik pedig a 798 körüli időre utal; mindebből a következő két – egymásnak ellentmondó – következtetést vonhatunk le. Egyfelől feltételezhetnénk, hogy 798 után – s ha a Breves Notitiae keletkezési idejét 798 utánra és 816

előttre tesszük, ez tizenhat évet jelent – olyan kevés jogügylet jött létre, hogy a forrás Arnt legfeljebb két helyen nevezhette meg mint érseket. Másfelől kiindulhatnánk abból is, hogy a Breves Notitiae oly röviddel 798, vagyis Salzburg érsekséggé válása után került lejegyzésre, hogy csak a közvetlenül 798 után végbement ügyletek nyerhettek felvételt a szövegbe, vagyis az ajándékozások, cserék és adásvételez túlnyomó része 798 előtt jött létre.²⁵

Herbert Haupt a Breves Notitiae későbbi – bizonyos pontokon egészen a IX. század közepére tehető – datálása mellett foglalt állást, érvelését főképp nyelvi és stiláris alapokra helyezve. A forráson belül megkülönböztetett egy Breves Notitiae I. (hozzávetőlegesen 1–14. fejezet) és egy Breves Notitiae II. (15–24. fejezet) textust, és a Breves Notitiae I. keletkezését 798 utánra vélelmezi, tekintettel arra, hogy azon fejezetek Arnt érsekként említik,²⁶ ugyanakkor ezt csak két szöveghelyen tudja kimutatni,²⁷ amelyek közül az első bizonyosan későbbi betoldás eredménye.²⁸ Nyelvi érvként hozza fel a „fornax” substantivum használatát, nevezetesen hogy míg az első rész többször a „fornacium loca” fordulattal él,²⁹ addig a későbbiekben a „fornacium I” megfogalmazás³⁰ található,³¹ ám ezen okfejtést Fritz Lošek számos, igen találó érveléssel cáfolta meg.³² (Ugyanez áll Hauptnak a „fluvius” szó kapcsán kifejtett argumentációjára.³³) Kétségbevonhatatlan tény, hogy a Breves Notitiae második része némiképpen a sematikus „David presbiter vir nobilis ad Salzpurch totum dedit, quod habuit ad Chirihheim”³⁴ minta szerint alakul,³⁵ ám az ott megmutatkozó – az első, erősebben elbeszélő hangvételi részhez képest valóban jelentős – stiláris változások oka elsősorban a tartalmi különbségekben keresendő.³⁶

Ezen érveket, amelyek alapján a Breves Notitiae keletkezési időpontjául a 798-as évet tételezzük fel, vagy egy, kevéssel későbbi esztendő fogadunk el, erősítik a (michael-)beuerni templom feletti vita körülményei: „Illa de ecclesia ad Puron placitum est habitum coram Ludowico rege. ... Rursum placitum est habitum de ipsa ecclesia Arnonis et Wenilonis coram Richolfo et Geroldo legatis domni Karoli regis.”³⁷ Az említett „Ludowicus rex” minden bizonnyal Jámbor Lajos lehetett, a vitát pedig Nagy Károly király idején, legkésőbb 799 augusztus vége előtt fejezhették be, ugyanis ugyanezen év szeptember 1-én halt meg az említett Geroldus³⁸ – vagyis a Breves Notitiae tizenharmadik fejezetben foglaltak legkésőbb 799-ben megtörtént eseményekről szólnak.³⁹ A röviddel 798 utáni datálást támasztja alá a Nagy Károly által Salzburgnak biztosított immunitás ténye, ami indokolhatta a birtokviszonyok tisztázását; s noha Nagy Károly ezen oklevele elveszett, az ebben foglaltakra Jámbor Lajos 816. február 5-én kelt és Német Lajos 837-ből származó megerősítő okleveleiből következtethetünk.⁴⁰ Heinrich Wandewitz ezek alapján 798 és 814 közé teszi a Breves Notitiae keletkezését,⁴¹ azonban ezt az intervallumot szűkíthetjük azáltal, ha – amint ezt a történelmi körülmények figyelembe vétele is indokolja – feltételezzük, hogy a Salzburgnak adott immunitás összefügg, s ezért időben is nagyjából egybeesik Salzburg érsekséggé tételével.⁴² Megállapítható, hogy az általa adományozott immunitásokat Nagy Károly túlnyomó részt 787 és 800 között adta ki.⁴³ Ezek alapján a Salzburgnak adományozott immunitás terminus post quemjeként 798-at, terminus ante quemjeként pedig 800-at határozhatjuk meg, tehát ismét a 798 és 800 közötti időszakot adhatjuk meg a Breves Notitiae keletkezési koraként.⁴⁴

Tekintsük át Fritz Lošek felosztását követve a Breves Notitiae szerkezeti felépítését, amely mind a tartalmi, mind pedig a nyelvi és stiláris szempontokat felöleli!⁴⁵

Praefatio

I. 1–13, 13.

A Theodo és Rupert (1–3, 7)

a) A Rupert-legenda és az első adományok (1–2, 11)

b) Libellus Virgilii I/1. (3, 1–3, 7)

B Rupert és Theodbert (3, 8–5, 5)

a) Libellus Virgilii I/ 2. (3, 8–3, 16)

b) Nonnberg (4)

c) Szent Péter (5)

C Hucbert (6–7, 4)

a) Adományok (6)

b) Betoldás: vadászati jog és erdőhasználat (7, 1–7, 2)

c) Adományok (7, 3–7, 4)

D Odilo és Virgilius (7, 5–10, 5)

a) A hatalmi viszonyok és az első adományok (7, 5–7, 7)

b) Libellus Virgilii II. (8, 1–8, 15)

c) Odilo adományai a cella Maximilianinak (9)

d) A nemesek adományai a cella Maximilianinak (10)

E Virgilius (és Tasziló) (11–13, 13)

a) A hatalmi viszonyok és az első adományok (11, 1–11, 3a)

b) Betoldás: potlások az adományokhoz (11, 3b–12, 3)

c) Libellus Virgilii III. (13, 1–13, 7)

d) Adományok Ottingnak (13, 8–13, 13)

II. Nemesek és közrendűek adományai Salzburnak (14, 1–24, 4)

Az I. részben a kronológiai, a II. részben a topográfiai rendezőelv dominál, azonban ezen alapelvek alkalmazása nem következetes. Az I. részben általában az egyházi és a világi oldal főszereplői párban jelennek meg, tehát a salzburgi püspökök Ruperttől Virgiliusig⁴⁶ és a bajor hercegek Theodótól III. Taszilóig; Hucberttől kezdve a passzusok végén a, hercegi adományok után a nemesek adományai következnek.⁴⁷

Érdemes némi figyelmet szentelni a Breves Notitiae és a korábbi salzburgi textusok viszonyának, különös tekintettel a Gesta Hrodbertire és a Notitia Arnonisra. A Breves Notitiae szövegére jelentős hatást gyakorolt a Rupert életéről szóló hagiografikus mű, ellentétben a Notitia Arnonis textusával, amelyben Rupert nem annyira szentként, hitvallóként, illetve püspökként jelenik meg, hanem sokkal inkább domnus Hrodbertusként,⁴⁸ akinek ténykedésére, illetve az erről készült okiratokra a feljegyzés írója biztonsággal támaszkodhat.⁴⁹ A Notitia Arnonis és a Breves Notitiae ezen különbségét érthetővé teszi, hogy a Notitia Arnonisban Arn püspök, illetve Benedek diakónus nem a salzburgi primátus legitimációját tartotta szem előtt, ami utóbb, a Breves Notitiaeben elsődleges fontosságot nyert, s amit a ruperti hagyomány felelevenítése nagyban elősegíthetett.⁵⁰ Eltérések mutatkoznak Rupert működésének ábrázolása során abban is, hogy a Breves Notitiae a szent apostoli funkcióját hangsúlyozza: a Gesta Hrodberti negyedik fejezete szerint a szent elsősorban a keresztény hit megújításán munkálkodott,⁵¹ a Breves Notitiae állítása szerint Rupert keresztelte meg Theodo herceget előkelőivel együtt,⁵² a Conversio Bagoariorum et Carantanorum első fejezete e térítést az egyszerű népre is kiterjeszti.⁵³ A Breves Notitiae nyomatókkal említi Rupert egész Bajorországra és annak népeire kiterjedő működését⁵⁴ – félreérthetetlenül a salzburgi primátust alátámasztani szándékozó tendencia –, ám természetesen hallgat a Gesta

Hrodbertiben említett lorchi,⁵⁵ és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*ban leírt, Pannónia határáig terjedő utazásáról.⁵⁶ A Seekirchen am Wallersee-re vonatkozó adatot már mind a *Gesta Hrodberti*, mind a *Conversio*,⁵⁷ mind pedig a *Breves Notitiae* tartalmazza.⁵⁸ A *Gesta Hrodberti* – és a *Conversio* – szerint Rupert Salzburgba érven ott régi, még a római korból származó, ám immáron romos építményeket talált,⁵⁹ s a Theodo hercegtől kért engedélyt megkapván építkezni kezdett.⁶⁰ Ezzel szemben a *Breves Notitiae* szerint Rupert a herceg hozzájárulásával jön Salzburgba, ott régi épületeket talál, felépít egy templomot, berendezi püspöki székhelyét, s csak ezután jelenik meg Theodo, aki székhelyül neki adja e helyet, s egyéb adományokat tesz.⁶¹

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a *Breves Notitiae* ábrázolásában Salzburg jelentősebb szerepet játszik, mind pedig Rupert kötődése jóval szorosabb a városhoz, mint akár a *Gesta Hrodberti*, akár a *Conversio* elbeszélésében: a Hrodbertus által Salzburg előtt felkeresett helyek közül egyedül Seekirchenről esik szó, tekintettel arra, hogy Salzburg ott – ellentétben Lorch-hal, amelyről a *Breves Notitiae* hallgat – birtokokkal rendelkezett; Rupert önállóan cselekszik Salzburgban, Theodo csak utóbb adja ténykedésének eredményéhez hozzájárulását, ami a salzburgi püspökök aktivitását és autonómiáját hangsúlyozza.⁶² A *Breves Notitiae* Mazimilianszelle alapításáról szóló passzusának – a Libellus Virgilii egy részének⁶³ – előképe nagy valószínűséggel a *Gesta Hrodberti* vonatkozó paragrafusa⁶⁴ lehetett.⁶⁵ Az egyetlen adásvételt, amelyre a *Gesta Hrodberti* is kitér, Piding megvásárlását,⁶⁶ a *Breves Notitia*e-ben is megtalálhatjuk.⁶⁷ A Rupert által alapított apácamonostor kapcsán a *Gesta Hrodberti* említést tesz arról, hogy a püspök saját hazájából, Wormsból hozta magával rokonát, Erindrudist,⁶⁸ akit a monostor élére állított,⁶⁹ a *Breves Notitiae* természetesen nem utal Wormsra, hiszen egyfelől a szent származásának kérdését⁷⁰ sem tárgyalja, másfelől a forrás tendenciájának megfelelően pedig a püspök „saját hazája” nem lehetett más, mint maga Salzburg, hasonlóképpen hangsúlyozza a *Breves Notitiae*, hogy Erindrudis apácáfőnöknővé tétele a herceg engedélye és akarata szerint történt,⁷¹ ami világosan jelzi az egyetértésben eljáró püspök és herceg képét, ami a *Breves Notitia*e-n végigvonul.⁷²

A *Breves Notitiae* helyenként erősen Karoling-párti ábrázolásmódja a kutatók körében – ha különböző mértékben is – elismert és elfogadott.⁷³ E tendenciát jelzi Pippinnek és anyjának, Hiltrutnak az előfordulása a szövegben,⁷⁴ akiket a *Notitia Arnonis* egyáltalán nem említ, s akik mellett Tasziló herceget az elbeszélés egyfajta mellékszereplővé fokozza le.⁷⁵ A *Breves Notitiae* mindössze öt alkalommal említi Taszilót,⁷⁶ szemben a *Notitia Arnonis* – a terjedelmét tekintve rövidebb forrás – kilenc locusával,⁷⁷ grammatikailag pedig csupán egy alkalommal szerepel alanyként a textusban.⁷⁸ (A *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiae* eltérő forráskezelésének egyik legszembetűnőbb példája a Nonnbergnek tett adományokkal foglalkozó szöveghely – nem csak tartalmát,⁷⁹ hanem a textusban elfoglalt helyét tekintve is: míg a *Breves Notitiae* besorolja a Rupert és Theodbert korában és közreműködése révén jutott adományok közé,⁸⁰ addig a *Notitia Arnonis* teljességgel különálló fejezetet és önálló praefatiót szentel e donációknak.⁸¹) Herwig Wolfram a *Notitia Arnonis*-re az „(eindeutig) prokarolingisch” minősítést használja,⁸² Heinrich Wanderwitz pedig a *Notitia Arnonis* kapcsán a forrásnak az Agilolfingek iránti egyértelmű rokonszenvéről szól, a bevezetés és a zárófejezet kivételével.⁸³ Fritz Lošek megállapítja, hogy amint a *Notitia Arnonis*, úgy a *Breves Notitiae* esetében sem jogos ilyen egyértelmű és lapidáris megállapítással élni, és rámutat arra, hogy az egyes bajor hercegek megítélése személyenként változó; a feltétlenül pozitív Theodo- és Theodbert-képet az Odilóról és Taszilóról festett, korántsem rokonszenves

portrék követik, amit a Libellus Virgiliiben vázolt konfliktus is alátámaszt.⁸⁴

Egyértelműen megállapítható, hogy a két forrás közül egyik sem szolgált a másik számára előképpül, vagyis a Breves Notitiae nem tekinthető a Notitia Arnonis kibővített átdolgozásának, attól teljességgel függetlenül jött létre.⁸⁵ Mindkét auctornak – a Notitia Arnonis esetében Benedek diakónusnak és a Breves Notitia ismeretlen szerzőjének – bizonyos feljegyzések álltak rendelkezésükre, amelyeket forrásként használhattak.⁸⁶ További lényeges különbséget jelez a két forrás címe is: a Notitia Arnonis singularisa mutatja, hogy esetében egy utólag elkészített, gyűjtőmunkán alapuló, egységes feljegyzéssel van dolgunk, a Breves Notitiae pluralisa pedig jelzi, hogy nagy valószínűséggel a számos, korábban készült feljegyzést olvaszt magába.⁸⁷ A két szöveg között bizonyos eltérések mutathatók ki azon tekintetben is, hogy az általuk felhasznált forrásokat – korábbi notitiákat – mennyire aktualizálták, igazították hozzá saját korukhoz: az aktualizálásokat, amelyeket a Notitia Arnonis és a Breves Notitiae azonos tartalmú helyeinek összevetéséből ismerhetünk fel, legtöbbször a „nunc”, illetve a „tantummodo” szó jelzi.⁸⁸ A módosítások során gyakorta a latin, illetve római helyiségeveket helyettesítették germán nevekkal, a gazdasági és topográfiai viszonyokat néhol igyekeztek megfeleltetni a kor viszonyainak, a rövidebb szöveg, vagyis a Notitia Arnonis szenvedett változtatásokat – ugyanakkor aktualizáló tendenciákat csak azon szöveghelyeken érhetünk nyomon, amelyeket mindkét forrás tartalmazott, ám e módosítások soha nem találhatók meg egyidejűleg a két textus azonos tartalmú locusaiban.⁸⁹ Ezen eredményekből két következtetés vonható le: egyfelől – amint már megállapíthattuk – sem a Notitia Arnonis, sem a Breves Notitiae nem szolgált a másik szöveg előképül vagy forrásul, másfelől pedig kitűnik, hogy a későbbi textus, a Breves Notitiae őrzi a régebbi, az eredeti forrásokhoz, notitiákhoz közelebb álló szövegréteget.⁹⁰

Nyelvileg a Breves Notitiae – akárcsak a Notitia Arnonis – sajátos keveréke az oklevéli és a historikus elbeszélő nyelvnek; érdemesnek tűnik e jelenségre néhány példát felvillantani. Az adományozás, átadás megjelölésére a Breves Notitiae leggyakrabban a „dare”, valamivel ritkábban a „tradere” kifejezést használja, ezzel szemben a Notitia Arnonisban a „tradere” jóval gyakrabban fordul elő, mint a „dare”: tekintettel arra, hogy a két szó között lényeges jelentésszerű különbséget nem fedezhetünk fel, ha a különféle verbumokkal jelzett, a két forrás tartalmilag azonos helyein előforduló birtokok jellegét és jogi sorsát vizsgáljuk, e terminológiai eltérés oka másutt keresendő.⁹¹ Mivel a Notitia Arnonis Nagy Károly számára készített, a Salzburgi Püspökség vagyoni helyzetét igazoló dokumentumként keletkezett, a hivatalos nyelvhasználathoz közelebb álló „tradere” verbumot alkalmazza gyakrabban, a Breves Notitiae pedig – tekintettel a kevésbé szigorúan hivatalos, sokkal inkább általánosan legitimációs célzatra – a köznyelvibb „dare” igét preferálja, amiben már a Karoling nyelvi reform is érezteti hatását.⁹² Ugyanezen hatásnak tudható be a Breves Notitiae grammatikailag messze korrektebb alak- és mondattana, ami többek között a participiumhasználatban is megmutatkozik: a Breves Notitiaeben számos helyen a „loco dicto”,⁹³ illetve „loco vocato”⁹⁴ fordulattal találkozhatni, szemben a Notitia Arnonisban rendszeresen előforduló „villa nuncupante” összetétellel.⁹⁵ (A passzív értelemben használt „nuncupante” participium imperfectum igen jellemző a Meroving-kor okleveleire, amit nagy valószínűséggel az Agilolfing diplomák is átvettek.⁹⁶) Az oklevéli nyelv a Breves Notitiaeben számos esetben átadja a helyét az elbeszélő stílusnak, kiváltképp azon részekben, amelyeket a számunkra ismeretlen szerző a cella Maxilimiani⁹⁷ és Otting⁹⁸ kapcsán kibontakozott vitát tematizáló Libellus Virgiliiből vett át: e két helyen él az auctor az oratio recta eszközével,⁹⁹ amivel a Notitia Arnonisban

egyáltalán nem találkozhatni.

JEGYZETEK

- ¹ A korai salzburgi historiográfia történetéhez bővebben lásd A. LHOTSKY: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*. Köln–Graz, 1955. 143. skk.
- ² A Vita Hrodberti részleteinek fordítását lásd SZÁDECZKY-KARDOSS S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998. 225. A teljes Gesta Hrodberti fordítását lásd NÓTÁRI T.: *Gesta Hrodberti*. In *Classica–Mediaevalia–Neolatina*. Debrecen (sajtó alatt)
- ³ A Conversio fordítását lásd NÓTÁRI T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Aetas 2000/3. 93–11. (a továbbiakban: Nótári 2000.) A Conversióhoz lásd H. WOLFRAM: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien. Wien–Köln–Graz, 1979. (a továbbiakban: Wolfram 1979.); H. WOLFRAM: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien–München, 1995 (a továbbiakban: Wolfram 1995.); F. LOŠEK: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte 15. Hannover, 1997. (a továbbiakban: Lošek 1997.); NÓTÁRI T.: *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez*. In: *Tanulmányok a középkorról. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. (Szerk. Weisz B.–Balogh L.–Szarka J.) Szeged, 2001. 67–84.
- ⁴ A Notitia Arnonis fordítását lásd NÓTÁRI T.: *Notitia Arnonis – Epistola Theotmari*. Aetas 2004/1–2. (a továbbiakban: Nótári 2004.) 72–95. A Notitia Arnonishoz bővebben lásd F. LOŠEK: *Notitia Arnonis und Breves Notitiae*. Die Salzburger Güterverzeichnisse um 800. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130. 1990. (a továbbiakban: Lošek 1990.)
- ⁵ Az Epistola Theotmari fordítását lásd Nótári 2004; az Epistola Theotmarihoz lásd Lošek 1997.
- ⁶ NÓTÁRI T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.
- ⁷ Wolfram 1995. 228.
- ⁸ A Libellus Virgilihez lásd H. WOLFRAM: *Libellus Virgilii*. Ein quellenkritisches Problem der ältesten Salzburger Güterverzeichnisse. In: *Vorträge und Forschungen XX*. Herausgegeben von A. Borst. 1974. (a továbbiakban Wolfram 1974.)
- ⁹ Wolfram 1979. 24. skk.; H. WOLFRAM: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. 378–907. Wien, 1987. (a továbbiakban: Wolfram 1987.) 88. sk.; Lošek 1990. 10.
- ¹⁰ Arnhoz lásd G. DEMMELBAUER: *Arno, der erste Erzbischof von Salzburg 798–821*. (Dissertation) Wien, 1950.
- ¹¹ Wolfram 1987. 208.
- ¹² H. DOPSCH: *Die Salzburger Kirche*. In *Geschichte Salzburgs I/2*. Salzburg, 1983. 986.
- ¹³ Wolfram 1979. 25.
- ¹⁴ Lošek 1990. 34.
- ¹⁵ BN 14, 33. *Notum sit, quod Arn archiepiscopus conquisivit II partes de Tusinperch a Gotberto*.
- ¹⁶ W. LEVISON: *Die älteste Lebensbeschreibung Ruperts von Salzburg*. Neues Archiv 28. 1903. 216; Lošek 1990. 35.
- ¹⁷ Egyebüitt (BN 14, 19. 29) a portiones pluralisszal találkozhatni.

- ¹⁸ BN 14, 54. Isti Romani de Fischacha voluerunt illam silvam iuxta Fischacha habere in proprio, sed Arn archiepiscopus per ipsos pagenses viros nobiles attestantes duobus vicibus conquisivit sancto Petro ad Salzburg.
- ¹⁹ Lošek 1990. 36.
- ²⁰ BN 15, 4. Arn archiepiscopus concambiavit ad Pachmann unum territorium et silvam a tribus fratribus, id est Reimbotone, Kozbotone et Putulungo, et dedit eis, quod fuit sancti Petri de dato Eginolui in Lambach.
- ²¹ BN 15, 4–7.
- ²² Lošek 1990. 36.
- ²³ BN 14, 40; 16, 3; 18, 8; 19, 3. 4; 23, 1. 3. 5; 24, 2.
- ²⁴ BN 14, 54; 15, 4–7.
- ²⁵ Lošek 1990. 37.
- ²⁶ H. HAUPT: Zur Sprache frühmittelalterlicher Güterverzeichnisse. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 83. 1975. (a továbbiakban: Haupt) 35.
- ²⁷ BN 14, 33; 14, 54.
- ²⁸ Lošek 1990. 38.
- ²⁹ BN 2, 5; 4, 5; 9, 6.
- ³⁰ BN 14, 50.
- ³¹ Haupt 47.
- ³² Lošek 1990. 38. sk. Egyrészt felette problematikus csupán egyetlen szöveghely alapján nyelvfejlődési tendenciákra következtetni; másrészt a „fornacium I” szerkezetben nem feltétlenül kell singularis nominativust látnunk, a genitivus partitivuskénti használat éppúgy elképzelhető; harmadrészt ha a „fornacium” mégis singularis nominativus volna, úgy ez egyértelműen beleillene a középleatin nyelvfejlődésnek a bonyolultabb harmadikról az egyszerűbb második declinatio felé hajló tendenciájába; negyedrészt a „fornax” és a „fornacis locus” között jelentésbeli különbségek is felfedezhetők; ötödrészt pedig nehezen magyarázható, hogy miért állna a klasszikus latinitástól távolabbi „fornacium” alak a későbbi, tehát a Karoling nyelvi ementatio után lejegyzett részben.
- ³³ Lošek 1990. 39.
- ³⁴ BN 16, 1.
- ³⁵ Haupt 46.
- ³⁶ Lošek 1990. 39. Ugyankor számos esetben találkozhatni az említett sémától eltérő megfogalmazásokkal is: „Confirmatio terminum facta est de traditione ipsa, quam Wenilo venator quesivit, sed per veraces viros inventum est et signa facta sunt.” (BN 18, 5); „Noticia, qualiter Arn episcopus conquisivit traditiones Eginolfi a Willihelmo filio eius sive Etich comitis ab Atan, id est ecclesiam sancti Iohannis cum rebus suis et Chyemberch ad Tagahartingen.” (BN 18, 8)
- ³⁷ BN 13, 13.
- ³⁸ Wolfram 1987. 190.
- ³⁹ Lošek 1990. 40.
- ⁴⁰ Salzburger Urkundenbuch II. Herausgegeben von W. Hauthaler und F. Martin. Salzburg, 1916. Nr. 5.
- ⁴¹ Wanderwitz Besitzlisten 58.
- ⁴² Lošek 1990. 41.
- ⁴³ Ehhez lásd J. SEMMLER: Traditio und Königsschutz. Studien zur Geschichte der königlichen monasteria. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 45. 1959. 1–33.
- ⁴⁴ Lošek 1990. 42.
- ⁴⁵ Lošek 1990. 43.
- ⁴⁶ Arnt e szövegrész (BN 1–13) az „episcopus” appositio nélkül említi.

- 47 Lošek 1990. 44.
- 48 F. SCHMITT: Zur Vita Ruperti. In Frühes Mönchtum in Salzburg. Herausgegeben von E. Zwink. Salzburg, 1983. 100.
- 49 H. WOLFRAM: Vier Fragen zur Geschichte des heiligen Rupert. Eine Nachlese. In Festschrift St. Peter in Salzburg. (=Studien und Mitteilungen des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige 93. 1982.) 18.
- 50 Lošek 1990. 26.
- 51 Gesta 4.
- 52 BN 1, 1.
- 53 Conversio 1.
- 54 BN 1, 2.
- 55 Gesta 5.
- 56 Conversio 1.
- 57 Gesta 6; Conversio 1.
- 58 BN 1, 3.
- 59 Gesta 6.
- 60 Gesta 7–8.
- 61 BN 2, 1–3.
- 62 Lošek 1990. 28.
- 63 BN 3, 7–8.
- 64 Gesta 7–8.
- 65 Lošek 1990. 29.
- 66 Gesta 8.
- 67 BN 2, 4.
- 68 E monostorhoz bővebben lásd M. HASDENTEUFEL: Das Salzburger Erintrudis-Kloster und die Agilolfinger. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 93. 1985. 1. skk.
- 69 Gesta 9.
- 70 Vö. Gesta 1.
- 71 BN 4, 1.
- 72 Lošek 1990. 30.
- 73 H. WANDERWITZ: Quellenkritische Studien zu den bayerischen Besitzlisten des 8. Jahrhunderts. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 39. 1983. (a továbbiakban: Wanderwitz 1983.) 56; Wolfram 1974. 203.
- 74 BN 11, 1–2.
- 75 Lošek 1990. 47.
- 76 BN 11, 1. 2; 13, 1. 10; 14, 4.
- 77 NA 5, 1. 7; 6, 1. 2. 13. 15. 22. 24.
- 78 BN 11, 2.
- 79 NA 7, 9. „farinarii cum omnibus appenditiis” – BN 4, 7. „omnia, que ad ipsam villam pertinent”; NA 7, 3. „mansus V” – BN 4, 5. „mansus VI”; NA 7, 12. „tributales III” – BN 4, 9. „tributales IIIor”
- 80 BN 4.
- 81 NA. Praef.; 7.
- 82 Wolfram 1974. 203.
- 83 Wanderwitz 1983. 45.
- 84 Lošek 1990. 21.
- 85 Lošek 1990. 21.
- 86 BN 18, 8. „Noticia, qualiter Arn episcopus conquisivit traditionem ...”; 16. 1. „Noticia prediorum ad Chyricheim.”; 16, 3. „... quod concambium inter ceteras kartas continetur.”;

18, 5. „Confirmatio terminum facta est de traditione ipsa ..., sed per veraces viros inventum est et signa facta sunt.”

⁸⁷ Lošek 1990. 22.

⁸⁸ BN 3, 1. „venientes ... in illumlocum, qui nunc dicitur Pongo”=NA 8, 1. „in locum, qui dicitur Pongawi”; BN 14, 1. „in Bisontio, quod nunc Pinzco dicitur”=NA 6, 2. „in pago Pinuzgae loca nuncupantes Bisonzio et Salafelda”; NA 1, 6. „in quo sunt tantummodo pascua ovium”=BN 2, 7. „ad pascua pecodum”; NA 5, 1. „in loco, quo dicitur Chruchunperk ..., in quo nunc sunt plantagines vinearum institute”=BN 2, 10. „in loco, qui dicitur Chruchinperch, vineas duas cum vinitoribus suis”; NA 7, 8. „ad pontes, que nunc vocatur Stega”=BN 4, 10. „usque ad Stegen”; NA 7, 5. „in quo sunt tantummodo prata et silva”=BN 4, 4. „prata et silva et alpes IIIlor”

⁸⁹ Lošek 1990. 24. sk.

⁹⁰ Lošek 1990. 25.

⁹¹ Haupt 38.

⁹² Haupt 38.

⁹³ BN 12, 2.

⁹⁴ BN 2, 1

⁹⁵ Pl. NA 1, 2; 2, 3; 2, 7; 6, 16.

ZAKAR PÉTER Az Esztergomi Érsekség 1848/49- ben

A szerző arra vállalkozott, hogy zömében publikálatlan levéltári források alapján elemezze a főegyházmegye helyzetét a polgári forradalom időszakában. Könyve megismertet az érsekség kormányzatával, papságának a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepével, a főegyházmegye gazdaságával, majd a szabadságharc leverését követő megtorlásnak az intézkedéseivel.

Zakar Péter munkája nem pusztán a szakmai közönség számára nyújt újdonságokat. A kötetben megdöbbentő emberi

Az egykori Csanád vármegye

A hajdani Csanád vármegye a történelmi Magyarország déli részén helyezkedik el, a Maros folyó mentén. Északról Békés, keletről Arad, délről Torontál, nyugatról Csongrád vármegye határolta a trianoni békeszerződés előtt, ám a határvonalak sokat változtak a történelem folyamán. A XX. század elején a vármegye székhelye Makó volt, s a terület négy járásra tagolódott; a battonyai, a központi (makói), a mezőkovácsházi és a nagylaki járásra. A megye területe 1446 km² volt, a 110 330 főnyi népesség pedig kereken harminc kisebb-nagyobb település között oszlott meg, 76,3 fő/km² népsűrűséget biztosítva a megyének. Csanád etnikai megoszlását tekintve kissé színes képet kapunk; a lakosságból ugyanis 67,3% volt magyar, 15,4% szlovák, 12,6% román, 3,6% pedig szerb nemzetiségű. Hogy miért alakulhatott ki ez a vegyes kép, arra a megye történetének bemutatása során fogunk választ kapni. A felekezeti hovatartozást illetően a római katolikusok vannak többségben, ők ugyanis 56,5%-al alkotják a legnagyobb részt. A görög katolikusok 2,8%-al, a reformátusok 7,2%-al, az evangélikusok 16,7%-al, az ortodoxok (görögkeletiek) 15,1%-al, az izraeliták pedig 5,5%-al vannak jelen a területen.

A vármegye egyetlen folyója a Maros, ami egykor középen szelte át a megyét, de miután a folyón túli részt a Temesi Bánáthoz csatolták, határjelző lett belőle. Csanád területe jórészt nagy síkságból áll, mely kiváló minőségű termőföldje révén biztosít

lehetőségeket a földművelésnek. Erdőség nem jellemző a megyére, bár voltak kísérletek erdőtelepítésre.

A vármegye gazdasága

Kiváló termőföldje és sík felülete rendkívül alkalmas a búza- és egyéb gabonafélék termesztésére, ami mindig is a megye egyik fő gazdasági profilját alkotta, emellett a Makó környéki területek lehetőséget biztosítanak a szőlőművelésre is. A térség másik fő bevételi forrását a rideg állattartás biztosította, amihez szintén a nagy kiterjedésű, síkvidéki területek biztosítanak kiváló feltételeket.

A már a honfoglalás után kialakult aprófalvas településszerkezet egyszerre szolgálta a földművelés és az állattartás igényeit: a térség mezőgazdasági gócpontjaiban elhelyezkedő falvak ugyanis szinte felosztották a művelhető vagy legeltetésre alkalmas területeket, így biztosítva a hatékonyabb gazdálkodást. A XV. században a falvakat uradalmakba szervezték, így a királyi birtokadományok révén felemelkedett főrangú családok (esetünkben a Maróthiakról, ill. később a Hunyadiakról és a Jaksityokról beszélhetünk) nagy lökést adva a gazdaságnak, már ekkor szinte tervszerű gazdálkodást folytattak.¹ A gabonafélék termesztése mellett a lábon távoli vásárookra is hajtható vágómarhák és juhok egyre tömegesebb rideg tartása, valamint a lótenyésztés hozott jövedelmet földesúrnak és parasztnak

egyaránt. A XV. században nagy jelentőségre szert tett útvonal, mely a Maros völgyéből indulva Aradon halad át Buda felé, s közben érinti a térségben Battonyát, Kovácsházát és Kaszapereget is, szintén lendületet adott a térség gazdaságának. A XVI. században jelentek meg nagyobb számban a kézművesek is, akik az egyre növekvő számú kistérségi piachelyeken értékesíthették áruikat. A következő nagy gazdasági fellendülést a napóleoni háborúk időszaka hozta a térségnek, ugyanis mint oly sok más helyen, itt is megfigyelhető volt a hadsereg megnövekedett szükséglete miatti gabonakonjunktúra, valamint a vágómarha iránti fokozott kereslet. Sőt, a kontinentális zárlat miatt a dohány ára is az egekbe szökött, aminek Csanád vármegyében is voltak szemfüles kihasználói. Ezt a folyamatot meglovagolva rengeteg szlovák és magyar zsellért telepítettek a térségbe, megteremtve ezzel a rendkívül kézimunka-igényes dohánytermesztés alapjait. A conjunktúra és az egyre kiterjedtebb dohánytermesztés gyors felzárkózást hozott a térségnek, amit a tizennégy új település, valamint a számtalan kisebb-nagyobb kertésztelep létrejötte is jelez. Ekkoriban zajlottak még a nagyobb arányú erdőtelepítések, valamint a majorok is ekkoriban jöttek létre, elsősorban takarmánynövény-termesztési céllal. Az 1850-es év itt is gazdasági korszakhatárt jelöl, ugyanis az ekkor bevezetett állami dohánymonopólium miatt a termesztés visszaesett, a húzóágazat szerepét visszavette a gabonatermesztés és az állattartás. Emellett jellemző még a baromfitartás, a háziipar, az önellátásra termelés és a napszám. A dohánymunka tapasztalatait a megye lakói nem hagyták kárba veszni: a kialakult technikákat a külföldi kapásnövények, mint például dinnye, kender, stb. termesztésében használták fel. A dinnyetermesztés olyannyira jellemzővé válik a térségre, hogy a szomszédos megyében található Medgyesegyháza is a dinnyetermesztés lehetőségeinek vonzása miatt alakul

nagyközséggé 1893-ban. A kiegyezés után „civil” irányítás alá kerül a mezőhegyesi állami ménesbirtok és a bánkúti főhercegi uradalom, ezzel párhuzamosan megjelennek a korszerű nagyüzemek is a térségben, mint például szeszgyárak, cukorgyár, kendergyár, stb. A mezőhegyesi ménes a nóniusz lófajta tenyésztésével szolgált ki mind a hadsereg, mind a polgári lakosság széleskörű igényeit. A gazdaságra is rányomta a bélyegét Arad és Szeged vonzása, ami abban is megmutatkozott, hogy a helyi gazdaságokban termelt árukat e városok piacaira szállították a leggyakrabban, Arad piacára például naponta innen vitték a tejet. A vármegye keleti felén ekkoriban válik jellemzővé a kincstártól vásárolt földeken a vállalkozó típusú gazdálkodás, mely általában 200-500 hektár nagyságú középirtokon folyt, s nagy hasznot hozott gazdáiknak. Ezeken általában búzát, illetve munkaigényes ipari növényeket (cukorrépa, kender, len, cirok, dohány, ricinus, napraforgó) termesztettek. Megfigyelhető volt még a kifejezett magtermesztés, a fajbaromfi-tartás, a sertéshízlalás, a tejgazdaság illetve a gyümölcskertészet (melynek kedvez a napsütéses órák magas száma) is.

Csanád története

A térség történetének legkorábbi fogódzói a Dombegyház, Battonya, Lőkösháza határában található neolitikus kunhalmok.² Egyes vélemények szerint Attila hun birodalmának székhelye és a nagy hódító sírja is Dombegyházán volt. A battonyai ásások eredményeit figyelembe véve kijelenthető, hogy a Száraz-ér mentén már az újkőkortól kezdve megtelepedtek emberi közösségek. A népvándorlások korát megelőző időszakról kevés emlékünks maradt, inkább csak feltevésekre hagyatkozhatunk, melyek közül szinte csak az avarok ittlétének vannak bizonyítékai. Egyelőre szintén csak a teória szintjén mozog

az az állítás is, hogy bolgár, ill. szláv népesség élt ezen a tájon 896 előtt.

Más a helyzet a magyar honfoglalás korától kezdve. Árpád népe ugyanis leghamarabb a Dunától keletre eső sík területeket, így a Maros, a Tisza és a Körösök táját vette birtokba, legeltető állattartást és talán kisebb arányú földművelést is folytatva. Körülbelül egy évszázaddal később a térség lakossága már a Szent István által alapított állami és egyházi szervezetben él, majd az 1028-ban levett Ajtony vezér Marosvár³ központú, óriási szállásterületén 1030-ban létrejön a Csanád első marosvári ispán nevét viselő királyi vármegye. Ugyanekkor alakul meg a velencei származású, 1046-ban a Vata-féle pogánylázadásakor meggyilkolt, 1083-ban szentté avatott Gellért püspök vezetése alatt a Csanádi egyházmegye. A vármegyéhez tartozó földeken létrejönnek a stabilabb gazdasági viszonyok, kialakul a később is jellemző aprófalvas településszerkezet, erősödik a földművelés jelentősége a mindvégig húzóágazatként szereplő állattartás mellett. Már a XIII. században kimutatható a hajdani megyeszékhely Arad, valamint Szeged összetett tartalmú vonzása, ami azt eredményezte, hogy a később kialakult Csanád vármegye területén nem jött létre igazi gazdasági központnak, megyeszékhelynek alkalmas város. A vármegye történetének egyik nagy fordulópontja a tatárjárás és az azt követő mintegy fél évszázad. A Várad felől a marosvári erősség elfoglalására küldött tatár sereg elfoglalta, kirabolta, felégette a falvak zömét és kiirtotta a helyben maradt lakosság nagy részét. A tatárok elől menekülő Rogerius váradi kanonok művéből tudjuk, hogy a népesebb Perg (valószínűleg a későbbi Kaszaper elődje) templomában hetven falu összegyűlt népét gyilkolták le. A tatárjárás után az ellenük betelepített kunok zsákmányszerző életmódja keserítette meg a csapások ellenére még mindig ott élő lakosság életét, késleltetve ezzel a vidék újjászületését. Ez a káros folyamat

egészen 1280-ig, a hódtavi csatáig tartott. Az ezt követő évszázadban a vissza-, illetve betelepülő népesség újra benépesítette a tájat. A jó termőtalaj, a mezőgazdasági termékek iránti kereslet miatt a gabonatermesztés kiterjedtebbé vált, a munkát pedig itt is a sarló helyébe lépő kasza könnyítette meg. Ezeknek (is) köszönhetően a XV. század a megye középkori fénykora. A fejlődő gazdaság, a vidéken átvezető fontosabb útvonalak hozta fellendülés, a kézművesség elterjedése, a kistérségi piachelyek kialakulása következtében a vidéken Mátyás király jóvoltából két újabb mezővárossal számolhatunk a korban: Kaszapereg (1463), illetve Kovácsháza (1489). Meg kell említenünk ekkoriban Gyula szerepét is; a város a vár felépítése után belépett a helyi vonzásközpontok sorába Arad és Szeged mellé.

A tatárjárás utáni nemesi vármegyék határainak ide-oda tologatása itt is megfigyelhető volt, Dombegyház Aradból Csanádba, Battonya viszont átmenetileg Csanádból Aradba került. A tájat mélyen érintő, Dózsa György vezette parasztháború, majd a hamarosan bekövetkező török veszedelem (1542-ben elfoglalják már Szegedet, 1552-re a Marosig jutnak) okoztak máig is érezhető hatást a vidéken. A törökök 1566-ban elfoglalják a Körös-Maros közét védeni hivatott gyulai várat is, majd az 1596-ban bekövetkezett, a törökök tatár segédcsapatai által végrehajtott pusztítás dönti romba a településeket, űzi el a lakosokat. Ezzel megszűnik Csanádban a népesség kontinuitása, amit tovább súlyosbít az a tény is, hogy a vidék törökök alóli, 1695-ös felszabadítása után sem akaródzik egyetlen családnak sem visszaköltözni, ami az események fényében érthető is. A XVIII. század elejére a vármegye határán (is) kiépülő határőrvidék szükségessé tette Csanád átszervezését; így 1730-ban a székhely Makó lett, de a megye a Maroson túli területeit nem kapta vissza. Alakult viszont egy régi-új település; 1718-

tól a szerb családokkal benépesített Battonyát köszönhetjük újra a községek sorában. Ez egyébként ritka kivétel, az egész XVIII. század a kincstár engedélyezte új települések alapítása nélkül telt. Battonyán kívül a másik kivétel Mezőhegyes volt, de ez különleges helyzetű katonai telepként alakult, így nem tárgyalható együtt a többivel. E helyzetet csak a török háborúk és a napóleoni korszak gazdasági konjunktúrája tudott változtatni, ekkor történtek ugyanis a térségben a nagy betelepítések, melyek máig meghatározzák a terület etnikai képét. A munkaerő növelése érdekében ekkor nagy számban magyarokat, szlovákokat illetve az ország bizonyos részein zajló folyamatokkal összhangban, egy ízben németeket is telepítettek Csanádba.⁴ A migrációs folyamatoknak köszönhetően új települések keletkeztek, mint például Végegyháza, Kevermes, Dombegyház, ill. Kisdombegyház. A térség fejlődését mutatja, hogy a XIX. században mezővárosi rangra emelték Battonyát, ám annak vonzása Kélet-Csanádban nem lehetett igazán jelentős, Arad, Makó, Nagylak, Orosháza, Békéscsaba, és Gyula miatt. A megyében elsőként Mezőkovácsházán épül „emberkóroda” 1847-ben. A gazdaság fejlesztésének nagy lökést adott az 1858-ban átadott Szolnok-Békéscsaba-Arad vasútvonal, amely Pest-Buda, és Erdély felé is jó összeköttetést biztosított helyi állomásaival. Ezt a fő útvonalat később mellékútvonalak is követték, melyek tovább segítették az áruk eladását. Tizenegy község nem jutott ugyan közvetlenül vasúthoz, de szinte mind közel feküdt valamelyik állomáshoz, ahol a gabonát, szarvasmarhát, sertést, stb. fel lehetett adni, az érkező küldeményeket át lehetett venni.

A dualizmus korában általános gazdasági fellendülés jellemezte Csanádot, amit az is jelez, hogy jó néhány gyár alakult (szeszgyárak, cukorgyár, kendergyár stb.), aminek következtében némelyik város lakosság száma a duplájára nőtt (pl.: Mezőhegyes, Magyar-

bánhegyes). Az áramszolgáltatás előnyeit elsőként Battonya ismerte meg 1910-ben, Mezőhegyesen viszont már 1880 óta lehetett telefonálni. A XX. század első másfél évtizede eljuttatta a megyét arra a szintre, amit az országos átlag már korábban elért, így Csanád minden rétege viszonylag jól tűrte a háború sok veszteségét és terhet. A visszafojtott indulatok csak 1918. novemberben robbantak ki, ám ekkor is inkább a naiv igazságkeresés, az egyenlőség iránti vágy mozgatta az embereket, mint az osztályharc. Ennél egyébként is jobban izgatta a helyieket, hogy hol húzódik majd a demarkációs vonal, ki lesz a megszálló, mit visz majd el, kit hova csatolnak, stb. Az 1919. április végétől 1920. márciusáig tartó román megszállás ideje alatt az is a levegőben lógott, hogy az egész vármegye területét Romániához csatolják. Anyagiakban, tenyészállatokban, leszerelt gépekben, malomipari berendezésekben Mezőhegyest érte a legnagyobb kár, de máshonnan is elszállították a megszállók azokat az értékeket, amikre éppen szükségük volt. A legnagyobb csapást azonban nem ez, hanem a trianoni békediktátum által kialakított új határok⁵ jelentették. Az Arad várossal és vidékével régóta és szervesen fennálló, széles körű és mindennapos gazdasági és más jellegű kapcsolatok elvágását, megszakítását a mai napig sem sikerült teljesen kiheverni, pótolni. Az új államhatár a legnagyobb mértékben Battonya és Dombegyház közvetlen vonzáskörzetét, lehetőségeit szűkítette le, de fontos értékesítési lehetőségek megszűnését jelentette a mezőhegyesi ménesbirtok és a lőkösházi uradalmak számára is. A közigazgatásra is kiterjesztett takarékossgot jelzi, hogy a revízió reményében 1923-ban eleki székhellyel és öt községgel még fenntartott Csonka-Arad vármegyét beolvasztották az akkor létrehozott Csanád–Arad–Torontál „közigazgatásilag egyselőre egyesített” megyébe. Ettől kezdve a hajdani Csanád vármegye ősi formájában nem létezett többé.

JEGYZETEK

¹ Összeköttetések, kapcsolataik révén ezen családok rendkívül jól tájékozottak voltak a piaci viszonyokat és igényeket illetően, ami lehetővé tette számukra, hogy ezekkel összhangba hozzák termelésüket.

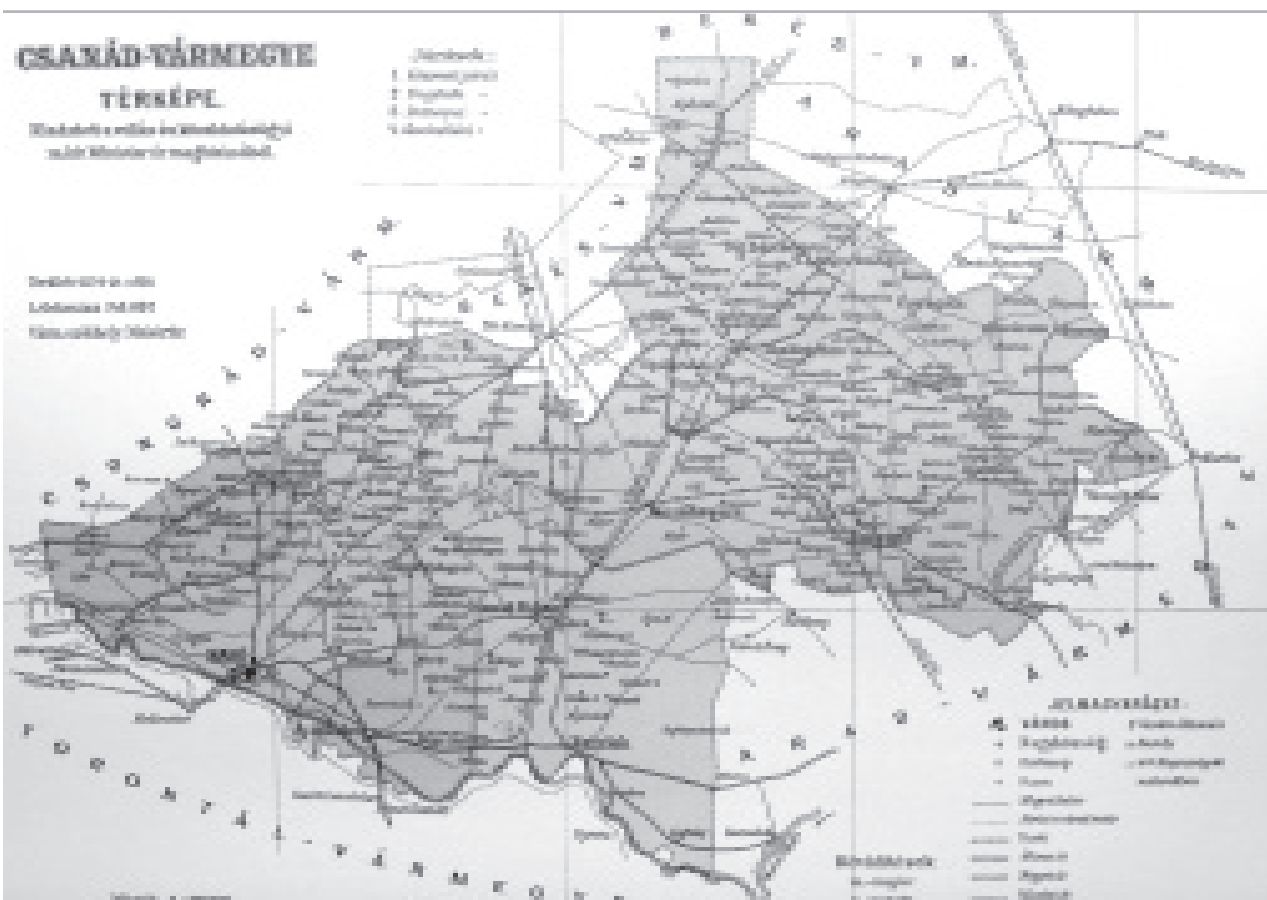
² 5000-6000 éves emberi építmények, ill. vezéri temetkezések maradványai. Más részük az őskor víztől védett lakóhelyeinek emlékét őrzik.

³ Ma: Románia, Cenad

⁴ Gondoljunk csak a XVIII. századi nagy betelepítésekre, melyeknek során létrejöttek a sváb települések a Dunántúlon, a Buda környéki területeken, stb.

⁵ Lásd A trianoni békeszerződés. Magyarország határai c. rész 3. pont (Romániával), 1921. évi XXXIII. tc.

BAGI LÁSZLÓ

ILLÉS ANDRÁS

Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973)¹

3. rész A fejlesztések vizsgálja: A jóm-kipúri háború

A jóm-kipúri háború az arab fél részéről történt alapos előkészületek után, 1973. október 6-án 14 órakor vette kezdetét, s teljes meglepetésként érte Izrael állam védelmi erejét. A tengeren azonban más volt a helyzet, hiszen a háború előestéjén az Izraeli Védelmi Erők haderőnemei közül a haditengerészet volt a legfelkészültebb a háborúra. Ennek oka az, hogy – bár a szárazföldi haderő alig tulajdonított jelentőséget az egyiptomi készülődések jeleinek, vagy egyenesen figyelmen kívül is hagyta azokat – a nehezebben rejthető haditengerészeti készülődéseket az izraeli haditengerészeti hírszerzés, ha csak minimális mértékben is, érzékelte, s annak vezetése már szeptember 30-án küszöbön állónak tartotta a háborút. Ennek hatására október 1-től riadókészültséget léptettek életbe a haditengerészetnél, melyet aztán az Izraeli Védelmi Erők Főhadiszállása hírszerzésének kezdeményezésére csökkentettek. Azonban a haditengerészet főparancsnoka, Benjamin Telem ellentengernagy parancsára – beosztottjának véleménye alapján – még így is a normálisnál magasabb készenléti állapot maradt érvényben, s a háború kitörése előtt pár órával már egy teljes értékű haditengerészet állt készenlétkben megütközni ellenfeleivel.¹

Október 6-án reggel a rakétanaszádok megkezdtek felvonulásukat: a Szuezi-csatorna keleti partján kiépült izraeli erődrendszer, a Bar-Lév vonal északi szárnyát fedezendő, a Szufa és a Herev hajózott ki a Sínai-félsziget északi partjaihoz, majd hamarosan csatlako-

zott hozzájuk a legújabb Keset is. A kötelék parancsnoki tisztét Gideón Raz látta el. Az arab támadás kezdetekor az izraeli flottát azonnal riasztották, s aznap 17 órára a haditengerészeti erők mozgósítása és harcászultságbe helyezése befejeződött. Így a haditengerészetnek módjában állt azonnal reagálni az arab támadásra. A késő délután folyamán az említett három naszádhoz további három irányítottak. Két rakétanaszád a haifai olajfinomító közvetlen védelmét kellett ellássa, egy hajó pedig javításon volt. A fennmaradó öt rakétanaszád, mint csapásmérő-kötéléket különítették ki, Mihaél Barkaj sorhajókapitány parancsnoksága alatt. E kötelék feladata lett később a történelem első rakétákkal vívott tengeri csatájának megnyerése.²

A latakiai csata (1973. október 6–7.)

Az arab szárazföldi erők támadását követően, egy esetleges Egyiptom által, az izraeli partok közelében végrehajtható blokádtól – melynek keretében az egyiptomi haditengerészet valószínűleg a nyílt tengeren lévő hajókat és szárazföldi célpontokat támad, illetve az izraeli kikötőkbe tartó hajókat lövi –, illetve egy esetleges Haifa, vagy az észak-izraeli partszakasz ellen irányuló szíriai rakétanaszád-támadástól tartva, október 6-án az Izraeli Haditengerészet parancsnoksága utasítást adott az ellenséges hadihajó-kö-

telékek felkutatására és megsemmisítésére, vagy ahogyan O'Ballance fogalmaz: „támadó jellegű őráratra”³ Port-Szaíd környékén, illetve Szíria és Libanon partjai mentén.⁴ Ezzel kitolták a hadművelési zónát messze saját partjaiktól az ellenség felségvizeire, partvédelemből preventív csapásokban megnyilvánuló offenzívába tolva előre a haditengerészet erőit. Az Izraeli Haditengerészet vezetése úgy döntött, a csapásmérő kötelék célpontja a szíriai Latakia kikötője, illetve a szíriai haditengerészet ott állomásozó egységei legyenek. Ezt a döntést egyrészt indokolta az a tény, hogy Izrael a szíriai haditengerészet, mint „gyengébb láncszem” kiütésével azonnal mentesíthette tengeri frontja északi szárnyát. Másrészt az a potenciális veszély is igazolja a lépést, amelyet a szíriai rakétanaszádok a haifai olajfinomító létesítményeire jelentettek.⁵

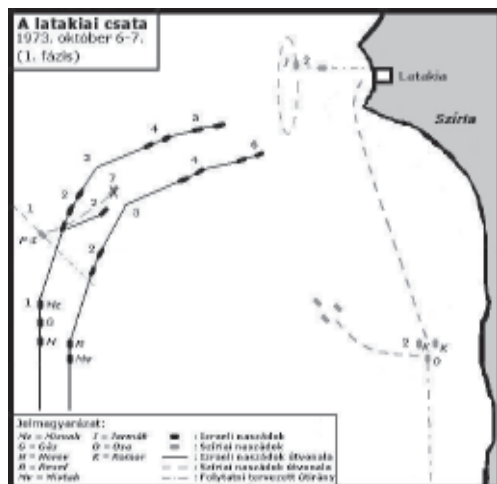
Aznap 17 órakor egy öt hajóból álló kötelék – a Mivtah, a Miznah, a Gás, a Hanit és a Resef – futott ki Haifából északi irányba, a modernizált Saar-1 (s így tulajdonképpeni Saar-2) osztályba tartozó Miznah irányításával. A hajó parancsnoka, Mihaél Barkaj sorhajókapitány volt, aki a hadművelet felelős parancsnoki tisztét is ellátta.⁶ Az öt hajó két oszlopban vonult fel, a parttól távolabbi, bal oldali oszlopban az élen a Miznah, nyomá-

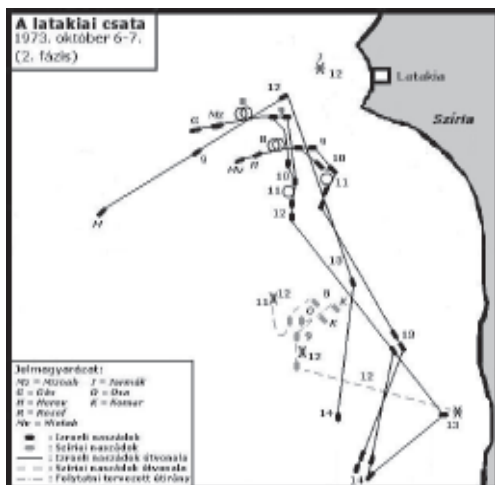
ban a Gás és a Hanit, a parthoz közelebbi jobb oldaliban a Resef és a Mivtah hajózott, sebességük meghaladta az 50 km/h-t. A naszádok bekapcsolt radarrendszerrel haladtak, így igyekezvén kicsalni a szíriai hajókat kikötőjükből. A sörétedéskor történt indulást egy lehetséges légitámadás elkerülése magyarázza.⁷

A kötelék hajói már közel 300 kilométerre tudták maguk mögött a hazai kikötőt és a libanoni partokat, s Latakiaától 65 kilométerre délnyugatra jártak, amikor a Miznah 22.28 órakor, pozíciójuktól körülbelül 7 kilométerre északra egy szíriai hajó radarjelét észlelte. Barkaj utasítására a Miznah néhány figyelmeztető lövést adott le 40 milliméteres géppátyujából. Ezt követően a szíriai hajó keleti irányban igyekezett gyorsan visszavonulni a szíriai partok felé, miközben rendszertelen géppuskatűzzel válaszolt. A hajó egy Ciprus partjainál végzett őráratból haza igyekvő P-4 osztályú torpedónaszád volt A. Jehia sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt.⁸

A parthoz közelebbi, jobbszárnyon haladó Resef – Miha korvettkapitány parancsnoksága alatt – ekkor teljes sebességgel igyekezett megközelíteni a menekülő naszádot, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy megakadályozza annak menekülését. Ennek szellemében a Resef 22.40 órakor tüzet nyitott radarvezérelt 76 milliméteres lövegével megközelítőleg 10 kilométer távolságból. A radar alapján rövidesen érzékelték, hogy a szíriai naszád veszít sebességéből.⁹

A valószínű találatok ellenére a szíriai naszádnak sikerült rádióüzenetet küldenie a parancsnokságra az öt megtámadó „három ellenséges hadihajó”-ról. A szíriai haditengerészeti parancsnokság ennek fényében azonnal utasította a Latakiaától mintegy 18 km távolságra járőröző, T-43 osztályú Jarmúk aknaszedőt, hogy teljes sebességgel húzódjon a parti ütegek védelmébe. Emellett a Latakiaától délre manőverező egy Osa és két Komar osztályú rakétanaszádot utasították,

hogy haladéktalanul támadják meg az ellen-séges hadihajókat.¹⁰

Az izraeli kötelék, Barkaj utasítására 22.50 órakor keleti irányba fordult. A parancsnok utasítására a Hanit hátra maradt a sérült torpedónaszád elsüllyesztésére, e feladatot 23.10 órára sikeresen végrehajtotta. A fordulást követően a Resef radarja 25 kilométer távolságból érzékelte a latakiai parti lokátor jeleit, míg az északivá váló bal oldali oszlop hajóinak (a Miznah és a Gás) radarberendezései a Jarmúkot derítették fel. Az aknaszedő ellen, az Ari Sefer korvettkapitány parancsnokolta Gás indított egy Gabriel rakétát, annak maximális, 20 kilométeres indítási távolságából. A rakéta azonban hatástalanul a vízbe csapódott, mivel az aknaszedő menekülés közben egyszerűen kimanőverezett hatótávolságából. Ezt követően, ezúttal 18 km távolságból, a Resef indított egy újabb rakétát, amely ezúttal már célba talált. Ezt újabb rakéta követte, mely szintén talált. Az aknaszedő mozgásképtelenné vált, kigyuladt, de még nem sülyedt el. Ez a feladat a torpedónaszáddal végző Hanitra maradt, melynek rádiója e feladatot követően meghibásodott, s körülbelül félórára elvesztette a kapcsolatot a többi hajóval.¹¹

A Jarmúk elleni második rakéta indításá-

val egy időben a Resef déli irányból, három kis méretű, nagy sebességgel közeledő célt észlelt, melyek a már említett szíriai rakétanaszádok voltak. 23.30 vagy 23.32 órakor, körülbelül 22-23 kilométer távolságból a szíriai hajók hat Styx rakétát lőttek ki az izraeli hajókra, majd taktikai utasításainak megfelelően, déli irányba fordulva, 45 km/h-s sebességgel igyekeztek elhagyni a helyszínt. Az izraeli hajók gyors manőverekbe kezdtek, aktiválták rádióelektronikai zavarórendszereiket és kilőtték zavarótölteteiket. Az izraeliek ekkor tesztelték először éles körülmények között a rádióelektronikai zavaróeszközöket. A hat Styx rakéta egyike sem ért el találatot, bár állítólag az egyik rakétát csak gépágyútűzzel sikerült megsemmisíteni. A radarzavarás és egyéb rádióelektronikai ellentévékenységek aktiválása egyidejűleg összezavarta a szíriai partvédelem lokátorait is, a rádiólokációs állomások több nagy sebességű célt is érzékeltek, ezek közül többet is helikopterként azonosítottak. A szíriai naszádok parancsnokai a sortűz után biztosak voltak rakétaik találataiban.¹²

A sikertelen szíriai rakétaindítás követően az izraeliek ellentámadásba mentek át. Ekkor váratlan probléma lépett fel: a Resef rakétaindító-rendszerében rövidzárlat keletkezett. Súlyosbította a helyzetet, hogy ebben a déli kötelékben a Resef mellett csak a Saar-1 osztályú Mivtah rakéta nélküli fegyverzetű, tüzérségi naszád hajózott, Barkaj északi oszlopában a Hanit elküldése folytán pedig szintén csak két naszád maradt, ám ezek a keleti irány felvétele után távolabb helyezkedtek el a szíriaiaktól. Barkaj utasítására a két oszlop hajói egymás útvonalát keresztezve helyet cseréltek. Nagyobb sebességüknek köszönhetően gyorsan lőtávolsba tudtak érni a szíriai hajókhoz.¹³

A szíriai főerők elleni izraeli támadás megindulásakor a Hanitnak sikerült helyreállítania a rádiókapcsolatot a Barkaj-harcsoporttal. Barkaj utasítást adott a

hátrahagyott, mozgásképtelen aknaszedő megsemmisítésére. A Jarmúkot megközelítő Hanit kilőtt egy rakétát az égő hajóra, de végül csak 76 milliméteres fedélzeti lövegének tüzével tudta elsüllyeszteni az aknaszedőt.¹⁴

Eközben a csata már zajló főszakaszában a rövidzárlat sújtotta Resef folytatni szándékozott a szíriaiak elleni harcot radarvezérelt fedélzeti lövegeivel, azonban Barkaj oszlopa kedvezőbb helyzetbe kerülve, hamarabb rakétaindítási távolságba ért. Ekkor az Osza osztályú szíriai naszád megfordult, s – nyilván azzal a céllal, hogy feltartsa az üldözőket – kilőtte utolsó két rakétáját a Miznah és a Gás ellen. A hatékony rádióelektronikai ellentevékenységek nyomán e két rakéta is hatástalan csapódott a tengerbe. Ezt követően nyitott tüzet a két izraeli hajó, körülbelül 20 kilométer távolságból: a Gás két Gabrielt indított az Osza, míg a Mivtah egy rakétát az egyik Komar naszád ellen. A Gabrielek 23.50 óra körül csapódtak be, mindkét célba vett naszád hamarosan elsüllyedt. A maradék Komar naszád látva a menekülés reménytelenségét, a part irányába vette az irányt, s Latakiától délre, körülbelül éjfélkor zátonyra futott, majd legénysége elhagyta a megfeneklett hajót. A csata ezen szakaszában az izraeli naszádokra tüzet nyitott a szíriai partvédelem négy 130 milliméteres lövege is, találatot azonban nem sikerült elérniük. Barkaj – utasítva hajóit, hogy maradjanak a partvédelmi tüzéség tűzkörletén kívül – a Miznahhal egy kilométerre megközelítette a megfeneklett naszádot, s addig lövette a 40 milliméteres gépágyúval, míg a szíriai hajó felrobbant, ez körülbelül 00.25 órakor történt. A gépágyú alkalmazását a magas part közelsége indokolta, mely visszaverte a radarvezérelt Gabriel rakétát célravezető radarjeleket, így azokat hiába alkalmazták volna. Mindezeket követően a sértetlen izraeli kötelék a beérkező Hanittal együtt hazatért haifai bázisára.¹⁵

A csatához kapcsolódóan O'Ballance

megjegyzi, egy szíriai nyilatkozat azt állítja, hogy a zátonyra futott szíriai naszád gépágyúzására október 7-én, éjjel 1.00 óra körüli időben került sor, s két órán át tartó összecsapás alakult ki, melyben partvédelmi ütegeik négy izraeli rakétanaszádot elsüllyesztettek.¹⁶ Ezt az információt teljességgel megbízhatatlan, propagandisztikus célokat szolgáló jelentésnek tekinthetjük, hiszen az Izraeli Haditengerészet gerincének tekinthető, technológiailag az arab hajókkal szemben fölényt élvező rakétanaszád-flottilla ilyen mértékű (közel 29%-os) vesztesége, döntő hatást gyakorolt volna az izraeli tengeri hadműveletek további menetére, ám az a továbbiakban a fentiekhez hasonló offenzív képet mutat.

Mindamellet a csata legnagyobb győztesei nem az izraeli haditengerészeti rakéták voltak, hanem az izraeli hajók által alkalmazott rádióelektronikai harceszközök. E berendezések, s az általuk generált fals jelek és célpontok nemcsak a szíriai radarberendezéseket zavarták össze, de a szíriai haditengerészeti vezetést és a harcirányító posztokon tartózkodókat is. A szíriaiak (és szovjet tanácsadók) az első megérzés után szilárdan feltételezték, hogy az izraeli kötelék sikereinek oka helikopterek alkalmazása volt, melyeket kis méretű deszanthajókról indítottak. A szíriai-szovjet elgondolás szerint e helikopterek alacsonyan és kis sebességgel szálltak a víz felett, naszádotokat imitálva a partmenti lokátoroknak, majd az ellenük kilőtt hajó elleni rakéták közeledtekor növelték sebességüket és repülési magasságukat, így lerázva a légi célok ellen szükséges, jó manőverezőképesseggel nem rendelkező haditengerészeti rakétákat. Természetesen ezt a magyarázatot több tényező is cáfolja. Egyrészt a háború alatt az összes izraeli deszanthajó a Vörös-tengeren tartózkodott. Másrészt a lassú deszanthajók nem csak önmagukat tették volna ki komoly veszélynek az ellenséges vizeken, hanem az általuk hordozott helikoptereket és a rakétanaszádot is,

melyeknek a hazatérés folyamán – hozzájuk alkalmazkodva – szintén lassan kellett volna manőverezniük. Emellett a helikopterek fedélzeti elektronikája és radarberendezései ekkoriban csak a célfelderítést tették lehetővé (amint azt a későbbiekben a damietta-baltími csata is megmutatta), a láthatáron túli célra vezetés képessége még a jövő titka volt számukra, arról nem is beszélve, hogy a Gabriel rakéta ekkor használt első változata, hatótávolsága miatt ilyen alkalmazásra még szintén alkalmatlan volt.¹⁷ Természetesen az izraeliek szárazföldről indított helikoptereket is alkalmazhattak volna a szíriai–szovjet elméletben foglaltak végrehajtására, ám ezt valószínűtlenné teszi az, hogy a háború első estéjének-éjszakájának eseményeiről van szó, amikor a szíriai és egyiptomi hadigépezet teljes erejével Izraelre zúdult, vagyis aligha valószínű, hogy az izraeli hadvezetés a súlyos harcokat vívó szárazföldi haderő támogatásától vont volna el helikoptereket, egy alapvetően másodrendűnek számító, tengeri hadszíntéren kivitelezendő akcióhoz. Emellett a helikoptereknek a baráti légtértől nagyon messze kellett volna feladataikat végrehajtaniuk.

Hájim Hercog szerint¹⁸ a szíriai haditerv az lehetett, hogy a torpedónaszád radarelőőrsként, afféle előretolt radarállomásként, őrködik a nyílt tengeren, töle keletre az aknaszedő hajó a családok szerepét látja el, míg a rakétanaszádokból álló főerő déli irányban, partközelen (esetleg egy kikötőben, kifutásra várva) lesben áll, s mielőtt az izraeliek „ráharapnának a csalira”, az izraeli jobbszárny irányából közbelépve, a Gabriel rakéták hatótávolságán kívülről támad. Utóbbi azért tűnhet fontosnak, hogy az első sorozat esetleges kudarca esetén, legyen idő újabbat indítani az izraeli válasz veszélye nélkül. A szíriaiak valószínűleg nem szándékoztak feláldozni saját hajójukat, de nyilván úgy gondolták, ha arra kerül is a sor, egy aknaszedő hajó, vagy egy torpedónaszád

elfogadható áldozat, a fejlett izraeli rakétanaszád-kötélékre mért csapásért cserébe. Hercog elgondolása alapján tehát egy szíriai készenléti eljárás létezését (ám teljes kudarccal végződő alkalmazását) feltételezhetjük.

Ezzel az elgondolással szemben az események leírásához alapvetően felhasznált orosz nyelvű tanulmányban¹⁹ foglaltak nyomán megállapítható, hogy a P 4 osztályú torpedónaszád a csatában nem mint radarelőőr, hanem, mint őráratból hadihajó volt jelen, amely szerencsétlenségére belefutott a közeledő izraeli csapásmérő kötélékbe. Azáltal, hogy ezt természetesen jelentette a haditengerészet főparancsnokságának, természetesen „akaratlanul” is egyfajta radarelőőrssé vált. Valószínűsíthető, hogy ezt a feladatot valójában a Jarmúk aknaszedő látta el, mely Latakiától kb. 18 kilométerre őráratozott. A szíriai rakétanaszád-kötélék pedig csak azután lépett akcióba, hogy erre a parancsnokságtól utasítást kapott. Az orosz cikk megemlíti: lehetséges, hogy e kötélék eredetileg Tartúsba készült áthajózni, ahol nyilván közelebb lett volna egy Izrael elleni partlövétési akció potenciális célpontjaihoz. Az mindenesetre bizonyos, hogy a csata előtt északi irányba tartó izraeliek nem észlelték radarjaikon a szíriai kötéléket.

Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk a szíriai rakétanaszádok Tartúsba való áthajózásának lehetőségét – és csakis ekkor! – elfogadjuk Herzog feltételezését, azzal a módosítással, hogy a tényleges radarelőőr szerep a Jarmúkra volt osztva, a szíriai rakétanaszádok pedig a latakiai kikötőben, vagy a kikötőtől délre, a magas part közelében és az általa biztosított radarárnyékban várakoztak az esetleges betolakodó(k) elleni bevetési parancsra. Mindezek nyomán feltételezhető, hogy a szíriaiak számítottak egy, a legfőbb kikötőjük és haditengerészeti bázisuk ellen irányuló esetleges támadásra, tehát helyesen mérték fel az izraeli haditengerészeti fejlesztéseknek a haditengerészet gondolkodásmód-

jára és ütőképességére gyakorolt, rendkívül pozitív hatását. Azonban a csatában részt vett szíriai erők harcértéke nem utal arra, hogy ilyen nagy tűzerejű kötelék támadására számítottak volna.

Mindezen spekulációktól függetlenül viszont egyértelműen megállapítható, hogy a szíriai haditengerészet vezetői túlbecsülték saját hajóik fegyverzetének hatékonyságát, s alábecsülték az izraeli hajók védelmi rendszereinek hatásfokát, ha egyáltalán tudatában voltak ilyen rendszerek létezésének. Ezen tévedésükért rakétanaszád-flottillájuk egyharmadának elvesztésével kellett fizetniük. Érdeemes röviden kitérnünk arra, hogy a csatában részt vett, illetve elpusztult szíriai rakétanaszádok osztálybesorolását és pontos számát illetően a vonatkozó szakirodalom meglehetősen megosztott. A már többször említett orosz cikk szerint összesen három – egy Osza és két Komar osztályú – rakétanaszád vett részt és pusztult el az ütközetben.²⁰ Hogg szerint három Komar osztályú hajó pusztult el és ez a három volt az összes szíriai rakétanaszád a csatában.²¹ A Jewish Virtual Library egy Osza és két Komar osztályú naszádot említ szíriai veszteségként, és szintén háromra teszi a szíriai flottilla, e csatában résztvevő hajóinak számát.²² O’Ballance hasonló adatokat említ, hozzátéve a zátonyra futott szíriai naszádról szóló izraeli jelentést, s mivel ez nála időben közel esik a fő eseményekhez, így legalább négy szíriai rakétanaszád jelenlétét feltételezhetnénk e csatában.²³ Dupuy három Osza és Komar osztályú rakétanaszád elsüllyesztését írja az izraeliek számlájára.²⁴ Spector és Hercog hasonlóképp három rakétanaszád részvételét és pusztulását említi meg.²⁵ A Bak-féle típuskönyv is egyetért három rakétanaszád pusztulásával, azonban megjegyzi, hogy a csatában hat(!) Osza és Komar osztályú hajó vett részt,²⁶ ez a szám a teljes szíriai rakétanaszád-flottilla kétharmadát jelentené. Edward Luttwak és Dan Horowitz három Osza pusztulásáról ír.²⁷

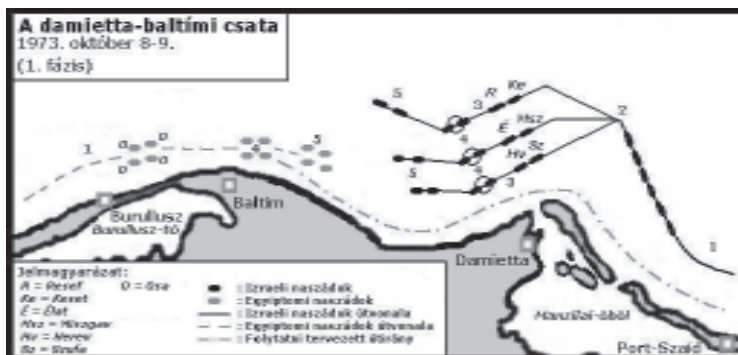
Mindezek alapján a különböző feldolgozások adatait illetően különböző érveket lehetne felvonultatni pro és kontra, azonban, mivel a már többször is hivatkozott orosz cikk még a kilőtt szíriai rakéták számával is pontosan el tud számolni (8 darab²⁸) – illetve a már fentebb említett okok miatt is – nincs okunk kételkedni szavahihetőségében.

Körülbelül így rekonstruálható az 1973. október 6–7. éjjelén lezajlott latakiai csata, a történelem első rakétákkal megvívott tengeri ütközete. A háborúnak volt még egy nagy jelentőséggel bíró, s messze ható következményekkel járó ütközete, erre azonban az egyiptomi partok előtt került sor, némi bevezető összecsapás után.

A damietta–baltími csata (1973. október 8–9.) és rövid előzményei

Mielőtt rátérnénk a háború másik jelentős tengeri csatájára, szót kell ejtenünk a rumánai csatározásról, mely kevésen múlt, hogy nem a háború első tengeri rakétacsatája lett, szinte percekkel megelőzve a latakiai összecsapást. Azonban a fejlett, ám még gyermekbetegségeivel küszködő izraeli elektrotechnika ezúttal csődöt mondott, elszalasztva a kínálókozó lehetőséget.

Mint már korábban említésre került, a háború első napján három naszád – a Szufa, a Herev és a Keset – látott el tengeri őrszolgálatot a Sínai-félsziget partjainál, Gideon Raz parancsnoksága alatt, fedezendő a Bar-Lév vonal északi szárnyát. Október 6-án este, 22.00 óra körül az egyiptomiak, szárazföldi csapataikat támogatandó, különleges, negyvensövényű 122 milliméteres BM–21 jelzésű rakétavetőkkel (a híres Katyusa rakéta-sorozatvető indítócsöveivel) felszerelt Sersen osztályú torpedónaszádokkal, illetve Osza osztályú rakétanaszádokkal, összesen hét hajóval, tűzérési csapást mértek az izraeli védelmi vonal legészakibb, Budapest nevű

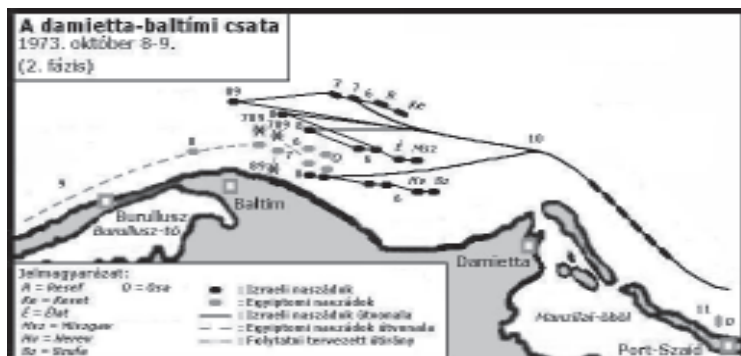

erődítményére Rumána közelében.²⁹ Mind ezt úgy tudták végrehajtani, hogy az izraeli naszádok csak a támadók visszavonulásakor fedezték fel azokat. A Raz-csoport naszádjai – sebességüknek köszönhetően – gyorsan lőtávolságra közelítették meg az egyiptomiakat, azonban a 11 darab Gabriel rakéta indítása nem járt sikerrel, mert a radarvezérlésű tűzvezetőrendszer mindhárom naszádon meghibásodott, így a rakéták egyike sem talált. A tüzéségi tűz ugyanezen okból kifolyólag szintén nem vezetett eredményre.³⁰ Az izraeli kötelék parancsnoka ekkor a légierő segítségét kérte, s a helyszínre hamarosan megérkező F-4E Phantom-II típusú vadászbombázó az egyik Osa osztályú naszádot megsemmisített. Az egyiptomiak eleinte azt állították, hogy az izraeli repülőgép egy izraeli rakétanaszádot sülyesztett el „baráti tűz” által, de később beismerték egy rakétanaszádjuk elvesztését és másik két naszád megrongálódását ebben a csatározásban. Továbbá – a szíriaiakhoz hasonlatosan – izraeli helikoptereket sejtettek a naszádok ellen irányuló, eredménytelen intézkedéseik mögött, s jelentették egy izraeli helikopter lelövését is.³¹

Másnap, október 7-én este öt egyiptomi

halászhajó kommandósokat tett partra a Sínai-félsziget északi partján a Bar-Lév vonal legészakibb, Budapest nevű erődítményétől északra. Valószínűleg ezt az akciót fedezték azok az egyiptomi hadihajók, amelyek a sínai partot lőtték. Erre válaszul később

az izraeli hajók is tervezték bombázni Port-Szaïdot.³² Az akció azonban kudarcot vallott, mivel az űrjáratoló Hanit a hadművelet kezdetén zátonyra futott, s csak a többi naszád segítségével sikerült kiszabadítani. Ezt követően az izraeli naszádok tervüket feladni kényszerülten távozni készültek, ám a Miznah navigációs hiba folytán Port-Szaïdtól nyugatra találta magát, a nyílt tengeren, ahol két, valószínűleg partközben űrjáratoló Komar rakétanaszád tüzet nyitott rá. A Miznah ismét eredményesen alkalmazta rádióelektronikai berendezéseit a veszély elhárítására, de technikai és tűzerőbeli fölényt már nem tudta kihasználni, mivel radarja képtelen volt felderíteni a támadókat (nyilván azok a part közelében tartózkodtak, vagy a port-szaïdi kikötő védelmébe húzódtak). Ezt követően az izraeli kötelék három, járőrözés végett hátrahagyott hajó kivételével, Barkaj utasítására hazatért. Az egyiptomiak az éjsza-

kai eseményekkel kapcsolatban utólag azt állították, rakétanaszádjaik Port-Szaídtól több mint hatvan kilométerre északra elsüllyesztettek egy izraeli hajót, mely természetesen csak propagandajelentés volt, s az izraeliek tagadták.³³

Mindezek után térjünk rá a jóm-kipúri háború, latakiai mellett másik jelentős és helyi viszonylatban nagy jelentőséggel bíró tengeri ütközetére, mely damietta–baltími csata néven vonult be a hadtörténelembe, s amelyet az egyiptomiak Damietta–el-Burullusz-i csataként tartanak számon.³⁴

Október 8-án, egy hat rakétanaszádból álló raj – a Miszgav, az Élat, a Szufa, a Herev, a Resef és a Keset – indult útnak Haifától, ismét Mihaél Barkaj sorhajókapitány parancsnoklása alatt. Az eredeti terv szerint a Haifából kifutó kötelékekhez további három, őrzáraton tartózkodó naszádnak kellett volna csatlakoznia, ám mivel üzemanyaguk fogytán volt, Barkajnak le kellett mondania részvételükről. A hat naszád ezután Port-Szaíd felé vette az irányt.³⁵ Nem egyértelmű a kötelék küldetésének célja. A már többször idézett orosz cikk, illetve Hercog szerint a feladat a Damietta környéki partmenti katonai létesítmények és a partvédelem objektumainak ágyúzása volt.³⁶ O'Ballance szerint a hat rakétanaszádnak egy Alexandriából erősítés gyanánt Port-Szaídba tartó rakétanaszád-kötéléket kellett elfognia.³⁷ Hogy azt írja, hogy a kötelék célja határozottan az egyiptomi haditengerészet felszíni egységei ellen irányult, melyeket képesnek ítélték egy esetleges, izraeli partvonal elleni elterelő hadművelet végrehajtására, amely megzavarhatta a súlyos szárazföldi harcokat vívó izraeli erőket.³⁸ Valószínűsíthető, hogy az izraeli kötelék célja alapvetően partlövétési feladat volt, mivel már előző este is hasonló céllal vonultak fel (lásd fentebb). A naszádok késő este érkeztek meg Damiettához, a Nílus-delta előterébe. Több leírás szerint ezúttal helikopterek is támogatták a hajókat, melyek feladata

a láthatáron túli célfelderítés lehetett.³⁹

23.50 órakor Barkaj utasítására a kötelék hajói párokba rendeződve három csoportra oszlottak: az északi párt a két új naszád, a Resef és a Keset, a középsőt az Élat és a Miszgav tűzérési naszád, míg a délit a parancsnoki hajó szerepét ellátó Herev és a Szufa alkotta. Feltételezhetően 21.10 órakor az izraeli helikopterek nyugaton, Alexandria közelében egy keleti irányba tartó egyiptomi Osza rakétanaszád-kötéléket észleltek, amely ekkor még semmiféle veszélyt nem jelentett a célkörzettől messze járó izraeli naszádokra. Nem lehetetlen, hogy ez a kötelék valóban Alexandriából Port-Szaídba tartott, miként azt Edgar O'Ballance feltételezi (lásd fentebb). Éjjélkor Barkaj parancsára a déli páros 76 milliméteres fedélzeti lövegeivel tüzet nyitott a Damietta környéki olajtartálytelepekre.⁴⁰ 00.15 perckor az izraeli naszádok bejövő rakétasorozatokat észleltek körülbelül 48 km távolságból, majd az elkövetkező tíz percben ezt további három sorozat követte 30–37 km távolságból. Az izraeliek ezt követően felhagytak a partlövétéssel, s mind a hat naszád teljes sebességgel megindult az egyiptomi rakétanaszádok irányába, aktiválva radarzavaró berendezéseiket, s kilőve zavarótölteteiket. A Styx rakéták ezúttal sem értek el találatot, minek következtében az egyiptomi rakétanaszádok visszavonulásba kezdtek Alexandria irányába.⁴¹ Az izraeli kötelék 25 perces üldözést követően került lőtávolságba. Az északi páros nyitott először tüzet az egyiptomiak fedezetlen északi szárnyáról, s a Keset 17 km távolságból egy Gabriel rakétával eltalálta a legészakibb egyiptomi naszádot, mely azonnal kigyulladt. A Keset azonban a motor hűtővízcsovének törése miatt képtelen volt folytatni az üldözést, s a hiba kijavításáig meg kellett álljon. Ennek következtében az odaérkező Miszgav vette 40 milliméteres gépágyútűz alá az egyiptomi naszádot. Mindezekkel egyidőben az északi páros másik tagja, a Resef egy-egy rakétát indított kb. 20 km

távolságról, melyek eltaláltak egy-egy Oszasz naszádot. Az egyik sérült hajót az Élat vette tűz alá, a másik Baltímnál, a part közelében zátonyra futott, s kétségbeesett tűzharcot vívott az izraeli naszádokkal, valószínűleg a déli kötelék hajóival, a He-revvel és a Szufával. A Resef folytatta a negyedik menekülő Oszasz üldözését, ám a rakétaindítás pillanatában – akárcsak Latakianál – ismét rövidzárlat keletkezett a tűzvezető rendszerben. Bár a naszád parancsnoka, Miha korvettkapitány folytatni szándékozott az üldözést, bízva a hajó fedélzeti lövegeiben, Barkaj határozott utasítására kénytelen volt visszatérni a főerőhöz, így a negyedik Oszasz sikerült elmenekülnie, s végül elérte Alexandriát. A három sérült egyiptomi rakétanaszádot az izraeliek elpusztították.⁴²

Az újabb győztes összecsapást követően az izraeli kötelék 01.30 órakor a hazavezető kurzusra fordult. A hazatérő naszádokat Port-Szaídnál megtámadta egy magányosan járőröző Oszasz naszád, mely három Styx rakétát indított ellenük. A megszokott izraeli védelmi eljárásoknak köszönhetően a rakéták egyike sem talált célba. Az egyiptomi hajó valószínűleg partközeli tartózkodott, s így az izraeli hajóradarok nem észlelheték, mivel nincs hír az ellene indított intézkedésekről vagy esetleges pusztulásáról. Az egyiptomiak ezzel kapcsolatban egy izraeli naszád elsüllyesztését jelentették.⁴³

E tengeri ütközet jelentősége nem csak abban rejlik, hogy megmutatta, milyen hatékonyan képes együtt működni a haditengerészet és a légierő – amint azt Ahmed Fuád Zekri tengernagy, az egyiptomi haditengerészet 1973-as főparancsnoka is hangsúlyozta Edgar O’Ballance-nak. A légierő nem csak légifölényével biztosította a haditengerészet manővereit, de helikopterei nagy valószínűséggel hozzájárultak az egyip-

tomi hajóegységek felderítéséhez is, így azok támadása nem érte váratlanul a Damiettát lövő izraeli köteléket. Az ütközet távlati jelentősége viszont abban van, hogy rámutatott, milyen hatékonyan működhet a haditengerészet, helikopterek biztosította légi őráratozás alkalmazásával. Az őráratozó légi jármű rövidebb idő alatt nagyobb teret képes megfigyelni, fegyverzetével tűztámogatást biztosíthat és – mint jelen ütközetben is – az ellenséges egységek helyzetének meghatározásához is képes segítséget nyújtani, vagy azokat felderíteni a hajók radarberendezéseinek hatósugarán kívül. Ez a tény olyannyira mély benyomást tett a haditengerészet vezetésére, hogy a Saar-4 hajóosztály 1975 márciusában hadrendbe állított egységének, a Tarsísnak, tatfedélzeti 76 milliméteres lövegét később helikopter-leszálló platformra cserélték,⁴⁴ majd 1978-ban három Westwind helikopter szolgálatba állításával tulajdonképpen létrejött egy izraeli haditengerészeti légierő.⁴⁵ Hogy ez mennyire jelentős lépés volt, mutatja egy hír is, mely a közelmúltban látott napvilágot, s amely szerint napjaink Izraeli Haditengerészete repülőgép-hordozó hajó beszerezését tervezi.⁴⁶

A damietta–baltími tengeri ütközet a háború harcászati szintű haditengerészeti hadműveleteinek sorában kisebb határkönek is tekinthető, mivel e csatát követően váltanak először taktikát az arab haditengerészetek rakétanaszádjaik alkalmazása terén.

JEGYZETEK

¹ A haditengerészet felkészültségét illetően lásd BOLIA 2004. 53. Az egyiptomi haditengerészet dilemmájára előkészítő manővereik rejtése kapcsán lásd DUPUY 1978. 558. A haditengerészeti hírszerzéssel és a készenléttel kapcsolatban vö. HERZOG 1975. 263., ill. DEACON 1991.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások, monográfiák, kézikönyvek

- BAK JÓZSEF – BAK FERENC: Hadihajók II. Típuskönyv. Budapest, 1999.
- DEACON, RICHARD: Az izraeli titkosszolgálat. H. n., 1991.
- DUPUY, TREVOR N.: Elusive Victory. The Arab–Israeli Wars, 1947–1974. New York, 1978.
- HERZOG, CHAIM: The War of Atonement. October, 1973. Boston–Toronto, 1975.
- HOGG, IAN V.: Az izraeli hadigépezet, [Budapest, 1999]
- JANE'S FIGHTING SHIPS 1979–80. Edited by Captain John Moore RN. New York, 1980.
- JANE'S FIGHTING SHIPS 1984–85. Edited by Captain John Moore RN. London – New York, 1985.
- LUTTWAK, EDWARD N.–HOROWITZ, DAN: The Israeli Army. New York, 1975.
- O'BALLANCE, EDGAR: No victor, no vanquished. The Yom Kippur War. San Rafael, California–London, England, 1978.
- SPECTOR, RONALD H.: Háború a tengereken. Budapest, 2002.

Internet

- BOLIA, Robert S.: Overreliance on Technology in Warfare: The Yom Kippur War as a Case Study. In: Parameters, Summer, 2004. 46–56. (U. S. Army War College <http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/04summer/bolia.pdf>)
- JVL Jewish Virtual Library, 2004. (<http://www.jewishvirtuallibrary.org>)
- KOJUKHAROV, Asen N.: In Retrospect: The Employment of Antiship Missiles. In: THE NAVAL WAR COLLEGE REVIEW, Autumn, 1997. (The Naval War College Review [Official Website] <http://www.nwc.navy.mil/press/Review/1997/autumn/>)

318. Utóbbi megemlíti, hogy a haditengerészeti hírszerzés gyanúját az izraeli partok közelében megjelenő, két szovjet kémhajó kellette fel.

² A harcselekményeket közvetlenül megelőző és követő tengeri intézkedésekre vö. EKKZETER 2002. Az egyik rakétanaszád javítását HOGG 1999. 38. is megemlíti.

³ Vö. O'BALLANCE 1978. 315.

⁴ A lehetséges egyiptomi akciókra és az utasításokra vonatkozóan vö. HOGG 1999. 38.; egy esetleges szíriai támadásra vö. O'BALLANCE 1978. 313–315.

⁵ Vö. EKKZETER 2002.

⁶ Az indulás időpontjára vö. EKKZETER 2002. O'BALLANCE 1978. 313. az indulás időpontját 18.00 óra utánra teszi, ez azonban nem lehetséges ha tekintetbe vesszük az EKKZETER 2002. által megadott sebességet (30 csomó, azaz körülbelül 55–56 km/h) és a csata kezdeteként a szakirodalomban általánosan említett időpontot (22.28 óra). Amennyiben tehát a kötelék 18.00 óra után indult volna, úgy a csata kezdetéig körülbelül 65 km/h-s sebességgel kellett volna haladniuk, vagyis közel legnagyobb sebességükkel, amely a meghajtó rendszert is nagyobb terhelésnek tette volna ki. Ilyen eljárást a harchoz való felvonulás során semmi nem indokol. Ezen felül a hajók eltérő felszereltsége is végsebességük eltérő értékeire enged következtetni. A hajók nevére, a parancsnok személyére vö. EKKZETER 2002., ill. BAK 1999. 111. A parancsnok rangjára vö. EKKZETER 2002. BAK 1999. 111., ill. JVL <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/history/latakia.html>. Utóbbi szerint a kötelék parancsnoki hajója a Saar 3 osztályba tartozó Hanit volt.

⁷ A hajók felvonulására, elrendezésére, sebességére és a radarral kapcsolatos intézkedésekre vö. EKKZETER 2002. A hajók két oszlopban való felállítását – bár neveiket elhagyja – HERZOG 1975. 264. is megemlíti. Az időponttól függetlenül egyértelműen késeinek tekinthető indulás okát O'BALLANCE 1978. 313. említi.

⁸ Vö. EKKZETER 2002. A torpedónaszád osztálybesorolását illetően DUPUY 1978. 559. téved, szerinte egy K 103 (eredeti szovjet besorolás szerint) osztályú naszádról van szó, azonban ezt cáfolja EKKZETER 2002., ill. O'BALLANCE 1978. 315. mivel szerintük K–123 osztályú naszádról van szó (előbbi egészen pontosan „123K”-nak jelöli a hajót); ez a JANE'S 1979–80. 464. ill. a JANE'S

1984–85. 456. által P 4 NATO-kódnévvel megjelölt torpedónaszád eredeti szovjet megnevezése. HOGG 1999. 38. ill. HERZOG 1975. 264. feltételezése szerint a naszád radarelóórsként funkcionálva járőrözött Latakia előterében; e helytelennek tekinthető feltételezés alapját az a tény adhatja, hogy a szíriai naszád azonnal jelentette az őt ért támadást.

⁹ Vö. EKZETER 2002. A latakiai csata ezen első szakaszának menetére vö. még HERZOG 1975. 264., ill. HERZOG 1984. 312–313., bár e leírások sokkal felszínesebbek. DUPUY 1978. 559. a torpedónaszád később bekövetkező elsüllyedésének helyét „Latakiaától öt mérföldre” (kb. 8–9 km) adja meg, ez azonban valószínűleg pontatlan adat, bár tény, hogy a további események némelyike a parthoz igen közel történt, a partvédelem fegyvereinek lőtávolságán belül. A csata ezen eseményével kapcsolatban azonban a parti ütegek és rakétaindító állások beavatózását sehol nem említik, noha az ütegek bizonyosan tüzet nyitottak volna egy tőlük közel tíz kilométerre tartózkodó hajóra, még a radarzavarás ellenére is (amint arra a későbbiekben lesz is példa, lásd alább, a csata végső fázisában). Emellett – amint azt az alábbiakban hamarosan látni fogjuk – az izraeli kötelék irányváltztatását követően a Resef radarberendezése a szíriai parti lokátorokat 25 km távolságból érzékeli.

¹⁰ Vö. EKZETER 2002. A szíriai aknaszedő osztálybesorolása lásd JANE’S 1979–80. 464., ill. JANE’S 1984–85. 456.

¹¹ Vö. EKZETER 2002. A Resef szerepét és megmozdulásait a csata ezen szakaszában vö. még HERZOG 1975. 264., ill. JVL <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Histoy/latakia.html>; bár mindkettő a hajó által kilőtt második Gabriel rakétát, mint a Jarmúkot elsüllyesztő eszközt említi. A rádióelektronikai zavaróeszközök első éles alkalmazását kiemeli a JVL <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Histoy/latakia.html>. EKZETER 2002. kitér arra is, hogy Barkaj a csatát követően komoly bírálatokat kapott, mivel a Hanitot egy veszélytelen célpont megsemmisítésére küldte, így kivonva a négy, rakétafegyverzettel is rendelkező naszád egyikét a hamarosan bekövetkező ütközetből.

¹² Vö. EKZETER 2002. A csata fő szakaszának kezdetét 23.35 órára teszi HERZOG 1975. 264. A Styx rakéták indítási távolságát 37 kilométerre teszi O’BALLANCE 1978. 315. A rakéták mennyiség-

ével kapcsolatban HOGG 1999. 38. öt darab rakétáról ír. A gépágyútűzzel megsemmisített rakétára vö. uo., ill. JVL <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Histoy/latakia.html>.

¹³ Vö. EKZETER 2002.

¹⁴ Vö. EKZETER 2002. Uő. megemlíti, hogy a szakirodalomban nincs egységes vélemény azzal kapcsolatban, hogy melyik T 43 osztályú (szovjet jelölés szerint 254 típusú) aknaszedő pusztult el az 1973. évi háborúban, illetve kitér még arra, hogy a Jarmúk pusztulását megerősíti az a tény is, miszerint a háborút követően egy más hajó-osztályba tartozó, kisebb, partmenti aknaszedő viselte ezt a nevet, vö. EKZETER 2002. 17. jz. A JANE’S 1979–80. 464., ill. JANE’S 1984–85. 456. adatainak egybevetése a másik hajóra (Hattín) utal. Utóbbinál ugyan az az információ is szerepel, miszerint egy ilyen osztályú aknaszedő hajó az 1973. évi háborúban történő elsüllyedéséről szóló jelentések helytelenek, azonban szinte minden feldolgozás, mely részletesebben taglalja e csatát, egyetért abban, hogy egy aknaszedő is elsüllyedt. Aknaszedő elsüllyedését nem említi, de négy szíriai rakétanaszád pusztulásáról számol be BOLIA 2004. 53., ill. a FPI Vol. XLIII. No. 13911. Utóbbival kapcsolatban meg kell említeni, hogy a napilapok értesülései tartalmazhatnak tévedéseket. A Jarmúk aknaszedő elsüllyedésére az 1973. évi arab–izraeli háború során, KOJUKHAROV 1997. is utal.

¹⁵ Vö. EKZETER 2002. A zátonyra futott szíriai naszád izraeli gépágyúzását O’BALLANCE 1978. 315. is megemlíti. A teljes csata kevésbé részletes és több-kevesebb eltéréstől eltekintve hasonló leírására lásd JVL <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Histoy/latakia.html>, O’BALLANCE 1978. 313–315., HERZOG 1975. 264., HERZOG 1984. 311–312., ill. HOGG 1999. 38. (A sorrend a részletettség csökkenését követi.)

¹⁶ Vö. O’BALLANCE 1978. 315.

¹⁷ A rádióelektronikai harceszközök szerepére, illetve a szíriai–szovjet elmélet cáfolhatóságára kiválóan rávilágít EKZETER 2002.

¹⁸ Vö. HERZOG 1975. 264.

¹⁹ Vö. EKZETER 2002. Megjegyzendő, hogy az orosz nyelvű cikk adatainak hitelességét alá támasztja az a tény, hogy a szovjet haditengerészeti szakemberek a baráti arab országok haderőiben alkalmazott szovjet haditechnika nyomán, illetve saját maguk „tanácsadói” minőségében, első kézből

és megbízhatóan értesülhettek a harcjeladásokról, illetve a mindenkori katonai eseményekről.

²⁰ Vö. EKZETER 2002.

²¹ Vö. HOGG 1999. 38.

²² Vö. JVL <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/latakia.html>.

²³ Vö. O'BALLANCE 1978. 315. Megjegyzendő, hogy ez a feldolgozás a zátonyra futott szíriai naszádot külön kezeli.

²⁴ Vö. DUPUY 1978. 559.

²⁵ Vö. SPECTOR 2002. 339., ill. HERZOG 1975. 264.

²⁶ Vö. BAK 1999. 111.

²⁷ Vö. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 395.

²⁸ Megjegyzendő, hogy egy Osa osztályú naszád 4 db, egy Komar osztályú naszád 2 db Styx rakétát képes hordozni.

²⁹ A tüzéségi csapásra vö. DUPUY 1978. 562., EKZETER 2002., ill. O'BALLANCE 1978. 315. Az időpontra vö. EKZETER 2002. HERZOG 1975. 264–266. szerint az egyiptomi naszádok valóban készültek tüzéségi csapást mérni, ám a felbukkanó izraeli rakétanaszádok visszakozásra kényszerítették őket. A hajóraj összetételét illetően DUPUY 1978. 562. szerint rakétanaszádok hajtották végre az akciót; ehhez csatlakozik EKZETER 2002. is, bár megjegyzi: lehetséges, hogy az egyiptomi naszádok egy része Sersen osztályú (eredeti szovjet jelölés szerint 206 típusú) torpedónaszád volt, melyeket a fent említett tüzéségi eszközökkel szereltek fel, vö. még EKZETER 2002. 19. jz.; egyiptomi torpedónaszádok tüzéségi kapacitását illetően vö. még JANE'S 1979–80. 144., ill. JANE'S 1984–85. 140. Utóbbiak ismeretében hasonló tüzéségi eszközökkel felszerelt P 6 osztályú torpedónaszádok jelenléte sem zárható ki egyértelműen. A hajók számára vö. EKZETER 2002.

³⁰ Az izraeli naszádok sikertelen fellépésére vö. EKZETER 2002.

³¹ A légierő beavatkozására és annak eredményére vö. DUPUY 1978. 562., HERZOG 1975. 264–266., ill. EKZETER 2002.; a repülőgép típusát utóbbi említi. Az egyiptomi állításra vö. DUPUY 1978. 562. Uő. azt is megemlíti, hogy a repülőgép egy egyiptomi torpedónaszádot sülyesztett el. Az ebben a csatározásban történt egyiptomi veszteségek későbbi beismerésére vö. O'BALLANCE 1978. 322. A szíriaiak nyomán felbukkanó egyiptomi vélekedést a helikopterekről EKZETER 2002. említi.

³² Vö. O'BALLANCE 1978. 315. Port-Szaíd lö-

vetésének tervére vö. EKZETER 2002. O'BALLANCE 1978. 315. szerint a lövetést végre is hajtották az egyiptomi akció megtorlása gyanánt, ezt azonban a későbbi események ismeretében kétségsbe vonható.

³³ Vö. EKZETER 2002. Az egyiptomi jelentésre vö. DUPUY 1978. 562.

³⁴ Az ütközet egyiptomi elnevezésére vö. DUPUY 1978. 563.

³⁵ Vö. EKZETER 2002. A hajóraj egységeinek nevére és parancsnokára vö. BAK 1999. 111., ill. EKZETER 2002. HOGG 1999. 40. szerint az izraeli naszádok hajópárokba rendeződve indultak el, ám ezt semmi nem indokolja, valószínűbb, hogy ezt az elrendeződést csak a célkörzetben vették fel, miként arra EKZETER 2002. is rámutat.

³⁶ Vö. EKZETER 2002., ill. HERZOG 1975. 266.

³⁷ Vö. O'BALLANCE 1978. 316.

³⁸ Vö. HOGG 1999. 38–40.

³⁹ A célkörzetbe való késő este történt megérkezésre utal EKZETER 2002. O'BALLANCE 1978. 316. szerint az izraeli kötelék 18.46 óra óta cirkált a Nílus-deltánál, ám ekkor — tekintve a távolságot — legalább öt órával korábban, napközben kellett volna útnak indulniuk; az időpont inkább a Haifából való indulás idejének felelhet meg. A helikopteres támogatásra vö. uo. ill. DUPUY 1978. 562. EKZETER 2002. a már a latakiai csatánál ismertetett okok miatt kétségsbe vonja a helikopteres támogatásról szóló híreszteléseket, ám a csata későbbi fejleményei, illetve az Izraeli Haditengerészet háborút követő fejlesztései nem zárják ki annak lehetőségét.

⁴⁰ A hajópárokra és az olajtartálytelepek lövetésére vö. EKZETER 2002. A helikopterek által felfedezett egyiptomi naszádokra vö. O'BALLANCE 1978. 316. EKZETER 2002. szerint a tüzéségi tűzmegnyitással egy időben az északi és déli páros aktiválta radarzavaró berendezéseit is demonstrációs céllal, ezzel kívánván magukra vonni az egyiptomiak figyelmét. Ezt a megmozdulást semmi nem indokolja, tekintve, hogy a patmenti olajtartálytelepek lövetése is nyilvánvalóan hasonló hatást volt képes kifejteni.

⁴¹ A tengeri csata kezdetének pontos időpontjára vö. EKZETER 2002., ill. O'BALLANCE 1978. 316. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az összecsapás kezdete HERZOG 1975. 266., ill. HOGG 1999. 40. szerint éjfél táján volt, DUPUY 1978. 562. egy órával éjfél utánra teszi az eseményt. Az

első Styx rakétasorozat indításának távolságára vö. EKZETER 2002., ill. HOGG 1999. 40. Előbbi szerint az egyiptomiak egy rakétát, majd további hármat indítottak; a cikk később, meg nem nevezett forrásból származó szovjet adatokra hivatkozva, összesen hat egyiptomi rakéta indítását említi, melyet azonban valószínűtlennek tart; emellett a később visszavonulásba kezdő egyiptomi naszádokat, – valószínűleg helyesen – mint „kiürültek”-et jellemzi. O'BALLANCE 1978. 316. 40 kilométerről indított tizenkét rakétából álló első sorozatról beszél. Összesen négy egyiptomi sorozatot –, melyet az Osa rakétanaszádok rakétahordozó kapacitása is lehetővé tesz – HOGG 1999. 40. említ. A megszokott izraeli eljárásra vö. uo., ill. EKZETER 2002.

⁴² Vö. EKZETER 2002. A negyedik Osa megmenekülésére vö. DUPUY 1978. 563.; ezzel kapcsolatban O'BALLANCE 1978. 316. azt állítja, izraeli jelentések szerint ez a negyedik hajó futott zátonyra Baltímnál. Az üldözés idejét húsz percben adja meg SPECTOR 2002. 340., ill. HOGG 1999. 40. Az izraeli rakéták indításával kapcsolatban HERZOG 1975. 266. azt állítja, hogy három izraeli hajó nyitott tüzet az egyiptomiakra. Mind HOGG 1999. 40., mind DUPUY 1978. 563. azt állítja, az izraeli rakétasortüzet követően két egyiptomi naszád azonnal elpusztult, egy megrongálódott, s azt menekülés közben sikerült elsüllyeszteni. HOGG 1999. 40. a naszád menekülésének irányát délben adja meg, s azt írja, hogy partközelsben „két izraeli hajó ágyútűzzel elpusztította.”; valószínűleg a Baltímnál zátonyra futott hajóról van szó. DUPUY 1978. 563. szerint a hajó nyugati irányba menekült, s végül Gabriel rakétákkal elsüllyesztették; ez valószínűleg az Élat által tűz alá vett Osa; a Gabriel rakéta alkalmazása a sérült hadihajó ellen nem lehetetlen, tekintetbe véve a Hanit eljárását a Jarmúkkal szemben Latakianál.

⁴³ Vö. EKZETER 2002. DUPUY 1978. 563. megemlíti, hogy az egyiptomi jelentések a csata eredményeképpen három izraeli torpedónaszád és egy rakétanaszád elsüllyesztését hangoztatják.

Esetleges izraeli veszteségekre vagy hajókárokra vö. O'BALLANCE 1978. 316., ill. LUTTWAK–HOWITZ 1975. 395.

⁴⁴ Vö. JANE'S 1984–85. 256.

⁴⁵ Vö. JANE'S 1984–85. 255.

⁴⁶ Vö. LOKÁTOR 2004. 5. EKZETER 2002. a helikopterek alkalmazásának tényét kétségbe vonja, s ezt a Latakianál történtek magyarázatául adott szíriai-szovjet elgondolásra alapozza. Jelen esetben azonban több tényező szól a helikopterek valószínű alkalmazása mellett. Egyrészt az események az izraeli fennhatóság alatt álló területektől kevésbé távol történtek, így lehetséges a helikopterek szárazföldről történt indítása, illetve több órán át a célkörzetben tartózkodása. Másrészt az eseményekre a háború harmadik éjszakáján került sor, amikor az izraelieknek sikerült megállítaniuk mindkét fronton az előrenyomuló ellenséges erőket, s aznap (október 8-án) már összehangolt ellentámadásokat hajtottak végre azok állásai ellen (vö. HOGG 1999. 152–154.); így tehát a légierőnek módjában állhatott ilyen feladatra elkülöníteni néhány helikoptert. Harmadrészt az Izraeli Haditengerészet későbbi fejlesztései is arra mutatnak, hogy az izraeliek felismerték a haditengerészet szolgálatában alkalmazott helikopterek tevékenységének gyakorlati hasznát, így a jelen csatával kapcsolatban, a különböző feldolgozásokban említett helikopterek alkalmazása fedheti a valószínűságot.

MATUSKA MÁRTON

A Délvidék tragédiája és bánata

A tragédia

A Délvidék tragédiája tömören megfogalmazva: 1944 végén, 1945 elején, a titói Népfelszabadító Hadseregnek nevezett fegyveres egységek védelme alatt, azoknak hathatós közreműködésével, irányításával és utasításai alapján több tízezer ártatlan magyar polgárt végeztek ki az újjászerveződő délszláv állam hatóságai, illetve a helyi csőcselék. A hatalomban akkor szinte kizárólag szláv, elsősorban szerb nemzetiségűek lehettek, a magyarokat egy időre rendeletileg távolították el minden helyi szervből,¹ a felsőbbekben pedig még csak egészen ritka kivételként lehetett magyar nemzetiségű személyt találni.² A tömeges vérengzésben lefejeződött, vezetők nélkül maradt a magyar lakosság. A baj tovább tetéződött azért, hogy a politikai és gazdasági vezető réteg mellett kiirtották a lelkieket is. Mintegy harminc kiváló katolikus és református pap halt mártírhalált.

Ez történt tehát a tömeges magyarirtás időszakában, amelyet a katonai közigazgatás bevezetésétől, 1944. október 17-étől számítunk, és amely 1945. február elsején ért véget. Ezt követően újabb baj érte a magyarságot, ekkor ugyanis kezdetét vette a koncepciós perek sorozata, amelyben katonai bíróságok ítéletei alapján tömegesen végezték ki azokat a volt magyar vezetőket, akik az 1918-as területleválasztástól kezdődően nemzeti érdekeink védelmében politizáltak. Sokakat közülük Magyarországról szállítottak a Délvidékre, ugyanolyan törvénytelen módon, mint az ugyancsak a Délvidéken háborús bűnössé kikiáltott és kivégezt Szombathelyi Ferencet, volt magyar vezérkari főnököt. A kivégezettek között az egyik legkiválóbb volt Dr. Deák Leó külai születésű ügyvéd, aki a harmincas évek elején a Népszövetséget bombázta beadványaival, hogy orvosoltassa a királyi Jugoszláviában élő magyarság sérelmeit,³ s akiből a Délvidék visszacsatolása után megyei főispán lett, s akit a németek 1944-es megszállása után leváltottak tiszttségéről. Sajnálatos, hogy beadványai közül a Népszövetség egyetlen egyet sem értékelt. Pedig lett volna mit orvosolni!

A vérengzés kiterjedt az egész területre, amely Tito, illetve az általa újjáalakított Jugoszlávia uralma alá került. A legtömegesebb volt Bácskában, s hasonló arányú volt némely bánási helységben is, valamint a Drávaszög néhány helységében. A szerémségi és muravidéki tájakon már kisebb mértékű volt. Olyan területekre is kiterjedt, amelyekre Tito aspirált, de szándékát nem tudta megvalósítani. A mai Magyarország déli peremén, a Jugoszláviával határos részekben több helységben is végeztek ki jugoszláv ügynökök helybeli magyarokat. Információink szerint többek között Baján, Bácsalmás környékén, Szegeden és környékén.

A vérengzést követő években még újabb bajként el kellett viselni a rezsim szellemében foganatosított általános intézkedéseket, a vagyonek korbáztatását és a kollektivizálást, aminek következtében megszűnt a lehetősége annak, hogy a magyar szervezetek önállóan működhessenek, netalán újak alakuljanak. Ilyen baj ugyan sújtotta a szláv lakosságot is, de nem veszélyeztette annak nemzeti létét.

A bánat

A bánatnak két forrása van. Az egyik az, hogy Magyarország a párizsi béketárgyalásokon nem tette szóvá ezt a népirtást. Annak ellenére sem, hogy már a debreceni Ideiglenes Kormányának is tudomása volt az eseményekről,⁴ később pedig Mindszenty József meglehetősen pontos adatokkal tájékoztatta Gyöngyösi külügyminisztert⁵ egy levélben. Magyarország még ma sem rendezte ezt a számlát Jugoszláviával, illetve annak utódállamaival. A másik ok pedig az, hogy az egyetemes magyar köztudatba nem épült be ez az egész gyászos eseménysor. Másként fogalmazva: amikor délvidéki razziáról, vérengzésről esik szó, az átlagosan tájékozott magyarországi polgárok többsége még mindig az 1942-ben történt eseményekre gondol, merthogy a két és fél évvel későbbiekről nem is hallott. Annak ellenére van ez így, hogy a magyarságon esett sérelem arányaiban többszöröse a – Cseres Tibor művei alapján „hideg napok” néven elhíresült –, 1942-es sajnálatos eseményeknek.

Ami 1944 végén és 1945 elején a Délvidéken lezajlott, azért egyértelműen személyesen Tito és az általa vezetett párt és állam a felelős.⁶ A Jugoszláv Kommunista Párt irányítói már a háború utolsó előtti évében erősen foglalkoztak a tervezett bosszúval, de nem ezt, hanem azt hirdették, hogy törvényesen felelősségre fogják vonni mindazokat, akik a háború során bevérezték a kezüket vagy egyéb, háborús gonoszságokat követtek el. Ami a hivatalos álláspontot illeti, a későbbiek során is mindig azt állították, hogy csakugyan ez történt. Valójában azonban egészen más.

A teljes valóság ismerete még messze van

A huszadik század kilencvenes éveinek kezdetéig a nyilvánosság nem foglalkozott, nem foglalkozhatott a történetekkel. Sem Magyarországon, sem a Délvidéken. Kivétel alig akadt, de az is általában inkább esetleges volt, ami azonban semmiképpen sem utalt a népirtás igazi méretére.⁷ Azóta már sok mindent megtudtunk, a Délvidéken is és Magyarországon is több kutató foglalkozott a kérdéssel, több könyv jelent meg, amatőr kutatók és avatott tudósok tárták a nyilvánosság elé munkájuk eredményeit. A valóság teljes feltárása azonban még mindig várat magára, annak ellenére is, hogy már a szerb államban is tapasztalhattunk némi szándékot a kutatásra. A vajdasági tartományi parlament ugyanis négy éven keresztül pénzelt egy Ankétbizottságnak nevezett, ideiglenes parlamenti, politikailag irányított, de tudományos igényekkel is tevékenykedő testületet, amelynek az volt a feladata, hogy tárja fel a háború egész ideje alatt történt hasonló emberveszteségeket a tartomány teljes területén, minden nemzet veszteségeit száma véve. A bizottság munkájának összegezésére 2004. szeptember derekán került sor. Valójában tehát fel kellett volna mérni a magyar lélekszám veszteségét is. Lényegében ez nem történt meg, illet a munka nincs befejezve, inkább mondhatjuk, hogy csupán el lett kezdve. Továbbra is szükségesnek tartjuk egy külön magyar veszteséglista összeállítását. Azt is meg kell jegyezni, hogy az Ankétbizottság sem tárta fel a rendelkezésre álló dokumentumokat, de a helybeli és a magyarországi magyar kutatók eredményeit is alig vette figyelembe. A bizottság munkája idején például már megjelent A temerini razzia című kötet, amelyben fel van sorolva az 1944–1945-ös temerini magyar áldozatok neve, szám szerint 251, ennek ellenére a bizottság csupán 46 magyar áldozatról tesz említést. Hasonló

pontatlanság tapasztalható más, saját kutatóink által feldolgozott helységek adatai, valamint az Ankébizottságéi között is. Ennek következtében a bizottság munkájából megközelítőleg sem lehet következtetni a teljes magyar veszteségre. Az 1944-es vajdasági magyar veszteséget például 1139-ben jelöli meg a bizottság, míg az 1945-öst 564-ben, ami összesen 1703 fő.⁸ Ha összeadjuk a Tisza torkolatához közel eső három, teljesen magyartalanított község e két megjelölt évének, nagyobbára név szerint feltárt, meglehetősen pontosnak minősíthető magyar halálos áldozatainak a számát – Csurog (527 fő), Zsablya (350 fő) és Mozsor (70 fő) –, akkor már kikerekedik 947 áldozat. S hol van akkor még a már szintén név szerint ismert áldozatok száma Martonoson (26), Magyarkanizsán (46), Adorjánon (54), Zentán (173), Temerinben (251), Bajmokon (166), Szivácon (67) és Bezdánban? (Csupán az Isterbác nevű faluszélen halomra lőttek száma 100 fő.) Ez összesen 1830 áldozat.⁹ E helységek ekkori tragédiája ugyanis könnyben van feldolgozva, s a könyvek tartalmazzák az áldozatok névlistáját. Az összes magyar áldozat számát magunk sem tudjuk szűk értékek közé szorítani.¹⁰ Korábban – dr. Mészáros Sándor történész véleményét idézve – számukat magunk is mintegy húszezerre tettük, az utóbbi években azonban ennél több valószínűsíthető, ezért helyesebbnek véljük, ha azt mondjuk, hogy az áldozatok száma több tízezer.¹¹

A nyilvános kutatás kezdete

A korábban hétpecsétes titokként kezelt eseményekről akkor pattant le a lakat, amikor a Délvidék első, szabadon létrehozott politikai szervezete, a ma már történelmi VMDK-nak nevezett szervezet közleményben fordult a nyilvánossághoz, hogy tudományos módszerekkel ki kell kutatni, mi is zajlott le.¹² Ennek eredményeként közzölt a Magyar Szó című egyetlen délvidéki napilap 1990. október 11-e és 1991. február 27-e között egy történelmi dokumentumot Negyvenöt nap negyvennégyben, a címben arra utalva, hogy a vérengzés legnagyobbbrészt körülbelül negyvenöt nap alatt zajlott le.

Ivan Rukavina vezérőrnagy, a Bácska, Bánát, Baranya területén, Tito által bevezetett katonai közigazgatás egyszemélyes parancsnoka ugyanis 1944. december elsején kiadott egy rendeletet, amelyben leszögezi: „A magyarokkal és németekkel való eljárásban egész sor helységben és faluban szabálytalanságok történtek, amelyek csak mocskolják katonai szerveinket, és ártanak népünknek és országunknak.”¹³ A fenti tényekről a későbbiekben soha sem történt említés Tito országában.

Rukavina vezérőrnagy, az általa említett szabálytalanságok miatt azonnali hatállyal elrendelte a magyar gyűjtőtáborok felosztatását és tiltotta a felelőtlen kivégzéseket, általában a magyarok felelőtlen zaklatását, vagyonuk rablását. Jellemző azonban, hogy jó egy hónap elteltével, a fentebb már említett három falu – Csurog, Zsablya és Mozsor – teljes magyarságát a volt német faluban, Járekon felállított, a fegyveres erők irányítása alatt működő táborba hajtották, és soha többé nem térhettek vissza falujukba. S az is jellemző, hogy e rendelet kiadásának harmadnapján, december harmadikára virradó éjjel zajlott le a vérengzés a drávaszögi Hercegszöllősen, ahol tizenkettedmagukkal kivégezték Faragó Ferencet, a helyi református lelkészt és Dezső Illés földművest, a községi bírót.

A németek sorsát már korábban megpecsételték a titói Jugoszláviában. A világháború szövetséges nagyhatalmainak döntését úgy értelmezték, hogy az ország német lakosságával azt tesznek, mi akarnak. S így is tettek. A német kisebbséget másodrangú vagy inkább talán

A második világháború emlékezete

jogfosztott polgárokká, üldözendőkké nyilvánították. A háború végén felállítottak az országban több mint félszáz gyűjtőtábor, ahova – egészen kevés kivételtől eltekintve – minden német nemzetiségű polgárt bezártak. A táborok némelyike nem hivatalosan még 1950-ben is működött, így például a Kničaninban (Rezsőháza, Rudolfsgrad – Titellel átellenben, a Tisza bal parján.) létrehozott, amely az egyik legnagyobb volt, s ahol a legtöbb – becslések szerint mintegy tizenkétezer – áldozat esett. Jórészt e bánásmód következtében tűnt el az országból az a hatalmas német közösség, amelynek lélekszáma a háború előtti években még meghaladta a hétszázezret. A legutóbb, 2002-ben tartott szerbiai népszámláláskor, több mint fél évszázad után először ismét számba vették a németeket. Az országban összesen 3901 főt írtak össze.

Miután a VMDK nyilvánosan felvetette a kérdést, hogy mi történt a délvideki magyarokkal, elkezdődött tehát a kutatás. Azóta már valóságos irodalma támadt a délvideki magyarellenés atrocitásoknak. Elsősorban délvideki, s kevés kivételtől eltekintve amatőr történészek dolgozták fel általában egy-egy helység eseményeit. Természetesen magyarországi szakmabeliek figyelmét is felkeltette az ügy, s látván, hogy a helybeli kutatóknak nem lett komoly bántódása, kezdtek bekapcsolódni maguk is a munkába. A kutatások eredményeként született könyvek között három van, amely teljes képet igyekszik nyújtani. Az első volt A megtorlás napjai a másik a Rémuralom a Délvidéken. Harmadikként említjük A. Sajti Enikő átfogó tanulmányát,¹⁴ amely szintén foglalkozik a délvideki vérengzéssel. Sok érdeme mellett legfőbbként talán azt említhetjük, hogy magyarázatot ad arra a képtelenségre, hogyan történhetett meg, hogy egy ilyen méretű mészárlást a magyar kormány nem csupán nem tett szóvá – azóta sem –, hanem hogy a titói nemzetiségi ügykezelést példásnak és követendőnek minősítette. Meg kell említeni Cseres Tibor könyvét is, a Vérbosszú Bácskában, ám – mint a címe is közli – ez csupán a bácskai eseményekkel foglalkozik, hogy más fogvatékosságait ne említsük.

Fentebb már szó volt arról, hogy a vajdasági tartományi parlament 2000 és 2004 között működtetett egy tényfeltáró bizottságot, amelynek elvben a magyar áldozatok összeírása is feladata volt. Megállapíthatjuk, hogy a jugoszláv, illetve a szerb állam részéről ennél többet eddig nem tettek, nem beszélve arról, hogy ez nem tartományi ügy, hanem a szerb államé. És a magyaré, természetesen.

Nézzük meg, mit tett a magyar nemzet, az állam, az anyaország, s az anyaországi intézmények, szervezetek sokasága, amelyek között vannak hivatottak és közvetlenül érintettek. Nem mondhatjuk, hogy éppen semmi sem történt. Legtöbbet az írástudók tettek eddig. Napilapok, tévék, tudományos folyóiratok közöltek ismertetőket, riportokat, tudományos tanulmányokat. A nagy anyaországi kiadókról, szerkesztőségekről általában elmondhatjuk, hogy némelyekre az jellemző, hogy foglalkoznak vele, némelyre pedig az, hogy nem, vagy csak elvétve. Hadd ne nevezzünk meg példát. Egyetlen konkrét, és szerintünk jellemző esetet mégis.

Nyomban azután, hogy a Délvidéken, a magyar politikai csúcsvezetés döntése nyomán helybeli kutatók – elsősorban újságírók és filmesek – foglalkozni kezdtek a témával, ugyanők készítettek egy, emlékezetem szerint eg órás dokumentumfilmet, amelyet elvittek a Magyar Televízióhoz. Nem sugározták talán egy évnél is hosszabb ideig. Magánértesüléseink szerint azzal az indokkal, hogy féltik a film készítőit. Erre a film készítői – Csorba Béla, Dudás Károly, Matuska Márton és Siflis Zoltán – nyílt levelet írtak a tévé elnökének, Hankiss Elemérnek, amelyben azzal érveltek, hogy amíg a kérdést annyira tiltották, hogy életveszélyes volt vele foglalkozni, addig az elhallgatásért a hatalomtartók voltak felelősök. Amióta azonban ezt már

tehetjük, s mégsem tesszük, magunkra vállaljuk az elhallgatás felelősségét. Postafordultával a címzett válaszolt, hogy műsorra tűzeti, ami hamarosan meg is történt.

Az anyaországi alapítványok némelyike éveken át folyósított ösztöndíjat a téma kutatására. Elsőként említsük az Illyés Alapítványt, majd a Pro professionét, a XX. Századot s az Arany János Alapítványt. Az igazi támogatáshoz azonban nem elegendő az esetleges segélyfolyósítás. Rendszeres és intézményesített munkára és támogatásra van szükség, hiszen ma már az is óriási gond, hogy a begyűjtött anyagot hol kellene tárolni. Hogy a feldolgozásról és a további gyűjtésről és kutatásról ne is beszéljünk. Hiszen ez a vérengzés példátlan galádság az egész XX. századi magyar történelemben, pedig hát galádságban csakugyan bőven volt részünk. Ha utána számolunk, megállapíthatjuk, hogy Titóék, kevés híján megtrizedelték a Délvidék magyarságát.

A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság szervezésében 2003. október 23-án és 24-én, Újvidéken tartott nemzetközi tanácskozás célja az volt, hogy felmérjük, meddig jutottunk az 1944/1945-ös délvidéki vérengzés feltárásában. A beterjesztett tanulmányokból készült a Rémuralom a Délvidéken című kötet, amely többek között tartalmazza Dr. Stark Tamás összefoglalóját arról, hogy az események óta eltelt hatvan év alatt melyik magyar politikus és történész hol tette szavá az ügyet. Tanulmányában többek között ő is felsorolja azokat a kiadványokat, amelyek a témával foglalkoznak és leszögezi: „Kár, és nem a szerzőkön múlt, hogy ezek az alpművek és helytörténeti tanulmányok, a magyarországi történettudományra nem gyakoroltak kellő hatást.” Majd ezt is: „A magyarság elleni megtorlásokról szóló alpművek és tanulmányok szerzői szinte kivétel nélkül délvidékiek. (...) A vajdasági kutatók 'helyzeti előnye' azonban nem elégséges magyarázat arra, hogy ez a téma nincs kellőképpen bemutatva a hazai történetírásban.” dr. A. Sajti Enikő munkáját már fentebb említettük. Csak azt jegyezzük meg még róla, hogy egyébként is kiváló munkája rangját növeli az a körülmény, hogy ez szolgált a szerző akadémiai doktori titulusának elnyeréséhez.

A tanácskozáson elfogadott nyolc pontot tartalmazó Zárónyilatkozat fontos dokumentumnak tekinthető.¹⁵ Mindenekelőtt a 2. pontba foglalt, a magyar államra vonatkozó megállapítás miatt. Ennek első bekezdése: „A magyar állam a tömegmészárlás kezdetén értesült az eseményekről, ennek ellenére a nemzetközi nyilvánosság előtt nem foglalkozott velük. A párizsi béketárgyalásokon nem tette szavá, ezzel megszűnt annak lehetősége, hogy kedvező tárgyalási pozícióból vehesse fel azokat.” Az azóta eltelt időszakban sem vetette föl az anyaország ezt az ügyet, ezt fejezi ki a Zárónyilatkozat második pontja második bekezdésének ez a része: „A délvidéki vérengzés kérdésében tehát az anyaország mint szuverén állam nem nyilatkozott hivatalosan. Szükségesnek tartjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezze, serkentse és támogassa ebben a tárgyban a kutatásokat, valamint a tanulmányok publikálását. Ugyanezt elvárjuk a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiától és a jelenleg alakulóban lévő Vajdasági Tudományos Akadémiától.” Fontos körülményre utal a 4. pont: „A vérengzés során körülbelül harminc magyar lelkészt, köztük egy püspököt is kivégeztek, s az érintett egyházak még nem nyilatkoztak ügyükben.”

A nyilatkozat kelte: 2003. október 27. Azóta két fontos esemény történt a magyar állam és katolikus egyház hatáskörében. Az Országgyűlés ugyanis 32/2004 (XII.14) szám alatt határozatot hozott, amelyben elítéli a II. világháború során kollektív bűnösség alapján kirótt büntetéseket, és ide sorolja az itt tárgyalt délvidéki magyarelleneselelményeket, majd leszögezi azt is, hogy az áldozatok száma több tízezer. A határozat kegyelettel emlékezik az áldozatokról az események hatvanadik évfordulója alkalmából és sürgeti, hogy a szomszédos

államok szakértőivel közösen fel kell tárnai az eseményeket.

A katolikus egyház részéről is történt egy fontos esemény. Budapesti hívők kezdeményezésére 2004. november 28-án, a Szent István Bazilikában Erdő Péter prímás, esztergom-budapesti érsek jelenlétében engesztelő szentmisét mondott Bábel Balázs kalocsai érsek a hatvan évvel azelőtt legyilkolt ártatlan áldozatokért. Az eseményre a Délvidékről több autóbusznyi hívő zárandokol el. Ez egyébként már a harmadik esztendő volt, hogy ugyanott engesztelő szentmisét mondtak áldozatainkért, mindig november utolsó vasárnapján.

Helységről helysére

E sorok írója hivatalosan 1990 eleje óta foglalkozik a tárgyalt események adatainak gyűjtésével és feldolgozásával. Az egy-egy helysére vonatkozó dokumentumok külön-külön mappába vannak csoportosítva. Az adatok összegezése – a fentiekből már kiderült – nincs elvégezve. Annyi történt csupán, hogy néhány helységről elkészült egy-egy füzet, amelyben megtalálható a történet leírása és amely tartalmazza az ottani áldozatok névsorát. E helyen csupán arra szorítkozunk, hogy felsorolunk mutatóba a helységek közül néhányat, egészen tömören összefoglalva a begyűjtött adatokat, szinte csak utalván a helységben történt legjellemzőbb tényekre. Az adatok között a mappákban sok áldozat neve szerepel, itt azonban nem ismételjük őket, csupán az áldozatok – általában csak valószínűsíthető – számát. A mappák a helységek ábécé sorrendjében vannak tárolva, ezért nem a földrajzi, esetleg a közigazgatási felosztottság logikája, vagy a vérengzés nagyságát figyelembe véve, hanem e sorrend szerint fognak alább következni az idézett példák. Tekintettel arra, hogy nem mindegy, a helység hány magyar lakója közül került ki az áldozatok csoportja, közöljük a falu összes lakosára, s az ott élő magyarok számára vonatkozó adatokat, mindig az 1910-es, majd a háború után, 1948-ban tartott első, s végül a 2002-es, tehát a legújabb népszámlálás alapján

ADA

Az emlékezet szerint nem történt tömeges, hanem csak szórványos kivégzés. A tények azonban ennek ellentmondnak, bár az csakugyan áll, hogy kisebb méretű volt, mint a szomszédos helységekben. Kelemen Mátyás, aki akkor községi kommunista párttitkár volt, közölte, hogy a városka mellett, a Tiszán a Vörös Hadsereg pontonhidat épített, oda tömegesen hajtotta a munkaképes lakosságot, s ennek köszönhető, hogy viszonylag kevesebb helybelit végeztek ki, mint némelyek szándékoztak. S hogy szándékoztak, arról neki, mint párttitkárnak tudomása volt, s ellenkezése miatt ő maga is majdnem áldozatul esett, ugyanis orvul éjjel rálóttek.

A lakosság száma: **1910-ben** 12 500, ebből magyar 10 459. **1948-ban** 10 725, ebből magyar 9 080. **2002-ben:** 10 547, ebből magyar 8 744.

Nem ellenőrzött saját adatok szerint az áldozataink száma 34, közülük 25-en név szerint ismertek. Gere Vince helybeli plébánosnak tudomására jutott, hogy a tiszai halászhajók több kivégzettnek a tetemét kifogták a vízből. Ő ezeket mind eltemette. A halászokkal meg is beszélte, hogy minden esetet jelentsenek neki. Föltehető, hogy ez a buzgólkodása is közrejátszott abban, hogy később, mondvacsinált okokból bebörtönözték. A kifogott tetemek

száma mintegy harminc volt.

ADORJÁN

Azon kivételes, az Árpád-háziak ideje óta fennálló délvidéki településeink közé tartozik, amelyben az első világháború fegyverszüneti idejét követő napokban a helybeli lakosság szembeszállt a francia hadsereg háta mögött bevonuló szerb egységekkel. Az esemény azóta sincs feldolgozva, csupán az 1942-ben, Újvidéken kiadott Délvidéki emlékkönyvben szól róla röviden Szinkovich Gyula nyugalmazott tanító. Megemlíti, hogy szerb katonák a falut 1919. január 19-én fel akarták gyújtani, de a csapadékos idő miatt ez csak részben sikerült, ellenben nyolc, név szerint említett személy életét veszttette, valamennyien golyó által, de némelyek nem a sebbe, hanem a következményekbe haltak bele. E következmények között olyan példát is említ a szerző, hogy az áldozatot sebesülten az égő kazalba lökték. A szerb katonák ekkor huszonnégy órás szabad rablásra kaptak engedélyt. A helybeliek közül többen később belehaltak a kegyetlen zaklatásokba, ezek közül is többet megnevez a szerző.

A második világháború végén sokkal súlyosabb tragédia történt: október 30-án, a Tisza partján halomra lövöldöztek ötven helybeli lakost. Az események leírása megtalálható A megtorlás napjaiban és Forró Lajos Jelöletlen tömegsírok című könyvében. A tömeges kivégzés előtt tömeggyűlésre tereltek minden helybeli férfit, s eközben már többeket agyonlőttek. Az egybegyűlték előtt politikai beszédek hangzottak el a felszabadulásról, ezt követően a magas partrészre hajtottak közülük ötvenet, és ott valamennyiüket legéppuskázták, ketten közülük azonban ezt túléltek. Egyikük Szegedre menekült, a másikat, miután átúszta a Tiszát, a túlparton őrködő partizánok lelőtték. Még két tekintetben kivétel az, ami itt történt. Az egyik, hogy ismert a kivégzők neve, a másik pedig, hogy az akkor ott plébánoskodó Firányi Lajos szinte kivétel nélkül minden áldozatot felsorol a halotti anyakönyvben. A tömeges kivégzést később szórványos követte, illetve a faluból és határából többeket elvittek, vagy beidéztek a hatóságok elé, és onnan soha sem tértek vissza.

A falu lakossága **1910-ben** összesen: 1346, magyar 1346. **1948-ban** 1542. A nemzetiségek lélekszáma ekkor nincs kimutatva, talán éppen a magyarok nagy vérvesztésének leplezése miatt. **2002-ben** 1128, magyar 845.

APATIN

Történelmi tény, hogy a háborús évek alatt ebben a helységben jelent meg a Die Donau című német lap az 1944. március 19-i német megszállásig, amely lap a hitleri német birodalom közvetlen érdekeltségi övezetébe tartozó régió egyetlen ellenzéki német nyelvű lapja volt. A magyar műveltséggel is felvértezett, a Magyarország iránti rendíthetetlen lojalitással rendelkező Berencz Ádám helyi német plébános szerkesztette. A tisztán látó bátor papot egy hónappal a megszállás után a Gestapo letartóztatta, de egyetlen nap múlva, a véletlenül éppen akkor Zomborba látogató Grósz József kalocsai érsek kiszabadította, és saját érseki gépkocsiján Kalocsára vitte, s Berencz Ádám ott halt meg 1968-ban. A kommunista Magyarországon nem nyújtott számára védelmet példátlan és bátor Hitler-ellenessége.

A lakosság száma: **1910-ben** a zömében német lakosú helységből – lélekszámuk ekkor

11 561 volt, e népesség szinte teljesen eltűnt. Az összlakosság 13136, ebből magyar 1067. **1948-ban** 17565, ebből magyar 2180. (A nagy növekedés magyarázata: sok német magyarnak vallotta magát, hogy megmeneküljön az üldöztetéstől.) **2002-ben** 32813, ebből magyar: 3785.

Tito fegyveresei itt a németekre koncentráltak, akik közül sokan úgy próbáltak menekülni, hogy magyarnak nyilvánították magukat. Némelyeknek ez sikerült is, elsősorban vegyes házasságban élőknek, de sok magyar meg éppen az ilyen házassági kapcsolata miatt lakolt. Ez utóbbiakról nincsen semmilyen adat. Illetve van egy furcsa könyv, abban vannak adatok, de át kellene bogarászni az egész könyvet. Elégképp közismert ugyanis, hogy a németek számára felállított haláltáborokból sokan megszöktek. A tábor parancsnoka minden szökésről értesítette a katonai és a rendőri szerveket, s a szökevények ellen ezek körözőlevelet adtak ki. A bácsföldvári rendőrség e körözőleveleket morzejeles távközléssel vette, s a feloldott szöveg tartalmát egy könyvbe gyűjtötte. Ebben sok, magyar szökevényre utaló név található. Ebből is tudni, hogy a táborokban magyarok is voltak, s közülük nyilván sokan ott is veszttek. Dr. Mézsaáros Sándor: Holttá nyilvánítva I. című könyvében három apatini áldozatot említ, közülük kettő kétségtelenül magyar. Az áldozatok valós száma kétségtelenül sokszorosa az említettnek, a helyi magyarság azonban teljesen kicserélődött, a vegyes házasságúak a németek további sorsában is osztoztak: aki közülük túlélte a haláltáborokat, azokat elűldözték az országból.

BAJSA

Azon ritka kivételek közé tartozó helység, amelyben, tudomásunk szerint nem történt atrocitás. A határában azonban sok topolyai polgárt végeztek ki és ástak el a Krivaja patak völgyében, illetve a völgy Bajsa felé eső oldalában. Ott tömegsírok vannak.

BÁCSFÖLDVÁR

A vérengzés a módját tekintve kissé eltér az általánostól. Nem egyszerre végezték ki a kiszemelteket, hanem napról napra, folyamatosan. Rendelkezésre áll egy jegyzék, amely a bebörtönzöttek nevét tartalmazza, és egy másik, amely az áldozatokét. Nem egyetlen nagy tömegsírba temették az áldozatokat, hanem több kicsiben, szerte a faluban, többek között a községháza udvarában álló kútba. Az említett kút lehet esetleg nagyobb tömegsír, de a falutól mintegy kilométerre eső kunhalomba is többeket elástak. Sok jel utal arra, hogy a vérengzést jórészt vagy talán kizárólag helybeli szerbek tervezték ki és végezték el, természetesen ez nem menti fel a felettes hatóságokat, hiszen, mint említettük, központilag irányított és felügyelt katonai közigazgatás volt hatályban. A helyi szerb lakosság ilyen magatartása egyébként nem számít kivételnek. Inkább az ellenkezője mondható annak. Földváról ritka dokumentumok is előkerültek. Többek között a haláltáborokból megszököttek keresésére kiadott körözvények jegyzéke, egy helybeli személy szerb nyelvű, cirill betűs feljegyzései. Ez utóbbiból sok fontos körülmény megtudható. A lakosság száma **1910-ben** 6879, ebből magyar 3934. **1948-ban** 6512, magyar 3831. **2002-ben** 5445, magyar: 2519.

A név szerint ismert áldozatok száma 59. Vannak visszaemlékezések arról, hogy a kivégzések szinte példátlan kegyetlenkedések közepette folytak. Ismerve a vérengzés történetét

a többi helységben, például a szomszédos Csurogon, ez nagy szó.

JEGYZETEK

- ¹ A magyarok kitiltásáról a helyi hatósági testületből Olajos Mihály zentai korabeli politikus nyilatkozott 1990 őszén egy újvidéki magyar nagygyűlésen. Magnófelvétel készült róla, a szöveg megtalálható MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai újvidéki kiadásának 145–148. oldalain. Később ugyanezt írásban adott nyilatkozatában megerősítette akkori politikai társa, Farkas Nándor.
- ² Két, általunk ismert kivételt említhetünk, akik már akkor is magas rangú tisztséget töltöttek be. Az egyik Sóti Pál, a másik Nagy József. Nincs tudomásunk arról, Sóti hogyan vélekedett a magyarellen es atrocitásokról. Farkas Nándor szerint bizalmas beszélgetéseken többször latolgatták a történeteket, de nyilvánosan, vagy hivatalosan – akár zárt pártülésen is – tudomása szerint soha. Nagy Józsefről egy alkalommal azt nyilatkozta e sorok írójának a topolyai Brindza Károly, hogy többször rájuk telefonált a zentai vezetőkre, az iránt érdeklődve, hány magyart úsztattak már le a Tiszán. A nyilatkozat megjelent a Magyar Szó e témáról Negyvenöt nap negyvennégyben címen írt sorozatában, amire Brindza hevesen tiltakozott, hogy ő a nyilatkozatot nem a nyilvánosságnak szánta, egyébként sincs a kezében egyéb bizonyíték, mint hogy ő ezt személyesen tudja.
- ³ Beadványairól részletesen ír CSUKA JÁNOS volt délvidéki újságíró: A délvidéki magyarság története 1918–1941 c. posztumusz kötetében. Budapest, 1995, Püski Kiadó.
- ⁴ Erről konkrétan olvasható BALLA FERENC–BALLA ISTVÁN: Bezdán története (1944–1953) c. kötetének első fejezetében. Tóthfalu, 2001, Logos. Valamivel részletesebben szól róla Dr. BALLA FERENC a Rémuralom a Délvidéken c. kötetben: Egy bezdáni magyar diplomata c. tanulmányában. Újvidék, 2004, Atlantis Kiadó.
- ⁵ Mindszenty levelét elsőként közölte MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai c. kötetében a 376–378. oldalon. Újvidék, 1991, Forum Könyvkiadó–Magyar Szó.
- ⁶ Tito ugyanis Versecen tartózkodván, 1944. október 17-én kiadott egy rendeletet, amellyel katonai közigazgatás alá helyezte a bánsági, bácskai és drávaszögi részeket. Egyszemélyes parancsnoknak Ivan Rukavina tábornokot nevezte ki, akinek alárendelte a polgári hatóságokat, s aki kizárólag neki tartozott felelősséggel. A vérengzés legnagyobb része a február elsejéig tartó katonai közigazgatás ideje alatt zajlott le. A rendelet magyar szövege megtalálható: Josip Broz Tito összegyűjtött művei. Újvidék, 1988, Forum Könyvkiadó. 47–48.
- ⁷ A téma feldolgozásának irodalmával három szerző is foglalkozik a már említett Rémuralom a Délvidéken c. kötetben: Matuska Márton, Dr. Stark Tamás és Csorba Béla.
- ⁸ Istina. 63. táblázat. Újvidék, 2004, A Tartományi Képviselőház kiadása. Az említett bizottság zárójelentésének is minősíthető kötet.
- ⁹ A helységekre vonatkozó adatok lelőhelye: Csurog: TELEKI JÚLIA: Keresem az apám sírját. Tóthfalu, 1999, Logos. Zsablya: MATUSKA MÁRTON: Hová tűntek Zsablyáról a magyarok. Temerin, 2004, A VMDP Történelmi Bizottsága. MOZSOR: MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. 1991, Forum Könyvkiadó – Magyar Szó. Martonos, Magyarakanizsa, Adorján: FORRÓ LAJOS: Jelöletlen tömegsírok. Szeged, 1995, A szerző kiadása. Zenta: SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt ’44-ben. Újvidék, 1997, JMMT kiadása. Temerin: ÁDÁM ISTVÁN–CSORBA BÉLA–MATUSKA MÁRTON–TERNOVÁČZ ISTVÁN: A temerini razzia. Temerin, 2001, A VMDP Történelmi Bizottsága. Bajmok: MOJZES ANTAL: Halottak napja Bajmokon. Tóthfalu, 1994, Cnesa. Szivác: PAPP IMRE: Ez a mi Kálváriánk. Újvidék, 1999, A szerző kiadása. Bezdán: Dr Balla Ferenc – Dr. Balla István I.m.
- ¹⁰ A. Sajti Enikő, a témát szintén feldolgozó, akadémiai doktori disszertációjának vitáján az egyik opponens feltette a kérdést, hogy miért nem mond közelebbi adatot az áldozatok

- számáról. Az aspiráns közölte, hogy nincs támpont.
- ¹¹ Ezt fogadta el a magyar Országgyűlés is a későbbiekben említendő határozatában.
- ¹² A téma feltárására szólító közlemény 1990. április 20-án jelent meg a Magyar Szó című napilap utolsó oldalán. Ettől lehet számítani a nyilvános kutatást.
- ¹³ Rukavina rendeletének nagy része magyar fordításban olvasható: A megtorlás napjai 1719.
- ¹⁴ A. SAJTI ENIKÓ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó.
- ¹⁵ A tanácskozás résztvevői Csorba Béla, Matuska Márton és Ribár Béla akadémikus személyében háromtagú bizottságot neveztek ki a Zárónyilatkozat végleges megfogalmazására, s felhatalmazták, hogy a dokumentumot eljuttassák a délvidéki és az anyaországi politikai pártok vezetőinek, a magyar államfő, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a délvidéki és az anyaországi egyházi vezetők címére. A bizottság lefordította szerb, angol, francia és német nyelvre, s a kötetbe szerkesztette, ezt azóta már eljuttatta több, megfelelőnek vélt személy és testület címére.

LATTENSTEIN DÁNIEL

A Vörös Hadsereg jelenléte Székesfehérváron és környékén (1944. december 2. – 1945 március 23.)

A civil lakosságon elkövetett erőszakos cselekmények

Harcok Székesfehérvárért és környékéért 1944 decemberében

Székesfehérvár környékén 1944. december 4-én kezdődtek meg a nagyobb katonai átcsoportosítások. A Fretter-Pico hadműveleti csoport alakulatait ekkor vonták össze a Margit-vonal védelmére, mely az Érd, Martonvásár, a Velencei-tó északkeleti része, Székesfehérvár, Balatonakaratya vonalon húzódott. Tényleges szárazföldi harcokról Fejér megyében december 2-ától beszélhetünk. (Az első légitámadás szeptember 19-én érte a várost). Vajta, a megye déli részén fekvő település volt az első, melyet elfoglaltak a szovjet csapatok.¹

1944. december 20-án reggel 8 óra 15 perckor a 4. szovjet gárdahadsereg csapásmérő egységei, Székesfehérvártól délre, egy 7 km-es szakaszon megkezdték támadásukat a Margit-vonal ellen. December 21-én este az orosz csapatok már a város peremkerületeit birtokolták.² Ugyanakkor a 46. szovjet hadsereg révén a Velencei-tó térségében is heves támadások érték a német–magyar állásokat.

Székesfehérvár bevételéért december 22-én a reggeli órákban indult meg a fő támadás. Súlyos utcai harcok után, december 23-án hajnalban a német erők kiürítették Székesfehérvárt, s a várostól észak-északnyugatra kiépített állásaikba vonultak vissza.³ A német egységek kénytelenek voltak – a megye egész területén – visszavonulni, nyugatabbra elhelyezkedő védelmi állásaikba. 1944. december 27-től a szovjet támadás megállt. Ez időre Fejér megye teljes területe a szovjet hadsereg kezére került. A 4. szovjet gárdahadsereg nyugati szárnya, a Lepsény, Füle, Ósi, Jenő, Csór, Sárkeresztes terepszakaszon – Fejér megye nyugati köz-igazgatási határa mentén – megkezdte ideiglenes védelme kiépítését.⁴

A német hadvezetés ellentámadásokat indított az elvesztett területek visszafoglalására valamint Budapest felmentésére, „Konrád I” – 1945. január 1-jén –, illetve „Konrád II” – január 7-én – hadműveleti fedőnévvel.⁵

Stratégiaiilag nagyon fontos volt Székesfehérvár birtoklása.

Két sikertelen támadás után az áttörést az 1945. január 18-án hajnalban induló „Konrád III” hozta meg. A német páncélosok fő támadási iránya a Balaton és Csór között helyezkedett el. Már az első nap teljes szélességben áttörték a szovjet csapatok harcászati védelmét. Sikertelen visszafoglalni Enyinget és térségét, s néhány kilométerre megközelítették Székesfehérvárt. Másnap, január 19-én egy támadó ék Dunapentelénél [ma Dunaújváros] elérte a Dunát, majd tűzharcba került a folyón át menekülő szovjet csapatokkal s a Dunai Flottilla egy ágyúaszádjával.⁶

A támadás nem sokkal 19 óra után vehette kezdetét. A meginduló német–magyar csapatok a város széléig gyors ütemben támadtak, de itt a szovjet védelem egyre erősebb lett. Kegyetlen éjszakai helység harc bontakozott ki a várost védő 21. szovjet lövészhadtest és a 7. szovjet gépesített hadtest csapataival.⁷ Az egész éjszaka tartó súlyos harcok után reggel 8 órára a német–magyar csapatok lényegében visszafoglalták Székesfehérvárt. A város területén vívott tisztogató harcok azonban még nem értek véget. Mintegy 300 szovjet katona próbálta meg a kitörést kelet felé, de többségüket a német–magyar csapatok megsemmisítették. A hadifoglyok száma elérte a 800 főt.⁸ Szemtanúk szerint az orosz foglyok elszállításakor a lakosság a foglyokat rugdalta, leköpdöste.⁹

A bevonuló német–magyar csapatokat Székesfehérvár lakói a következőképpen fogadták: „A magyarok ujjongva vették körül a német katonákat. Különös az asszonyok és leányok öröme. Érthető ez, mert szörnyű gyötrődésen mentek át szegények. A női szemérmes láb-bal taposva lépten-nyomon erőszakoskodtak velük ezek az ázsiai fenevadak... Érthető most örömük! És nem csodálkozom azon, ha a bevonuló magyar és német katonáknak a nyakába ugrott itt is, ott is egy-egy nő és hálásan megcsókolta. Szörnyű nyomás alól szabadultak fel.”¹⁰

Székesfehérváron a harcokban jeleskedő, ám jelentős veszteségeket is szenvedett magyar Ney-féle SS-harcscsoport és a 20. magyar gyaloghadosztály három zászlóalja maradt néhány kisebb német egységgel. A front nem távolodott el messze a várostól, lényegében az Öreghegyi szőlőkben húzódott az arcvonal. Január 22-én az esti órákra a visszavonuló szovjet csapatok a város közelében, Zámoly, Csala, Pákozd terepszakaszon építettek ki védelmi vonalat.¹¹

Jellemző az akkori helyzetre Bory Jenő székesfehérvári lakos elbeszélése: A vár [ma az Öreghegy nevű városrészben található ún. Bory-vár] egyik tornyában német megfigyelőt vett észre, aki teát kérni lejött a konyhába. Ennek távozása után szovjet megfigyelő érkezett, akit ugyancsak megkínáltak teával. A szovjet katona egy másik toronyba sietett feladatát ellátni anélkül, hogy egymásról tudtak volna.¹²

Magyarország és a Vörös Hadsereg

A Vörös Hadsereg Magyarországgal hadban álló országgént, tehát ellenségként érkezett hazánkba. Egy háborúban az idegen hadseregek megjelenésével együtt járnak a kegyetlenkedések, pusztítások. Ez a felsőbb vezetés érdeke is, hiszen az elrettentést szolgálja. A szovjet hadseregnél ázsiai mintára ez még inkább pusztítóbb erővel tört a felszínre. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a szovjet katonák zömének konkrét élményei voltak hazájuk német-magyar megszállásáról, s az ebből eredeztethető bosszúvágy is a pusztítás forrása lehetett. Ez azonban csak részben szolgálhat magyarázatul az elkövetett jogtalanságokra. Bizonyítja ezt a szövetséges lengyel, cseh és jugoszláv területeken elkövetett hasonló esetek.¹³

A Magyarországon és egyúttal Székesfehérváron történt kilengések nem voltak egyedülállóak a háború folyamán. Természetesen össze sem hasonlíthatók azokkal a bűntettekkel, melyeket az Einsatzgruppák alakulatai követtek el a Szovjetunióban vagy a szovjet katonák Kelet-Poroszországban.¹⁴

Frontvonalban

Magyarország területén különböző intenzitással folytak harci események a II. világháború során. Valahol pár napig, míg máshol hónapokig kellett szembenézni a háború borzalmaival. Székesfehérvár és környékének pusztulása országosan ismert volt. A pusztítás mértékét több tényező is befolyásolta.

Meghatározó, hogy a település környékén milyen súlyos frontharcok bontakoztak ki s milyen veszteségek árán foglalták el. A legveszélyesebb a frontvonalban lévő civil lakosság helyzete volt. Fejér megyében december 2-től március végéig folyamatos harcokról beszélhetünk. A legtöbb település többször is gazdát cserélt pl.: Aba öt, Sárkeresztes tizenhat alkalommal.¹⁵ Székesfehérvár visszafoglalása után is csak pár kilométerre távolodott el a front az Öreghegy nevű városrésztől.

Nem elhanyagolható az sem, hogy Székesfehérvár lakosai a többszöri kitelepítési felhívás ellenére sem hagyták el a várost, ahogy a köztisztviselők egy része, Kerekes Lajos polgármester, Shvoy Lajos püspök s negyven csendőr sem. A város visszafoglalása után, az ismét működő Nemzeti Számonkérő Szék a püspököt és a polgármestert is letartóztatta.¹⁶ Bejczy Gyula püspöki titkár naplójában ez olvasható: „A további beszélgetés kapcsán úgy nyilatkozott [Pintér József] főispán úr, hogy a püspök urat és a papságot terheli a felelősség azért, hogy a közigazgatás hiába kísérletezett a kiürítéssel. A lakosság látva, hogy a papság nem mozog, helyben maradt. Így lett aztán olyan magas a megbecstelenített és megfertőzött nőknek a száma.”¹⁷

A nyilas propaganda ellenére illetve annak túlzása és hazugnak tartása miatt a lakosság nem félt annyira az orosz megszállástól. Általánosan elterjedt nézet volt, hogy „majd csak megleszünk valahogy, ha bejön az orosz, hiszen nem is olyan rossz emberek azok”.¹⁸ 1945. januárjára ez a nézet teljesen megváltozott. A város visszafoglalása után készített jelentések egyikében ez olvasható: „Székesfehérváron a hangulat a megszállás előtt nagyon vegyes volt és többen hangoztatták, hogy nem is lehet a szovjet olyan rossz. Most ezeknek a csalódása a legnagyobb. A nézetük a jövőre vonatkozólag teljesen megváltozott... A lakosság hangulata nyomott és az arcukon az átélt borzalmak jelei látszanak.”¹⁹

Képek az átmenetileg felszabadult városból

A Székesfehérvár és környékének története egyedinek mondható, hiszen kevés olyan település van Magyarországon melyet egy hónapos megszállás után ideiglenesen újra német-magyar csapatok birtokoltak. 1945. január 24-től újra működött a rendőrség Fejér ezredes vezetésével, mely a felszabadulás után a város rendjét ismét a kezébe vette. A rendőrséggel egy időben a városba küldött detektívek is megkezdték munkájukat, s információkat gyűjtöttek a szovjet megszállást átélte lakosságtól.²⁰ Az általuk a magyar királyi rendőrség politikai rendészeti osztályának készített jelentések híven tükrözik Székesfehérvár helyzetét mint ostromlott és visszafoglalt város képét: „Az épületek egy része megrongálódott, de többnyire lakható állapotban van. A fehérváriak becslése szerint átlag 3000 lakás semmisült meg és kb. ugyanannyi család maradt ruha nélkül A lakosság félve gondol arra az eshetőségre, hogy a szovjet csapatok újból betörhetnek a város területére. A Nyilaskeresztes Párt emberei kezdenek visszatérni a városba. A párttal szimpatizálók tábora az utóbbi események hatása alatt óriásit növekedett. A lakosság úgy a német, mint a magyar katonaságnak mindent megad, ami tőle telhető... A szovjet hullák eltakarítása megtörtént. A város kezdi visszanyerni a rendes megszokott életét. Élelmezés terén viszont azonnali segítségre szorul, mivel a lakosságnak nincs semmije, és a szovjet megszállás 30 napja alatt semmiféle élelmet nem kapott.”²¹

A szovjet megszállás alól való felszabadulás boldogsággal töltötte el a város polgárait. Ekkor még nem sejtette senki, hogy mit hoz a jövő. Mindenki bízott benne, hogy nem kell még egyszer átélnie egy megszállás borzalmait. A város fellélegzését jól tükrözi Bejczy Gyula naplórészlete: „A város képe egészen megváltozott. Tele vannak az utcák járókelőkkel. Örül mindenki a felszabadulásnak, csak azért aggódunk, esetleg nem lesz állandójellegű ez a felszabadulás. A magam részéről nem jó sejtéseim vannak. Nagy kérdőjel a sorsunk. Egy második megszállás bizonyára több kegyetlenséggel és szenvedéssel járna, pedig az első alkalommal is kijutott belőle.”²²

A lelkesedés mindenkire kihatott. A január végi sikerek bizakodásra adtak okot a magyar honvédség számára is, a teljes felszabadulás reményét illetően. A város visszafoglalásában aktívan részt vevő magyar alakulatok saját szemükkel győződhetek meg a szovjetek pusztításáról. A látottak csak fokozták a harci kedvet s a küzdeni akarást. „A lakosság elbeszélése szerint a magyar csapatok még a német harci készséget is felülmúlják helyenként.”²³

A visszafoglalt területek katonai parancsnokságán sorra jelentkeznek az önkéntesek és a volt katonaszökevények, mert harcolni szeretnének az elnyomó szovjet hadsereg ellen. Motivációjukról és harci kedvükről a következőket jegyezte fel M. J. fehérvári postafőtiszt: „Biztos tudomásom van róla, hogy Fehérvárott 5200 férfi jelentkezett a felszabaduláskor azonnali frontszolgálatra [más forrásban 4000 főt említene]²⁴, de az ezredek elutasították őket, hogy nincs fegyver, ők nem tudnak semmit tenni. Az a legjobb katona, aki bosszúból akar harcolni, az ilyeneket nem szabad elutasítani.”²⁵

A kezdeti bizakodás után azonban mindenkinek rá kellett jönnie, hogy a háborúnak még nincs vége. A front január végére ismét a város határába érkezett. Az újbóli orosz megszállás borzalmaival számolva napról napra nőtt a kitelepülésre jelentkezők száma. „Január 28. vasárnap. Fehérvárról rengeteg nép menekül. Tanácsot kérnek, de ki merne ma tanácsot adni. Melyik okosabb megoldás? Maradni vagy elmenni? Ki tudja?”²⁶ A város a teljes káosz, félelem és rettegés képét mutathatta. Menekülés a bizonytalanba vagy maradni, s szembenézni az orosz megszállók bosszújával, ami a város ismételt bevételével járna. A lakosok elbeszélései

jól tükrözik kétségbeesett helyzetüket: „Egy esetleges újabb megszállás borzalmait tovább elviselni nem bírná”²⁷ „Inkább öngyilkosok lesznek, de egy percig sem hajlandók tovább orosz megszállás alatt élni”²⁸ „Január 31. szerda. A lakosság menekülése pánikszerű. A front egészen visszacsúszott a város határába.”²⁹

A menekülést nagyban gátolta, hogy a front közeledtével a városból kivezető utakat erős tűzérzési tűz alatt tartották az orosz csapatok, s ezért a városból való kijutás, illetve bejutás szinte lehetetlen feladat volt. A másik problémát a kitelepülésre várók nagy száma jelentette, akik elszállítására egyszerűen nem állt rendelkezésre elegendő szállítóeszköz.

„Székesfehérvártól értesüléseim szerint mintegy 17-20 ezer ember maradt vissza [a város lakossága 50 ezer fős lehetett decemberben]³⁰, akik az időközben bekövetkezett orosz hadműveletek következtében a városból kijönni szállítótér hiányában, valamint az orosz tűzérzési aktivitása miatt kijönni nem tudnak.”³¹

A decemberi megszállás és az azt követő 30 nap borzalmait nem sújtottak mindenkit egyformán. A detektívek a következőket jegyezték fel a menekülőkről:

„A menekültek között akadnak egyesek, akik tudatosan vagy tudat nélkül a szovjet megszállás alatt átélt borzalmakat lekicsinyítve adják tovább és többen jóindulatú népek tartják őket... A menekülő lakosság úgy ruhával, mint élelemmel, – kevés kivétellel – el van látva.”³²

Általánosságban azonban az volt a vélemény, hogy a propaganda által közölt hírek csak töredékei az átélt borzalmaknak.

Székesfehérvár a szovjet megszállás egy hónapja alatt (1944. december 23.– 1945. január 22.)

A menekülő tömegének pánikhangulatát csak az egy hónapos megszállás eseményeinek megismerésével érthetjük meg. Székesfehérvár bevételéért három napos szabad rablás járt a győzelem örömeire.³³ A szabad rablásba beletartozott a lakosság elhurcolása, megerőszakolása, dolgoztatása valamint kifosztása.

KÖZMUNKA

A lakosságot gyakran kötelezték közmunkára. „A városi hatóság, bizonyára az orosz katonai parancsnokság intézkedése folytán, rendeletet adott ki, hogy minden leány és asszony 16 évtől 50-ig és a férfiak 16 évtől 60-ig kötelesek részt venni a közmunkákban.”³⁴ – jegyezte le naplójában Bejczy Gyula. A nők esetében az alsó korhatárt később 18 évre emelték. Ennek megfelelően a szovjet csapatok a város lakosságát különböző katonai jellegű feladatok elvégzésére vezényelték ki a frontra. A munka éjjel-nappal tartott megszakítás nélkül. Polcz Alaine, aki a háború borzalmait Fejér megyében élte át, a következőket írta könyvében: „Néha lövészárkot ásni vittek az oroszok, s az pokoli volt, csákányozni a fagyott földet, állandó becsapódások között. De enni kaptunk tőlük.”³⁵

Az egyik jegyzőkönyvben ez olvasható: „Úgy a város, mint a többi helységben talált lakosságot munkára vitték, ahol elég tápláló ételt kaptak, de csak egyszer naponta és annak elfogyasztásához semmiféle evőeszközt nem volt szabad használniuk.”³⁶

Gyakori eset volt, hogy az utcán a járókelők közül fogdosták össze a robotosokat. Egy

visszaemlékező édesapját orosz katonák állították meg igazoltatásra, majd elvették csizmáját s egy katonai gumicsizmát kapott helyette. Mivel ezt szóvá tette, elvezették sáncásásra. Egy hétig nem tudtak róla semmit. Mire megtalálták, már igen rossz állapotban volt. Lábai teljesen elfagytak. Felmentésének kikönyörgése után, sikerült eljutniuk a Szent György Kórházba, ahol meg is operálták.³⁷

A püspöki palota lakói is eleget kívántak tenni a hatóságok felszólításának, már csak a civilek bátorítása végett is. Az orosz katonák „jóindulata” azonban több esetben is megkímélte a papokat ettől. Németh László püspöki levéltáros visszaemlékezése egy esetre: „Be is álltunk szerszámokkal a „robotyira” [munka, közmunka, oroszul] induló férfiak sorába. Kihajtottak bennünket a repülőterre... De csakhamar megjelent egy kis fiatal tiszt és kezdett velünk nemzetközi nyelven, kézzel-lábbal társalogni. Reverendánkról könnyen rájött mesteriségünkre. Megütközve kérdezte miért jöttünk ki robotra.

– Mivel kirendeltek bennünket.

Fülembe cseng a szava:

– Magyarszki pópá nye robotyi, Magyarszki pópá spacíren, sláfen! [Magyar pap nem dolgozik, magyar pap sétál és alszik – orosz, német keverék.] – De mi ki akartunk tartani, amíg a többieket is el nem engedik. De nem sokáig maradhattunk, mert ellenőrző tisztek érkeztek a helyszínre és a kis tiszteske felénk mutogatva jelentett feljebbvalóinak. Majd hozzánk jött és hazaparancsolt bennünket »sétálni és aludni«.»³⁸

A munka elvégzése után gyakran megtörtént, hogy a nők közül 20-30-as csoportokat válogattak ki, akiket a frontkatonák szállására hajtottak, majd ott megerőszakoltak. Valakit csak több nap után engedtek haza borzalmas állapotban. Az egyik jelentésben ez olvasható: „A lakosságot napról napra közmunkára rendelték be, melynek során előfordult, hogy a közmunka elvégzésével a nőket pajtába terelték be, és a frontról kivont orosz zászlóaljtag engedtek be hozzájuk, akik a nőket megbecstelenítették.»³⁹

Az esetek tömeges méreteit jelzik a székesfehérvári püspökségre érkező folyamatos panaszok: „Tíz óra tájban két asszony kereste fel püspök urat. Panaszolták, hogy tegnap munkán voltak... és többjükön erőszakot követtek el az orosz katonák. Közbenjárást kérnek az orosz parancsnokságnál. Egyébként bejelentik, hogy ilyen körülmények között nem hajlandók munkára menni, inkább lőjék őket agyon.” Egy másik esetben: „Hét asszony illetve leány jelent meg, és a püspök úrral óhajtottak beszélni. Panaszolták, hogy közmunkára nem hajlandók menni, még ha agyonlövik is őket, mert a munkára való hívogatás az oroszok részéről csak törbecsalás akar lenni. Erőszakoskodnak velük a katonák.»⁴⁰ A püspökség panaszt tett a városparancsnokságon az esetekkel kapcsolatban, ahol elnézést kértek a történetekért, és megígérték, hogy női munkaerőt csak nappali feladatokra fognak igénybe venni és akkor is csak felügyelet mellett.⁴¹

RABLÁSOK ÉS FOSZTOGATÁSOK

A megszállás harminc napja alatt a már részben kifosztott várost teljesen kirabolták. Mindennaposak voltak a rablások, fosztogatások. A városból küldött jelentések érzékletes képet festenek a megszállókról: „Az orosz csapatok bevonulásuk után, a lakosság arany, ezüst értékeit, pénzét élelmiszerét, ruhaneműit, különösen csizmáit erőszakkal elszedték. Amit el nem vittek, azokat szándékosan megrongálták, szétdobálták, tönkretették. Ezen eljárásuk

közben nem tettek különbséget a lakosság legszegényebb és jobb módú rétegei között, úgy-hogy a rablások következtében a lakosság legszegényebb rétegei is meggyűlölték az orosz uralmat. A színház épületét, a Hungária kávéházat, több más nagyobb és kisebb házakat szándékosan minden ok nélkül csupán vandál kedvtelésből felgyújtottak.⁴²

„A szovjet bevonulása után először a házakban órát, ékszert, keménykalapot, cilindert, sétapálcát, sztaniolpapírokat és más csecse-becséket vitt el. Egy hónapi ott tartózkodásuk alatt anyagilag igen nagy kárt okoztak Székesfehérvár lakosainak, nem annyira a tárgyak elvitelével, mint inkább azok megsemmisítésével... Több helyen előfordult, hogy magyar nők szoros barátságot kötöttek a szovjet katonákkal és ezekhez a nőkhez úgy élelmet, mint más tárgyakat tömegével hordtak a szovjet katonák. Ez leginkább akkor lett nyilvánvaló, amikor... kihirdették, hogy mindenki akinek idegen holmi van a tulajdonában, vigye vissza a gyűjtőhelyre... A szovjet hadsereg felszerelése és ruházata teljesen kifogástalan. Kiküldött detektívünk a szovjet hullákon csak bakancsot és csizmát látott, melyek magyar eredetűek voltak, de felsőruházatuk majdnem kivétel nélkül szovjet eredetű volt... Órákat, tükröket, és átlag minden fényes tárgyat nagy szeretettel gyűjtenek, a gyűjtött holmik értékét nem ismerik... Étkezésük a kiküldött detektívek értesülése szerint teljesen vademberi volt. Evőeszközt nem használtak, az edényeket, konyhafelszerelést, mint teljesen felesleges holmikat összetörték és szétdobálták.⁴³ Főleg a bort, csirkét és a nőt követelik. A lakásban összeszedtek minden ékszert, élelmet és órát, leszedték az ujjakra a gyűrűt. Mindent felfaltak, ami élelem a lakásban volt...⁴⁴

A megszállás ideje alatt nemcsak a szovjet csapatok garázdálkodása keserítette meg a lakosok mindennapjait. „A polgári csőcselék fosztogatása az oroszokét is felülmúlta.⁴⁵ Jelentések szerint a város cigányai az oroszok nagy segítségére voltak helyismeretüknek köszönhetően, de aktívan részt vettek a megszállókkal együtt a rablásokban, fosztogatásokban is. A visszafoglalást megelőzően az orosz csapatokkal együtt elmenekültek a városból. Ugyancsak távoztak mindazok, akik a megszállás ideje alatt fontosabb tisztséget töltöttek be.⁴⁶ A jelentéseket alátámasztja az a miniszteri rendelet, mely a cigányság által elkövetett bűncselekmények felderítését, valamint a tettesek megbüntetését szorgalmazza. Ezen kívül felszólít, hogy „az ellenség előretörése esetén a veszélyeztetett, lakott helyeken található cigányokkal szemben a szükséges óvintézkedéseket úgy tegye meg, hogy esetleges ellenséges megszállás alkalmával a cigányok a megszálló csapatokkal együtt ne működhessenek.⁴⁷ A Székesfehérváron működő Nemzeti Számonkérő Szék csendőrei a tisztogató akciók során, február 13-án a városi cigánytelepet általános razziák és ellenőrzések után teljes egészében felszámolták. Mindenkit teherautókra tuskoltak, és Várpalotára szállítottak, majd az ottani cigányokkal egyetemben többségüket kivégezték. A német katonai hatóságok nem avatkoztak be a Nemzeti Számonkérő Szék vizsgálataiba.⁴⁸

ERŐSZAKOSKODÁSOK

Székesfehérváron a jogtalanságok egész sorát követték el a megszálló szovjet csapatok. A fosztogatások, erőszakoskodások a lakosság teljes kiszolgáltatottságát jelentették. Az ostrom alatt is hasonlóan életveszélyben voltak, de a felszabadulással kialakult jog- és létbizonytalanság még súlyosabb volt. A kilengések mértéke a városon belül is eltérő volt. Székesfehérvár külterületén található Öreghegyi-szőlők városrész, a senki földje volt két hónapon keresztül.

[A ma is létező Fiskális úton húzódott a frontvonal.]⁴⁹ Bányóczy István így emlékszik vissza az eseményekre: „Az volt a tragédia, hogy a jelenlegi belvárosból nagyon sokan éppen azért húzódtak ki az Öreghegyre, mert úgy hitték jobban megúszhatják a bombázásokat és a bevonulást. A boros pincékben azonban az oroszok bőven ráírtak arra, amit osztottak nekik a roham előtt... Abban az időben háromszáz körül volt azoknak a száma, akik [Öreghegyen] elpusztultak a felszabadulás első napjaiban...”⁵⁰

A Felsővárosban lakók sem jártak sokkal jobban, az itt lakókat a városrészt ért sorozatos belővések miatt áttelepítették a belváros pincéibe. A szabad rablás idején a nők felkutatására, hajtóvadászatokat rendeztek a városban. A pincék átfésülése során a nőket nem vitték azonnal magukkal, csak a házakat jelölték meg, ahová éjszaka tértek vissza s hurcolták el őket. A különféle visszaemlékezésekből és jelentésekéből elborzasztó és gyakran hihetetlen adatokat tudhatunk meg: „A város [női] lakosságának kb. 60%-át erőszakkal megbecstelenítették. Többeket, akik ellenálltak, agyonlőttek. Voltak esetek, mikor 20-30 orosz katona egymásután becsstelenített meg egy-egy nőt. Többen szereztek ennek következtében betegséget, míg egyesek meg is haltak...”⁵¹

„A nők megbecstelenítése általános tünet... A kapott értesülések szerint jól fejlett 10-12 éves lányoktól kezdve 70 éves nőig nem válogatnak a nők között. [Nem egy eset utal rá, hogy 90 év fölül is kitolhatjuk a felső korhatárt.]⁵² A vérző nőt, vagy akár a haldokló nőt sem kímélik... Több olyan nőt kérdezt ki kiküldött detektívünk, akik beismerik, hogy erőszakot követtek el rajtuk, úgy a,ok is, mint az orvosok azt állítják, hogy a szovjet katonák mind túlságosan erősek, és így a nőt felvérzik, és azonkívül erős roncslásokat visznek véghez rajtuk. A szovjet katona, ha vérezni látja a nőt, akkor megvadul, képes még utána 2-3 személy is erőszakot venni, amiből több halálos elvérzés is származott.”⁵³

„Egybehangzó vallomások szerint az orosz katonaság a megszállás ideje alatt az erőszakoskodások végtelen sorozatát követte el. Különösen nagy mértéket öltött ez a nőkkel szemben, akik közül igen sokat megbecstelenítettek, melynek során egyeseket az ájulásig kínoztak. Beszélgetést folytattam egy apával, akinek 14 éves lányát hat orosz becsstelenítette meg.”⁵⁴

Előfordultak olyan esetek is, mikor a Vörös Hadseregben vagy az orosz rendőrségnél szolgáló orosz nők követtek el nemi erőszakot magyar férfiakon. Az elkövetett nemi erőszakok az egyéni visszaemlékezésre alapszanak, más források nem erősítik meg őket.⁵⁵

A nők megbecstelenítése az őskor háborúi óta létező jelenség. A háborúk során mindig fegyverként vetették be a nemi erőszakot. A nőt a nemi erőszak útján az ellenség mint a szemben álló katona tulajdonát veszi a maga birtokába. A háborúban a nő szintúgy stratégiai tárgyá válik. Így a megerőszakolásokkal tudat alatt is egymás tulajdonát rombolják a szemben álló felek. Az esetleges teherbe ejtés, csak fokozza a győzelmet és így a szenvedést a másik félnek.⁵⁶

A megerőszakolásokra csak részben adhat magyarázatot, hogy a katonák szexuális igényeiket akarták kielégíteni. Inkább a győzelemért járó zsákmány szerepét töltötték be az áldozatok. Az események általában olyan körülmények között zajlottak le, melyek az intimitást szinte teljesen nélkülözték.

Polcz Alaine személyes élményeiből győződhetünk meg a fenti állítás valóságáról: „Bejött három orosz, azt mondták románul, hogy menjek velük. Tudtam pontosan, hogy mit akarnak... Hátravittek a konyhába, és úgy vágtak a földhöz – valószínűleg megint védekezni akartam vagy támadni –, hogy a fejem belevágódott a szemetesláda sarkába... Elvesztettem

az eszméletemet. Az esperes nagy belső szobájában tértem magamhoz. Az üvegek kitörték, az ablakok bedeszkázva, az ágyban nem volt semmi, csak a csupasz deszkák, azon feküdtem. Az egyik orosz volt rajtam... A tudatommal nem tért vissza a testérzékelésem, mintha megdermedtem vagy kihűltem volna. Az ablaktalan, fűtetlen szobában, meztelen alsótesttel fázhattam is. Nem tudom, még hány orosz ment át rajtam azután, azt sem, hogy azelőtt mennyi. Mikor hajnalodott, otthagytak. Fölkeltem, nagyon nehezen tudtam mozogni. Fájt a fejem, az egész testem. Erősen véreztem. Nem azt éreztem, hogy megerősakoltak, hanem azt, hogy testileg bántalmaztak. Ennek semmi köze nem volt az öleléshez, sem a szexushoz. Semmihez sem volt köze. Egyszerűen – most jövök rá, ahogy írom, hogy a szó pontos: – erőszak. Az volt.”⁵⁷

Az erőszakolások borzalmas higiéniai állapotok között történhettek. Az áldozatok zöme már hetek óta nem tudott tisztálkodni. A front alatt semmi lehetőségük nem volt rá. Nem működött a víz- és villanyszolgáltatás. A víz még inni sem volt elég, nemhogy mosakodásra.

Polcz Alaine írja: „Titokban a hóban próbáltunk mosdani...Eleinte beszéltünk róla, hogy bűdös a szánk, mert nem tudunk fogat mosni. Aztán ilyesmi nem jutott már eszünkbe, nem is éreztük. A mosakodás hiányát sem.”⁵⁸

Az erőszakoskodók gyakran még arra sem voltak tekintettel, hogy elvigyék áldozataikat az óvóhelyekről, hanem ott a pincékben hozzátartozóik, gyerekek, mindenki illetve a sorukra váró katonák tucatjai jelenlétében becstelenítették meg a nőket korra való tekintet nélkül.

Az egyik eset jól tükrözi az elfelejtethetetlen brutalitást: egy este négy orosz katona rontott le az egyik pincébe, s azonnal rávetették magukat az egyik lányra. A pincében lévők a lány segítségére siettek, de az egyik katona géppisztolyával megálljt parancsolt. A lány sorsa beteljesedett. Ott mindenki előtt. Szülei előtt erőszakolták meg. Mikor a negyedik is befejezte, az első újrakezdte... Majd otthagyták a féláljult lányt a vérében fekvé. Életét egy fogoly német orvos mentette meg. A lánynak ezek után nem lehetett gyermeke. Másnap édesapja a tűzvonalak felől jövő, szovjet halottakat szállító kocsit látott az éjszakai harcok termésével. A halottak között felismerte az egyik tegnapi erőszakoskodót. Még egyszer látta lánya véré a szovjet nadrágján.⁵⁹

Az intimitás és egyáltalán e borzalmak tárgyalásánál meg kell említeni, hogy az erőszakoskodók általában nem egyedül követték el tetteiket. Ilyenkor a személyenként kiosztott – gyakran órával mért – egy-két percben aligha lelhatték nemi örömeiket. Polcz Alaine írja: „Egy másik éjszaka egész csapat ütött rajtunk, akkor a földre fektettek, sötét és hideg volt, lóttek. A következő kép maradt meg bennem: guggolva körbevesz nyolc-tíz orosz katona, hol egyik fekszik rám, hol másik. Megszabták az időt, hogy egynek mennyi jut. Néztek egy karórát. Időnként gyufaszálat gyújtottak, az egyiknek öngyújtója is volt, mérték az időt. Sürgették egymást...”⁶⁰ Ilyen körülmények között elképzelhetetlen az egyén öröme, csakis a vesztes teljes megalázása lehetett az elégtétel.

A megbecstelenítés, különböző módszerekkel próbálták a nők elkerülni. Mindenki idősebbnek próbálta mutatni magát. Igyekeztek legrosszabb ruháikat hordani. Arcukat hamuval, sárral összekenték, betegségeket színleltek. Előfordult, hogy valaki trágyával kenté össze magát, hogy elkerülje a zaklatásokat. Sok esetben azonban ez sem segített.⁶¹ Az erőszakoskodások ellen valójában szinte lehetetlen volt védekezni. Ellenállni senki sem mert, legkevésbé a férfiak. A legtöbb helyen a nők védelmében fellépő férfiakat, vagy leányaikat védő anyákat a katonák a helyszínen kivégezték. A fegyveres ellenállás csak rövidtávon lehetett hatásos. Az önvédelmet a szovjetek nem ismerték el.⁶² Csak az óvóhely lakóinak összefogása

és határozott fellépése volt, lehetett az egyetlen védekezés az erőszakoskodók ellen. Azonban előfordult, hogy a félelem erősebb volt az ösztönös segítségnyújtásnál. Több helyen megtörtént, hogy mikor az oroszok nőket követeltek, a pincében lévő anyák mentek fel – elkerülve ezzel az óvóhely tüzetes átkutatását – s áldozták magukat lányaik tisztességéért.

Interjúalanyom, aki az orosz megszállást Székesfehérváron élte át, a következőket adta elő: a pincében tartózkodó kétgyermekes anyá, hogy a kutatást elkerüljék, önként felment, ha oroszok érkeztek, így mentve meg 13 és 15 éves lányait. Állítólag rosszullétet s ájulást színelve sokszor megmenekült... A front után mindenki tudta, hogy kivel mi történt, de senki nem beszélt róla.⁶³

Az orosz csapatok polgári lakossággal szembeni brutális viselkedése ellen egyre több küldöttség tiltakozott a város egyik katonai vezetőjénél, Zaharkinnál, hogy szüntesse meg a fosztogatásokat, erőszakoskodásokat. Székesfehérvár utcáin meg is jelent egy hirdetés Zaharkin aláírásával, azonban a borzalmak tovább folytatódtak. Sőt Zaharkint is eltávolították posztjáról.⁶⁴

Azonban általában a szovjet rendfenntartó erők szigorúan jártak el, ha sikerült elfogniuk a bűnösöket. A helyszínen agyonlőtték azokat, akikről bebizonyosodott a fosztogatás, rablás, erőszakoskodás, akkor is, ha szovjet katonák voltak. Polcz Alaine írja egy esettel kapcsolatban: „Ott állt felállítva egy sor katoná, meg kellett mutatnom, ki az, aki megerősakolt.”⁶⁵

Reprezentatív adatként szolgál, hogy Csepel városparancsnoksága arra hivatkozva, hogy idejét hasznosabban kívánja felhasználni, mintsem ezekkel az ügyekkel foglalkozzon, kérte, hogy saját hatáskörében vonhassa felelőségre azokat, akikről bebizonyosodik, hogy rágalmazzák a Vörös Hadsereget. Az engedélyt megkapták, a panaszok ezután csodálatos módon meg is szűntek.⁶⁶

Székesfehérvár majd négy hónapig volt frontvonalban. Ezalatt az élelmezés szinte megoldhatatlan feladat volt. A városba élelmiszert, iparcikket behozni nem lehetett, de nem is akadt vállalkozó arra, hogy a szállítást elvégezze. Az emberek csak elraktározott, illetve megmaradt javaikra számíthattak, központi segítségre nem.⁶⁷ A peremkerületekben és vidéken jól felkészültek a frontra, azonban a katonai hadtápok természetesnek vették, hogy készleteiket a lakosságtól begyűjtött élelmiszerral töltsék fel. Mindennek iszonyatosan magas ára lett.

A harcok befejezése után már erőszakra sem volt mindig szükség a nőkkel szemben. Az éhezés, a kiszolgáltatottság, a túlélés kényszere borzalmas és ugyanakkor kegyetlen szituációkat teremtett. A titkos prostituáltak számának növekedése nem a laza erkölcsnek volt köszönhető. Polcz Alaine írja: „Elmentem az oroszokhoz, és kértem egy csupor tejet. Tudtam, hogy mi az ára. Lefeküdtem egy csésze tejért. Aztán elmentem a plébániára, ahol utoljára laktunk, és el akartam hozni egy matracot... És a matracért is le kellett feküdni. A tiszt beleegyezett, ha lefekszem, vihetem a matracot... Nem lelhetett nagy örömet bennem. De mikor pakolni készültem, hogy menjek a matraccal, leküldte a tiszt a szolgálját is, az is rám feküdt... A kommandatúra-parancsnok meglátott az ablakból... Odahurcoltak, vagyis inkább mintha hivatalos kihallgatásra mennék, úgy kísérté oda... Nagyon kedvesen fogadott, jó vacsorát kaptam. Vártam, hogy mi következik. Hogyha nála maradok éjszakára – mondta –, ad egy fél disznót. Uramisten, egy fél disznót, akkor! Gondolkodás nélkül lefeküdtem vele.”⁶⁸

A MEGERŐSZAKOLÁSOK KÖVETKEZMÉNYEI

A tömeges nemi erőszakok következtében a nemi betegek száma is ugrásszerűen emelkedett. A háború kitermelte a tömegfertőzést Magyarországon. A kialakult helyzetet jól szemlélteti a székesfehérvári tiszti főorvos felhívása kollégái felé: „A már eddig is rendelkezésre álló adatok szerint – a háborús népmozgalom jól ismert jelenségeként – hazánkban a nemi betegek száma erősen megnövekedett, és még mindig számolnunk kell a népbetegség további terjedésével.”⁶⁹

Székesfehérváron 1941 óta működött Nemibeteg-gondozó Intézet. A front alatt sem szünetelt az ellátás, derül ki egy, a népjóléti miniszternek küldött jelentésből: „...Tisztelettel jelentem, hogy a székesfehérvári állami Nemibeteg-gondozó Intézet ezév jan. 1. óta megszakítás nélkül működik. Az intézetet Dr. Hornyanszky Károly kórházi főorvos, bőrgyógyász szakorvos vezeti, a kórházi-igazgató főorvos ideiglenes megbízása alapján.”⁷⁰ A gyógyszerhiány és a háborús állapotok következtében azonban nyomorúságos állapotok uralkodhattak.

Magyarországon még nem készült pontos statisztika arról, hogy a női lakosság hány százaléka esett az erőszak áldozatául. Pető Andrea 50-200 ezer közé teszi a lehetséges áldozatok számát.⁷¹ Székesfehérváron 1600 megerőszakolt nőt tartottak nyilván, de 5-7000-re, tehát az összlakosság 10-15%-ára becsülték az összes megerőszakolt számát. [Mindez 30 napos szovjet megszállás után].⁷²

A kutatásban a nemibeteg-gondozók és tisztiorvosok adatai szolgálhatnak alapul. Azonban ezeket is kellő fenntartással kell kezelni, mert, „nagyon sok nő nyilvántartás végett a katonai orvosoknál vagy helybeli orvosoknál nem jelentkeztek, hanem iparkodnak a távolabbi orvosokhoz fordulni. Hogyha ezeknek a számát ugyanannyira tesszük, mint akik bevallják megbecsületlenítésüket, akkor az összes számításba jöhető nő ¼ részét nyugodtan lehet mint megbecsületlenített számítani.”⁷³

Interjúalanyom a Székesfehérváron átélt borzalmak után, nyugatra tartó menekülésé közben Ajkán tudott elmenni először orvoshoz.⁷⁴ Sokan székelyelltek elmenni lakóhelyükön orvoshoz, s inkább egy nagyobb városban tették meg azt, vagy el sem mentek, illetve nem lettek betegek. Így viszont az eset elkerülte a hivatalos nyilvántartás figyelmét. A megerőszakolások számát növelheti még, hogy a statisztikák nem tartalmazzák a megerőszakolásba belehaltak számát, illetve azt sem mutatják ki, ha valakit többször erőszakoltak meg.

Február hónapban az orvosi vizsgálatokon megjelenteknél terhességet még nem tudtak megállapítani. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. február 14-én felfüggesztette a Büntető Törvénykönyv magzatelhajtást tiltó rendelkezést. Az orvosok kizárólag egészségügyi intézetben most először kötelező módon ingyenesen végezték azt. A közkórházak igazgatóival Budapest tiszti főorvosa levélben tudatta, hogy a szülészeti osztályok főorvosai „a mai rendkívül súlyos helyzetre való tekintettel a terhesség korai megszakítását, akik ezzel a kéréssel fordulnak szülész szakorvoshoz, engedélyezi.”⁷⁵

Székesfehérváron még a megszállás alatt egy orvos kiplakátózta, hogy ingyen kezeli a nem kívánt terhességeket, valamint az összesedett nemi betegségeket is gyógyítja. Ezért később felelősségre is vonták.⁷⁶

A megerőszakoltak számának lehetséges megállapításánál az abortuszok számát is figyelembe vehetjük, de szintén fenntartásokkal: „Mivel a lakosság tudomására lett hozva, hogy az erőszak nyomán történt terhességet megszakítják, az orvosok állítása szerint olyanok is jelentkeztek már terhességük megszakítására, akiken szovjet katona erőszakot nem követett el. Azért, mert sokan egyelőre orvoshoz menni szégyenlik, és azért mert mások esetleg természetes terhességben vannak, és azok is orvoshoz fordulnak, ezt az arányt rövid időn belül

elfogadhatóan megállapítani nem lehet.”⁷⁷

A megerőszkolások lélektani sokkjának legtragikusabb következménye, hogy sok esetben fél évszázadig kibeszélhetetlen traumaként emésztette az áldozatokat. Az egyik jelentésben a következőket olvashatjuk: „A helyzetet az súlyosbítja, hogy leginkább anyák és leendő anyák lettek megbecstelenítve, így a nemzet szempontjából úgy egészségileg, mint lélektanilag legsúlyosabban érinti a nemzetet.”⁷⁸

Vidék a jelentések tükrében

Székesfehérvárral egy időben több környékbeli települést is sikerült visszafoglalni a német–magyar csapatoknak, ha csak ideiglenesen is. A megszállás alatt nem jártak jobban az itt élők sem, mint a megyeszékhelyen. A települések lakóinak beszámolóiból általános képet kaphatunk a vidék helyzetéről.⁷⁹

Lajoskomáromba 1944. december 5-én vonultak be először az orosz csapatok. Beérkezésükkor a házakat, pincéket átkutatták. A lakosságot felszólították, hogy az összes fegyvert és lőszert szolgáltatassák be. Órákat, ékszereket, bort és baromfit követeltek. A rablások itt is mindennaposak voltak. „A szovjet bevonuláskor az üzleteket kifosztotta, az onnan elhozott holmik legnagyobb részét azonban nem vitte magával, hanem a lakosság között szétszórta... Sokan azt állítják, hogy a hozzájuk került idegen holmikat a szovjet katonák vitték lakásukra és amikor ott meglátták a nekik jobban megtetsző tárgyakat, az idegen holmit otthagyták és a sokkal értéktelenebb, lehetőleg fényes tárgyakat vitték magukkal...”⁸⁰ A pusztítások értelmetlensége jellemző volt: „A füstölt húsokat több helyen kidobálták az utcára és azokat beszennyezték. Ugyancsak többen panaszkodtak arról is, hogy az orosz katonák belepiskíttak a zsíros bődönükbe... Általános volt a panasz, hogy az evőeszközöket és edényeket a szovjet katonaság összetörte vagy megsemmisítette... Általában iparkodtak a lakosságnak minél több kellemetlenséget okozni.”⁸¹ Az erőszakoskodások a vidéket sem kímélték, sőt a frontvonalban lévő településeken még nagyobb méreteket öltöttek. „Lajoskomáromban kereken 1000 nő közül 140 jelentkezett orvosi vizsgálatra.”⁸² A település összesen 45 napig volt szovjet megszállás alatt, majd 1945. január 20-tól február 8-ig a német–magyar csapatok ideiglenesen felszabadították.⁸³ Lajoskomárom lakosságának egy része várta az orosz csapatok megérkezését, de amikor azok bejöttek, rövidesen kiábrándultak belőlük.

Perkátán – mely a december 6-ai megszállás után 1945. január 19-én szabadult fel két hétre –⁸⁴ szintén hasonló jogtalanságokat történtek. Az állatokat elhajtották, és az egész falut kifosztották. Mint általában, itt is ételt, italt, nőket követeltek. „M. nevű gazdát, mert nem engedte a házában lévő nőket megbecsteleníteni, agyonlőtték. M. I.-t, kit el akartak vinni magukkal, mert elszaladt tőlük, agyonlőtték.”⁸⁵ A kultúrházat, miután berendezését összetörték és az udvarra dobálták, istállónak alakították ki. Az apácázárdában rendezték be konyhájukat, s a kápolnát használták étkezdének.

Az Enyingen történekről a következőképpen tájékoztatnak a jelentések: „Itt is sok embert lelőttek, volt, akit öngyilkosságba kergettek. Minden házba átlag 20 orosz volt beszállásolva. Egy orosz őrnagyot a közlegénye pofon vágott, mert egy nőn összevesztek. Itt is eltávolították négy napra a lakosságot, hogy kirabolhassák a községet. A lábbelit mindenkitől elrabolták. Szegényt és gazdagot egyaránt kifosztottak. Amit nem tudtak megenni vagy elvinni, azt tönkretették, bepiskíttak. A nőkön 10-23 orosz ment keresztül; összevissza

harapdálták őket. Eddig 200 nőt kellett orvosi kezelésben részesíteni.”⁸⁶ A településen az 1941. évi népszámlálás adatai alapján 6004 fő élt.⁸⁷

Szilasbalháson, a mai Mezőszilason „az egyik ember két lányával 15 orosz zárkózott be és erőszakolta meg. Az oroszok gyilkoltak, raboltak, erőszakoskodtak és kiélték a községet...”⁸⁸ Lepsény hathetes orosz megszállás után 1945. január 20-án szabadult fel ideiglenesen.⁸⁹ A faluban történekről a következőket olvashatjuk: „Ha egy nőre gusztusuk támadt, már vitték is. A házakban nem tűrtek meg senkit, az embereknek bunkerekben s vermekben kellett lakniuk... Egy útkaparót, egy gyári munkást és egy napszámot kivégeztek, mert azt mondták, hogy ahol férfi van, ott nőnek is kell lennie, és ezek az emberek nem adták elő női hozzátartozóikat. Ezen kívül is még egy nagy csomó embert lőttek agyon; többen eltűntek. Egy borbélyt és sok ismeretlen vidéki embert szintén agyonlőttek a kastély kertjében. Egy menekült gyári munkásnőt megbecstelenítettek, megrugdostak, aztán hét pisztolylövést adtak le rá. Ez az asszony háromnapos szenvedés után halt meg. P. I. 15 éves fiút szájon lőtték, később elmenekült. December 6-án 120 sáncmunkást megtámadtak az oroszok, s ebből 28-at elvittek. F. L. nevelt lányával három órán át erőszakoskodtak, sok embert és asszonyt megvertek. A 12–75 év közötti nőket megbecstelenítették. M.-né 85 éves asszony behalt az átélte izgalmakba. A kéthetes házasság B. J.-né megbecstelenítették... Az egyik nő panaszkodott, hogy férjét elhurcolták, s csak három hét múlva találták meg a tetemét. T. J.-né sebesült férjét agyonlőtték. A 18 éves Sz. V.-t keresztül lőtték. Sz. J.-t lelőtték, csizmáját lehúzták. B. K.-né 73 éves asszonyt megerőszakolták... Román tiszt is részt vettek gyalázatoságokban. Sz. I.-né férjét is agyonlőtték. A 18 éves D. M. is áldozata lett az erőszakoskodásnak. P. J.-t és G. J.-né 6-6 esetben erőszakolták meg... A községi bírószerint kb. 20-22 ember halt meg.”⁹⁰

Mezőszentgyörgy a „Konrad 3” felmentési hadművelet során több napra a frontvonalba került.⁹¹ A jelentésekben csak egy sor olvasható a településre vonatkozólag: „60 nőt erőszakoltak meg, melyből 20-an estek teherbe...”⁹² A falunak 1619 lakosa volt az 1941. népszámlálási adatok alapján.⁹³

Sárosd a legtöbbet szenvedett települések között volt Fejér megyében. Az oroszok 1944. december 7-én foglalták el először. A harcok hevességét jól tükrözi, hogy aznap háromszor cserélt gazdát. A felmentési kísérletek idején ismét a harcok központjába került. 1945. január 21-től február 4-ig német kézen volt. A Sárosdon történekről részletes feljegyzést készített a helybeli pap, a püspökség által kért „helyzetjelentéseknek” eleget téve: „1944. december 9-én... két orosz tiszt látogatást tett nálam, s arra kértek mindent végezzek úgy, mint eddig: istentiszteleteket, iskolatanítást, mert az orosz hatóságok ebben támogatni fognak. Ez a két tiszt kifogástalan úriember volt, s tökéletesen beszéltek németül... december 10-én nagy mennyiségű orosz katona lepte meg a községet, s már az első éjszaka megkezdődött a sorozata a lopásoknak, nemkülönben a nők zaklatásának és a férfiak robotra való rendelésének... S ez ettől kezdve így ment hat hétig... A megszállás előtt híveim zöme különös rettegéssel várta az orosz, egy kis rész azonban bizakodva. A hathetes megszállás azonban annyira kijózanította az utóbbi kis részt is, hogy az orosz harmadszori Sárosdra történő bevonulása előtt menekülésszerűen hagyta el a községet... Az első-második megszállás alatt híveim nagyon sokat szenvedtek. Az első, ami nagyon fájt: a nők zaklatása. Sajnos a község nő lakosságának ca. 30%-a esett az orosz brutalitás áldozatául. [A falunak az 1941-es adatok alapján 2876 lakosa volt]⁹⁴ A második fájó seb: az állandó közmunka. Volt nap, amikor 500 férfi, 200-300 nő robotolt a családjától távol, miközben az orosz katona itthon garázdálkodott. A harmadik seb: az állandó rablás. Azt vitt, amit ért. Ha nem is kellett neki, elpusztította. A legfájóbb

seb pedig: az oltáriszentség meggyalázása.”

A falu temploma február 4-ig viszonylag épségben átvészelte a háborút. Az oroszok harmadik bejövetelével: „A plébániából azonnal kórházat csináltak, kidobáltak minden bútort az udvarra, az esőbe... Február 5-én feltörték a templomot... Engem még a közelébe sem engedtek... Február 20-án végre kitakarodtak, azonban a templom siralmas volt. Teljesen kifosztva és összetörve találtam mindent... Márciusra a településnek összesen 200 lakosa maradt. A háború borzalmas károkat vitt végbe a lakóházakban is, 60%- a lakhatatlanná vált és egyetlen épületet nem láttam, amelyiknek kisebb nagyobb hibája ne lett volna... Nem is próbálom leírni híveim szenvedését, csak annyit, hogy egy esztendő oroszországi frontszolgálat alatt nem szenvedtem annyit, mint ezalatt a legutolsó három hét alatt itthon a községben.”⁹⁵

A szovjet katonák mentalitása

A Vörös Hadsereg megjelenésével két alapvetően különböző kultúra találkozott. A lakosság tapasztalata szerint a németek civilizáltak, de ha kellett kegyetlenül viselkedtek, az oroszok alapjában véve jóindulatúak, de barbárok voltak. Más fogalmaik voltak a magántulajdon, a kötelességérzet, a felelősség kérdésében. Magyarország volt az első nyugat-európai jellegű ország, ahová a Vörös Hadsereg megérkezett.⁹⁶

A legtöbb szovjet katona semmit sem tudott a Nyugatról, csak hogy ott mindenki burzsuj. „A szovjet katonák azokat a családokat, akiknek ágyaik, festményeik, könyveik, szemüvegük, kályhájuk volt burzsoának tartották és nem egy esetben hangoztatták, hogy nem ilyennek gondolták az elnyomott népet, akiket nekik kell felszabadítani.”⁹⁷ Az angol-vécé legtöbbjüknek teljesen ismeretlen volt. Nem egy történet szól arról, hogy a „furcsa szerkezetben akarták megmosni az ételt, majd mikor az elnyelte, szétlőtték a vécészsét s követelték vissza tulajdonukat.”⁹⁸

A szovjet katonák szemében az óráknak mitikus jelentése volt. Az első dolog amit követeltek, ha civilekkel találkoztak, az órájuk volt. Bejczy Gyula így írta le sajátja elvesztését: „Az egész nap azzal telik, hogy eltompult egykedvűségbe zuhanva nézzük, mint adja egyik orosz a kilincset a másiknak. Mind keres, kutat, rabolni akar. Minden órát elvesznek. Az enyémet is elvette egy fiatal tiszt.”⁹⁹ A legtöbb katona karján csuklótól, könyökig órák voltak. A többségük az órákat sem kezelni, sem felhúzni nem tudta. Értéküket nem ismerték, azonban szívesen hallgatták a ketyegésüket.¹⁰⁰ A „felszabadulás” után a korabeli viccek alapjául is az órák szolgáltak: „Az oroszok magyarországi tartózkodás csak órák kérdése.”¹⁰¹

Hierarchiájuk is teljesen eltérő a nyugati hadseregekhez képest. A tiszteket és legénységeket sokkal kisebb különbség választja el egymástól. Egy jelentésben a következő olvasható: „Katonai fegyelem náluk ismeretlen fogalom... A tisztük rendelkezésével legtöbb esetben szembehelyezkednek. Semmi tiszteletet nem adnak meg nekik, előlük az élelmet elveszik...”¹⁰²

A sok fosztogatás és erőszakoskodás ellenére az orosz katonák számára is léteztek tabuk. Értékrendjükben a gyerekek szeretete első helyen volt. „Szovjet katona józan állapotban a gyereket nem bántja. Több esetben figyelték meg, hogy őrizetlen gyereket talál a szovjet katona, azt felvette, dédelgette és játszott vele.”¹⁰³ Sok asszony köszönhette becsületét életét siránkozó gyermekének. Interjúalanyom, akinek 10 hónapos volt ekkor kislánya, „pajzsként” magához szorította gyermekét, ha orosz katonák érkeztek az óvóhelyre. Így próbálták elke-

rülni a további zaklatásokat. A katonák általában nem bántották a kisgyermekes anyákat.¹⁰⁴

A szovjet katonák indulatait, érzelmeit, tetteit a szélsőségek jellemezték. Sokkal „közvetlenebbek” voltak, mint a nyugati vagy közép-európai hadseregek tagjai úgy a rablásokban, mint a segítségnyújtásban is. A háború és az azt követő diktatúra alatt a negatív végletek jobban megragadtak a társadalomban, mint a pozitív és emberi gesztusok, ami sok szovjet katonában a magyar lakosság felé megnyilvánult. A katonák viselkedésével kapcsolatban Polcz Alaine az örökös bizonytalanságot többször is említi: „soha semmit nem lehetett tudni, soha semmit nem lehetett kiszámítani... minden és mindennek az ellenkezője is megtörténhetett... egyik kezükkel ütöttek, másikkal simogattak.”¹⁰⁵ Ugyanazok a katonák, akik borzalmak sorozatát követték el, hirtelen gyerekekkel játszó, nekik élelmet adó emberekké változtak.

A szovjet megszállók viselkedésének következményei

A fosztogatások, rablások, megerőszakolások lélektanilag valószínűleg többet ártottak a Szovjetunióknak és az általa képviselt politikai rendszernek, mint a legvadabb nemzet-szocialista propaganda. Még a szovjet szimpatizánsok sem tudtak vele mit kezdeni. Bejczy Gyula naplórészlete jól tükrözi az akkori állapotokat: „Nem lehetett volna sikeresebb antibolsevista propagandát csinálni, mint amit az orosz katonák ostoba és embertelen magatartásukkal csináltak. Csak a butaság vállalkozik arra, hogy önmaga sírásójává szegődik! Ők pedig ezt tették! Mert elképzelhetetlen, hogy valaki lelkesedjen a bolsevizmusért, miután egy hónapig élvezte azt a szabadságot, amit Ázsiából akarnak hozni Európa számára. Nincs gazdag és nincs szegény városunkban, aki az egy hónapos orosz megszállás után ne érezné, hogy ez az életforma nem a miénk. Számunkra a kommunizmusnak nincs mondanivalója”¹⁰⁶ Az egyik jelentés így összegzi a lakosság érzéseit a megszálló hatalommal szemben: „A lakosság a megszállás ideje alatt sokat szenvedett, de magyarságában megerősödött, minthogy a szovjet uralmat közvetlenül megismerte, annak kérlelhetetlen ellensége lett.”¹⁰⁷

Konkrét esetek a detektívek által készített jegyzőkönyvekből

„1. H. M. irgalmas nővér előadja, hogy 1945. január 12-én éjszaka a kórház pincéjében tartózkodott öt irgalmas nővérrel, mikor két orosz katona rontott be a pincébe. Az ajtót rájuk akarták zárni, ők azonban nem engedték. A többi irgalmas nővérrel együtt futni kezdtek a folyosón, őt azonban az egyik elkapta, dulakodni kezdett vele és agyba-főbe verte. Dulakodás közben sikerült egy másik helyiségbe beugrania és elmenekülnie.

2. H. J.-né előadta, hogy 1944. december 24-én három orosz katona H. I. 30 éves beteg leányra rátört és megbecstelenítette. Másnap este két vörös katona géppisztollyal behatolt a szobába, és 14 éves leányát a szomszéd szobába cipelték, miközben az anyját és a többieket a szomszéd szobába zárták, és géppisztolyos őrt állítottak az ajtóhoz. Nevezett 14 éves leányt 11-en becstelenítették meg. A lakásban mindent összetörtek. Három nappal később özv. F. Z.-né 47 éves asszonyt a pincéből cipelte fel két vörös katona, és a 17-es laktanya kapuja előtt az őt jelenlétében becstelenítette meg.

3. K. M.-né előadja, hogy 1944. december 29-én négy vörös katona hatolt be lakására, ahol öt nő és öt gyermek tartózkodott. Több üveg bort hoztak magukkal, amit ott meg is ittak és berúgott állapotban az egyik kétgyermekes anyát a többiek szeme láttára szemérmetlenül összefogdosták és meg akarták becsteleníteni. Az ott lévők tiltakoztak ez ellen, mire a vörös katonák kimentek a szobából, de az ajtóból visszalöttek, és a szobában tartózkodó V.

P-nét agyonlőtték.

4. S. I.-né 73 éves öregasszony előadja, hogy férjét, aki 74 éves, 1945. január 11-én munkára hurcolták el, (a plakát szerint csak 60 éves korig vittek robotra) és csak kilenc nap múlva agyonfázva, kiéhezve, lerongyolódva engedték vissza, de mielőtt útnak indították, utána lőttek, és három helyen megsebesítették. Csak úgy tudta életét megmenteni, hogy egy szénakazalba bújt. Január 22-én az éjjeli órákban vejét K. J.-t munkára menet az úton minden ok nélkül agyonlőtték.

5. E. I. előadja, hogy 1945. január 13-án testvérével és anyjával munkára vitték, ahol éjfélig dolgoztatták. Hazajövet két orosz katona testvérével együtt elhurcolta és, egy földalatti állásba cipelte, ahol többen többször megbecstelenítették őket. Éjfél után továbbhurcolták egy másik házba őket, ahol több katona volt, és azok is mind erőszakot követtek el rajtuk. Hajnalban engedték őket haza.

6. Sz. Zs. székesfehérvári lakost az óvóhelyről egy főhadnagy kényszerítette, hogy a második emeleti lakásba menjen, ahol már tíz vörös katona volt. A főhadnagy a lány ujjáról a gyűrűt lehúzta, erőszakot követett el rajta, utána mind a tíz katona is, majd egy újabb hét főből álló csoport érkezett, akik ugyancsak megbecstelenítették.

7. Özv. K. S.-né, előadja, hogy 1944. december 25-én lakásán, ahol hat család húzódott meg, T. Zs. 14 éves leányt egy vöröskatona, mert nem engedte magát megbecsteleníteni és a katona elől az anyja mellé menekült, ott a helyszínen agyonlőtte. Ekkor az ő férje rászólt a vörös katonára, mire ez két lövéssel őt is agyonlőtte.”¹⁰⁸

„J. nevezetű kőfaragó feleségén a vöröskatonák erőszakot akartak elkövetni. A férj védte a feleségét, mire a vörös katonák az asszony melleit levágták és megbecstelenítették, mindezt férjének végig kellett néznie és végül őt is agyonlőtték. Csúcs nevezetű kanonok házának pincéjében összereteltek 104 személyt, melyek közül 53 éhenhalt. S. nevű ügyvéd feleségét a férje szeme láttára megbecstelenítették. Sz. Mátyást és feleségét kopaszra nyírták majd miután ügyesen kibeszélte magát, feleségével együtt elengedték. Sz. és felesége ez alkalommal látták, hogy Seregélyes határában egy orosz katonát temetnek, akit magyar foglyokkal vitettek a sírhoz. Azt is látták, hogy ugyanott hat magyar foglyot lőttek agyon, köztük egy zászlóst. L. nevezetű mérnökre és fiára ráfogták, hogy germán, ezért fiát azonnal agyonlőtték. Az apa a fiát a szőlőben eltemette, majd öngyilkos lett. Egy a szőlőhegyen [ma Öreghegy] lakó megbecstelenített leány arra kérte vőlegényét, hogy szúrja le, mert egy egész vörös csorda megbecstelenítette. Ezt a vőlegénye meg is tette, majd maga ellen fordította a kését, és a vérében fetrengett, mikor is végül az oroszok lőtték agyon. Sz. nevezetű pénzügyi tisztviselő fiát, mivel fekete ingben volt fasisztának bélyegezték, és atya szeme láttára szemét kiszúrták és négyszer belelőtték. Dr. Berzsényi Zoltán orvost, F. Rudolf nevű végrehajtót, H. János nevű hentest L. József nevű hentest s egy földművest a szovjet katonák elfogták, és egy pincébe zárták, majd minden ok és indok nélkül géppisztollyal őket lelőtték. [H. János és L. József lőtt sebekkel, de csodával határos módon túlélte a lövöldözést.]”¹⁰⁹ A rendőrségről ott maradt detektívek közül többet ismeretlen helyre hurcoltak el, akik közül kettő még nem tért vissza. Az egyik detektív feleségét három szovjet katona becstelenítette meg, míg a férjét a szomszéd szobában őrizetben tartották. A kiküldött detektívek a borzalmak egész sorozatáról értesültek.”¹¹⁰

„A városból a megjelent GPU tagjai 900 főre tehető jobboldali érzelmű egyént szállított el ismeretlen helyre. Dr. Versényi Dániel kórházi főorvost agyonlőtték. Besúgásra egy Farkas nevű városi tisztviselőt is nyilvánosan kivégeztek.”¹¹¹

„P. M. felesége, 62 éves nagynénje és egy barátja 50 éves anyja a pincében maradtak, nem mertek mutatkozni, mert hallották, hogy a Vörösmarty Színházat rágyújtották [oroszok] azokra a nőkre, akik nem voltak hajlandók rendelkezésükre állni. Egy barátja 86 éves nagynénjét megbecstelenítették, s ebbe bele is halt... A Rác utcában tudomása szerint egy asszony sem menekült meg a megbecstelenítéstől... Egy tízéves parasztleánykát teljesen levetkőztettek, hogy meggyőződjenek gyermekségéről. A nők 90 százalékát megbecstelenítették, csak mindenki letagadja, mindenki a szerencséjéről beszél. Az apácákkal is ez történt. Egy 52 éves apáca majdnem belehalt az erőszakoskodásba. Egy ismerősevel is ez történt, pedig kilenc hónapos állapotában várandós volt. Amellett puskatussal derékon vágták. Egy 56 éves nővel beszélt, akinek lenyírták a haját, mert nem állt rendelkezésükre. Ennek egy pengőnyi ép bőr nem volt a testén.”¹¹²

A felszabadított területeken járt detektívek és képviselők által felvett és az előbbieken tárgyalta jegyzőkönyveket a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének ülésein hallgatták meg. Vajna Gábor akkori belügyminiszter, a TNSZ. 1945. február 6-ai ülésén a következő beszédet mondta a jelentések megismerése után:

„A székesfehérvári és vidéki esetekkel kapcsolatban való az, amit a hatóságok jelentettek. Amikor megindultak a felmentési akciók, azonnal utasítást adtam, hogy az arcvonal mögött szétszórt csendőrségi, rendőrségi, vöröskeresztes csoportok haladéktalanul vegyék fel a panaszoikat a felszabadított területeken és legyenek a lakosság segítségére. Magam sem hittem volna, hogy megbecstelenítések ilyen nagy számmal történtek...”

Szomorú és tragikus az, hogy amint a rendőrségi jegyzőkönyvek igazolják, Székesfehérvárott a nők 75-80%-át gyalázták meg és pedig nyolcéves kortól 92 éves korig. Ezek közül a legfiatalabbak és a legöregebbek meghaltak. A nőket rendszerint sáncmunka címén kivitték a város környékén lévő tüzérési lövészokba, a kiválogatott jobb képű nőket a földre vagy a hóba teperték le, és 30-40 tüzér is keresztülment rajtuk.

Eközben igen sok esetben gerinc-, csigolya- vagy medencetörés állott elő.¹¹³ Ezeknek a gyógykezeléséről a legsürgősebben intézkedtem, és a székesfehérvári kórházban helyeztem el őket. Igen nagy baj az, hogy rendkívül kevés gipszkötésünk van. Ezeket a nőket el akarjuk szállítani környezetükből még akkor is, ha Székesfehérvár sohasem volna kitéve a megszállás veszélyének, csupán azért, hogy gyalázatuk helyéből kivegyük őket... Az anyát, a gyermeket tehát a jövőndőt meg akarjuk menteni. Arról azt hiszem, legjobb nem is beszélni, hogy mi lehet a sorsuk a magyar nőknek az ország megszállás alatt lévő részein.”¹¹⁴

A „Konrád 3” hadművelet felszámolása (1945. január 27 – február 15.)

1945. január 22–26. között a német támadás tovább folytatódott.¹¹⁵ A kezdeti sikerek után a front a Velencei-tó–Duna-vonalon megmerevedett, ahol a már említett IV. SS-páncéloshadtest csapatai hősiiesen védekeztek. Az ellenállás megtörésére a 21. szovjet gárdalövészhadtest és még néhány más egység január 31-én észak-északkelet irányból elterelő támadást indított Székesfehérvár ellen. A támadás sikeres volt. A város elvesztése miatt aggódó német „Dél” hadseregcsoport parancsnoksága február 1-jén éjfélkor elrendelte, hogy a Velencei-tó–Duna frontszakaszról vonják vissza a páncélosadosztályok egy részét Székesfehérvár védelmére.¹¹⁶ A város megtartása nem csak propagandisztikus megfontolásokból

kíváncsi, hanem azért is, mert a fontos közlekedési csomópontokra harcászati szempontból is szükségük volt – fogalmazta meg a német vezérkar.¹¹⁷

Az átcsoportosítás az utolsó pillanatokban történt. A támadók már elérték Székesfehérvár határát is, ám az ellentámadásoknak köszönhetően február 3-ra jelentősen visszavetették a szovjet csapatokat. A front közelségét jól tükrözi Bejczy Gyula naplóbejegyzése: „Február 1. Egyre közeledik a városunkhoz a háború zaja. A német ütegek a városból lőnek a frontra. Véres német katonákat látok elvonulni az ablak alatt. Annyira közel van a front, hogy vértől csepegő sebével jöhet a sebesült katona a főtéren át. Fehérvár kálváriája még mindig nem fejeződik be!”¹¹⁸ Az északi támadással egy időben déli irányból is megindult a 26. szovjet hadsereg támadása, s a III. német páncélos hadtestet a Káloz, Sárkeresztúr, Sárosd vonalra szorította vissza. Az 1945. február 4–13-a közötti harcok során a német csapatok megkezdték visszavonulásukat a Margit-vonal védőállásaiba. Február 13-án – a sikertelen kitérés kísérletet követően – Budapest elesett.¹¹⁹

A „Konrád” hadműveletet jelentőségét a nemzetközi hadtörténeti irodalom nem méltatta kellően, holott ezekben az összecsapásokban, különösen a „Konrád 3” hadműveletben, a német fél figyelemre méltó harcászati sikereket ért el. Magyarország, a német hadvezetés számára 1945. elejétől egyértelműen a II. világháború fő hadszínterévé vált. A legjobb német páncélosadosztályok felvonultatása történik ekkor hazánkban.¹²⁰

A „Tavaszi Ébredés” hadművelet (1945. március 6–15.)

1945. február 13-án a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság hadművelési szünetet rendelt el a Dunántúlon harcoló 2. és 3. Ukrán Frontok [hadseregcsoporthoz] számára, s parancsot adott egy új támadó hadművelet – Bécs, Pozsony irányába – előkészítésére. A német felderítés már február 11-től kezdve észlelte a szovjet hadművelési tervek változásait, illetve az előkészületeket. A német hadvezetés támadó hadműveletekkel akarta megelőzni és szétzúzni a készülődő orosz támadás erőit. A rendelkezésre álló 6. német hadsereg erőit, a német haderő hadművelési tartalékát képező 6. SS-páncélos hadsereg csapataival erősítették meg.¹²¹ A szovjet felderítés folyamatosan figyelemmel kísérte a németek felvonulását. Ezért tüzéségük javát a támadás várható irányába (Velencei-tó–Balaton) összpontosították. A 3. Ukrán Front már március 3-án jelentette, hogy az átcsoportosítások befejeződtek.¹²²

A február végén megkezdődő olvadás, illetve a megállás nélkül szakadó eső a kevés járható felvonulási utat is járhatatlan sártengerré változtatta. A térség alkalmatlanná vált a páncélostámadásra, de a német hadvezetés nem mondott le a hadműveletről. A „Tavaszi Ébredés” fedőnevű német támadás 1945. március 6-án hajnali 4 órakor indult, a Velencei-tó és Balaton közti 90 km-es ívben. Az I. SS-páncélos hadtest Tác és Mezőszentgyörgy között lépett támadásba, ahol csak nagy ügyel-bajjal tudta magát 2 km-re előreküzdni. A II. SS-páncélos hadtest Sárosd és Aba irányába indította meg a támadást a 30. szovjet lövész-hadtest egységei ellen, de csak a délutáni órákban, mivel páncélosai és teherautói elakadtak a sárban. A III. német páncélos hadtest egységei a Velencei-tó déli térségében, Seregélyes falu irányába támadtak, de alig jutottak előre néhány kilométert. Az I. lovashadtest támadása Mezőszentgyörgy és Balatonvilágos között elakadt a szovjet aknamezőkön.¹²³ Az elért sikerek nem jelentettek komoly stratégiai áttörést. A támadás fő erejét jelentő harckocsit továbbra sem lehetett érdemben kihasználni. Március 12-től ugyan javulni kezdtek az útviszonyok,

ám a támadás addigra végképp elakadt.¹²⁴

1945. március 15-én a német főcsapásmérő csoportosítás teljes arcvonalszakaszán befejezték támadásukat a német csapatok, s az elért terepszakaszokon védelembe mentek át.¹²⁵

Szovjet ellentámadás Fejér megyében 1945. március 16.– 23. között. Székesfehérvár eleste

Március 14-től a IV. SS-páncéloshadtesttől és a 3. magyar hadseregtől nyugtalanító hírek érkeztek. A hadosztályok felderítése élénk ellenséges mozgást észlelt, a Vértes hegység térségében. Ezeket a légi felderítés is megerősítette. Hitler a hírek ellenére, csak másnap adott engedélyt a csapatok átcsoportosítására.

1945. március 16-án 12 óra 15 perckor Fejér megye északnyugati térségében megkezdte ellentámadását a Vörös Hadsereg. Március 20-án este a IV. SS-páncéloshadtest parancsnoksága megkezdte Székesfehérvár fokozatos kiürítését, az egyetlen járható úton át, Sármentelén és Sárszentmihályon keresztül Veszprém felé. Elsősorban a német páncélos csapatok visszavonulását rendelték el. Amint elhagyták a várost, a március 17-e óta tartó bekerítési hadművelet befejeződött. Egyúttal az észak-északkeletről támadó 21. szovjet gárdalövészhadtest csapatai benyomultak Székesfehérvárra. Utcai harcokkal tarkítva, a városban maradt 5. SS „Wiking” páncélosadosztály csapatai lépésről lépésre vonultak vissza a város délnyugati körzetébe. A március 20-ról 21-re forduló éjszaka kialakított szovjet bekerítés ellenére a német utóvédek még március 21-én a délutáni órákig harcoltak a város déli részében. Ekkor jelentette Karl Ulrich SS-Standartenführer az 5. SS-páncélosadosztály parancsnoka, hogy Székesfehérvárt tovább nem tudják tartani, s elrendelte a város kiürítését.¹²⁶ A IV. SS-páncéloshadtest március 22-én 0 óra 20 perckor jelentette, hogy a Székesfehérvárt védő német erők a város kiürítését befejezték. Valójában a lemaradozott német utóvédek még március 22-én 20 óra 20 percig tartották a pályaudvar környékét. Ekkor jelentette a 21. szovjet gárdalövészhadtest, hogy Székesfehérvárt végleg elfoglalták. A város parancsnoka Piszarenko ezredes lett. Március 23-a hajnalára a 6. német hadsereg és a 6. SS-páncéloshadsereg utolsó alakulatai is elhagyták Fejér megye területét.¹²⁷

A város pusztulása

Székesfehérvár a harcok elvonultával borzalmas képet mutatott. A Magyar Városok Országos Szövetsége felmérése alapján Székesfehérvár a háborús pusztítások mértékét tekintve, Debrecen és Hatvan városok után, a harmadik helyen állt. Ezen statisztika alapján Székesfehérváron a háborús épületkárok meghaladták a 29,75%-ot. A később készített – feltehetőleg pontosabb – adatsorok ennél nagyobb értéket mutatnak: 41,44%-os pusztulást állapítottak meg. A város 7842 épületéből 813 teljesen elpusztult, 2788 súlyosan megsérült és lakhatatlanná vált, 4241 részben sérült meg, illetőleg részben vált lakhatatlanná. Az üvegkár 100%-os volt.¹²⁸ A városi közművek szintén jelentős károkat szenvedtek, különösen a villanytelepet érték súlyos sérülések. Elpusztultak a telep épületei, a városi közvilágítás, a nagy-, valamint a kisfeszültségű hálózat.

Igen nagy pusztulást szenvedtek a város belső és külső útjai, valamint az utakon lévő

műtárgyak, parkok és ligetek egyaránt. Székesfehérvár külső útjain található 6000 darabos faállomány szinte teljesen elpusztult. Mindössze 500 darab élte túl a harcok végét.¹²⁹ Súlyos károkat szenvedett a város mezőgazdasága is. Főleg az állatállomány és a gazdasági felszerelési tárgyak pusztulása volt számottevő. Az állatállományra vonatkozó adatok: „a háború előtt végzett összeírások adatai szerint a városban 2858 darab szarvasmarha, 2130 darab ló, 4532 darab sertés volt, és ebből az állományból a felszabadulás időpontjában alig 200 darab szarvasmarha, néhány darab ló volt, a sertésállomány pedig úgyszólván teljesen elpusztult.”¹³⁰ A mezőgazdasági károknál kell említeni a következő adatok is: „A város határának szántóterülete kereken 13 690 kat. hold. Ebből felszabaduláskor teljesen hasznavehetetlen, gránátölcsere, bunkeros és lövészárkokkal teljesen átszabdalt terület volt 3150 kat. hold. Teljes pontossággal nem állapítható meg, hogy ezen felül mekkora területet tett ki az a használhatatlan rész amelyet aknamezők és robbanótestek borítottak... a város határának területén folyó évi december hó 1. napjáig különböző aknaszedő különítmények 81931 darab robbanótestet tettek ártalmatlanná.”¹³¹ A fehérvári születésű író, Jankovich Ferenc a következőket írta a város határában látottakról: „a ronggyá tépett természet, a letördelt fák nyers húsa, az összetépett erdők, a kilyuggatott szántóföldek, tele géproncokkal, felpuffadt dögökkel, árokba dőlt lajtokkal, otffelejtt aknavetőkkal... mindez oly érzést kelt a szemlélődben, mintha elköltözött volna az élet.”¹³²

Az elhúzóódó harcok hatása és következménye volt a civil lakosság nagy arányú vesztesége is. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a háború Fejér megye civil lakosságából szedte a legtöbb áldozatát: 3940-en haltak meg.¹³³ Székesfehérváron az áldozatok számát 714 főre teszik melyből bombatámadás, aknaszilánk vagy tüzéségi lövedék okozta sérülés következtében meghalt 338 férfi, 180 nő, idegen kéz okozta lövés által 151 férfi és 45 nő. A város lakosságának katonai veszteségét Gáspár János polgármester 1946-ban több mint 1000 főben állapította meg, a hadisegélyben részesülők számából ítélve.¹³⁴

Mindenképpen említeni kell a Fejér megyei zsidóság pusztulását is. Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a megyében 4433 fő izraelita vallású élt. Ebből Székesfehérváron 2075 fő. A holokauszt tragédiáját és a deportálásokat poklát összesen 564-en élték túl a megyében, melyből 289-en voltak Székesfehérváriak.¹³⁵

A felsorolt adatokat alapul véve Székesfehérvár háborús áldozatainak száma 4000 fő fölé tehető.

Utószó

Munkámban Székesfehérvár és környékének a II. világháborús történetének 1944. december 2-től 1945. március 23-ig terjedő szakaszát próbáltam bemutatni a polgári lakosság szemszögéből. A cím is utal rá, hogy csak a Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitásokat dolgoztam fel. Ez nem azt jelenti, hogy más hadseregek ne követnének el bűnöket a civil lakossággal szemben. Az európai hadseregek számára azonban a tömeges és brutális megerőszakolások kevésbé tartoztak a háború rituáléjához, mint az ázsiai katonák esetében. Ennek elsősorban kulturális és egészségügyi okai vannak.¹³⁶ Minél szervezettebb egy hadsereg, katonái annál kevésbé engedhetik át magukat ösztöneiknek, de ez nem azt jelenti, hogy a legcivilizáltabb katona ne követne el gyakran nemi erőszakot. Csak éppen másképp, olyan módon, hogy abban a katona inkább mint egyén, s nem mint a győztes lelhesse örömet.¹³⁷

Ez nem oldja fel egyik felet sem az elkövetett tettek felelőssége alól.

A magyar katonák közül is sokan kihasználták a [szovjet] lakosság kiszolgáltatottságát, de viszonylag ritkák azok az esetek, amikor egymás után több katona követett el erőszakot. Ezzel szemben sokkal gyakrabban fordult elő a látszólag „önkéntes”, valójában a helyiek teljes kiszolgáltatottságából és megfélemlítéséből adódó nemi kapcsolat.¹³⁸ Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a német katonaság „szövetségesként” érkezett hazánkba, tehát teljesen más kapcsolata volt a magyar lakossággal, mint a szovjet területeken élő civilekkel.

A rablásoknál is meg kell említeni a másik oldalt. A német hadsereg visszavonulása közben szisztematikusan szereltette le és szállította nyugatra Székesfehérvár és környékének gyárait, ipartelepeit hasonlóan az ország többi részéhez.¹³⁹

Magyarország területe a II. világháború során egy ideig [nem először] két nagyhatalom ütközőterületévé vált, mérhetetlen szenvedést okozva az itt élőknek.

JEGYZETEK

- ¹ CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF: Az első orosz megszállás Székesfehérvár 1944–1945 fordulóján. Fejér Megyei Hírlap, 1995. (51. évfolyam) 36. szám 9.
- ² CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF – TIHANYI TAMÁS–VERESS D. CSABA: Harcok és bűnök. Székesfehérvár, 2002. (a továbbiakban: Harcok és bűnök) 75.
- ³ Harcok és bűnök 85., 95.
- ⁴ Harcok és bűnök 111.
- ⁵ Harcok és bűnök 108.
- ⁶ SZÁMVÉBER NORBERT: Konrád 3. Budapest, 2001. (továbbiakban: Konrád) 154.
- ⁷ Harcok és bűnök 118.
- ⁸ Konrád 201.
- ⁹ MAGYAR KÁLMÁN: Dokumentumok a magyarok megsemmisítéséről (1917–1967). Magyar Holocaust. I. Kaposvár, 1998. (továbbiakban: Magyar Holocaust) 47.
- ¹⁰ Inter Arma 1944–1945. Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből II. Szerk. MÓZESSY GERGELY. Székesfehérvár, 2004. (továbbiakban: Inter Arma) 40–40.
- ¹¹ Harcok és bűnök 118.
- ¹² Fejér Megyei Szemle 7. Honismereti tanulmányok. Székesfehérvár, 1970. (továbbiakban: FMSZ) 11.
- ¹³ UNGVÁRY KRISZTIÁN: Budapest ostroma. Budapest, 1998. (továbbiakban: Budapest ostroma) 270.
- ¹⁴ Budapest ostroma 269.
- ¹⁵ FMSZ 214., 208.
- ¹⁶ CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF: Az első orosz megszállás Székesfehérvár 1944–1945 fordulóján. Fejér Megyei Hírlap, 1995. (51. évfolyam) 48. sz. 8.
- ¹⁷ Inter Arma 53.
- ¹⁸ Fejér megyei Napló 1944. november 9. száma
- ¹⁹ Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban HL) M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/9-1945. számú jelentés.
- ²⁰ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 62/1-1945. számú jelentés.
- ²¹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/9-1945. számú jelentés.
- ²² Inter Arma 41.
- ²³ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ²⁴ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/9-1945. számú jelentés.
- ²⁵ Magyar Holocaust 47.

- ²⁶ Inter Arma 43.
- ²⁷ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 482/1-1945. számú jelentés.
- ²⁸ Magyar Holocaust 47.
- ²⁹ Inter Arma 43.
- ³⁰ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ³¹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 482/1-1945. számú jelentés.
- ³² HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ³³ TIHANYI TAMÁS: Akkor láttam zokogó öregembert. Fejér Megyei Hírlap, 2000. (56. évfolyam) 36. sz. 7.
- ³⁴ Inter Arma 36. A német hadsereg ugyan úgy igénybe vette a civil lakosság munkaerejét lövészárkok, erődítések létrehozására.
- ³⁵ POLCZ ALAINE: Asszony a fronton. Pécs, 2005. (továbbiakban: Asszony a fronton) 128.
- ³⁶ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ³⁷ N. M.-né-interjú.
- ³⁸ Inter Arma 16.
- ³⁹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 482/1-1945. számú jelentés.
- ⁴⁰ Inter Arma 37-38.
- ⁴¹ Inter Arma 37.
- ⁴² HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 673/1945. számú jelentés.
- ⁴³ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ⁴⁴ Magyar Holocaust 46.
- ⁴⁵ Magyar Holocaust 46.
- ⁴⁶ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 673/1945. számú jelentés.
- ⁴⁷ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 1112/1945. számú jelentés.
- ⁴⁸ FARKAS GÁBOR: Székesfehérvár, frontváros. Fejér Megyei Hírlap, 1995. (51. évfolyam) 54. sz. 8. A kivégzéssel kapcsolatos adatok a Phralipe című újság 1997. év novemberi számában 7. található.
- ⁴⁹ Harcok és bűnök 118.
- ⁵⁰ TIHANYI TAMÁS: Akkor láttam zokogó öregembert. Fejér Megyei Hírlap, 2000. (56. évfolyam) 36. sz. 7.
- ⁵¹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 673/1945. számú jelentés
- ⁵² Budapest ostroma 281.
- ⁵³ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ⁵⁴ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 482/1-1945. számú jelentés.
- ⁵⁵ PETÓ ANDREA: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Történelmi szemle, XLI. 1999. 1-2. sz. (továbbiakban: Átvonuló hadsereg) 96.
- ⁵⁶ Átvonuló hadsereg 98-99.
- ⁵⁷ Asszony a fronton 110.
- ⁵⁸ Asszony a fronton 125.
- ⁵⁹ Harcok és bűnök 373.
- ⁶⁰ Asszony a fronton 111.
- ⁶¹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ⁶² Átvonuló hadsereg 103.
- ⁶³ L. S.-né-interjú.
- ⁶⁴ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
- ⁶⁵ Asszony a fronton 132.
- ⁶⁶ Budapest ostroma 286.
- ⁶⁷ Farkas Gábor: Székesfehérvár, frontváros. Fejér Megyei Hírlap, 1995. (51. évf.) 54. sz. 8.
- ⁶⁸ Asszony fronton 120., 136.
- ⁶⁹ Fejér Megyei Levéltár, Tisztiorvosi jelentések, 403/1945. számú jelentés.

- ⁷⁰ Fejér Megyei Levéltár, Tisztiorvosi jelentések, 193/1945. számú jelentés.
⁷¹ Átvonuló hadsereg 85–86.
⁷² HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/9-1945. számú jelentés.
⁷³ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁷⁴ L. S.-né-interjú.
⁷⁵ Átvonuló hadsereg 90.
⁷⁶ TIHANYI TAMÁS: Akkor láttam zokogó öregembert. Fejér Megyei Hírlap, 2000. (56. évfolyam) 36. sz. 7.
⁷⁷ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁷⁸ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁷⁹ A dolgozatban csak a jelentésekben szereplő települések lettek feldolgozva, a teljesség igénye nélkül.
⁸⁰ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁸¹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁸² HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁸³ FARKAS GÁBOR: Lajoskomárom ötven évvel ezelőtt. Fejér Megyei Hírlap, 1995. (51. évfolyam) 42. sz. 8.
⁸⁴ Inter Arma 199.
⁸⁵ Harcok és bűnök 221. Eredeti forrás: Nemzetvédelmi tudósító. Szombathely, 1945. január 30. Kiadja a Nemzetvédelmi Propagandaminisztérium Sajtóosztálya
⁸⁶ Magyar Holocaust 44.
⁸⁷ Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálás Fejér megye II. kötet. Budapest, 2002. 120.
⁸⁸ Magyar Holocaust 44.
⁸⁹ Konrád 170.
⁹⁰ Magyar Holocaust 44.
⁹¹ Konrád 405., 410.
⁹² Magyar Holocaust 45.
⁹³ Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálás. Fejér megye II. kötet. Budapest, 2002. 122.
⁹⁴ Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálás. Fejér megye II. kötet. Budapest, 2002. 124.
⁹⁵ Inter Arma 228–233.
⁹⁶ Budapest ostroma 283.
⁹⁷ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
⁹⁸ N. M.-né-interjú.
⁹⁹ Inter Arma 34.
¹⁰⁰ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
¹⁰¹ Budapest ostroma 282.
¹⁰² HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
¹⁰³ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.
¹⁰⁴ L. S.-né-interjú.
¹⁰⁵ Asszony a fronton 130., 133.
¹⁰⁶ Inter Arma 40.
¹⁰⁷ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 673/1945. számú jelentés.
¹⁰⁸ Harcok és bűnök 221. Eredeti forrás: Nemzetvédelmi tudósító. Szombathely, 1945. január 30. Kiadja a Nemzetvédelmi Propagandaminisztérium Sajtóosztálya.
¹⁰⁹ Harcok és bűnök 281.
¹¹⁰ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/9-1945. számú jelentés.
¹¹¹ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667/6-1945. számú jelentés.

- ¹¹² Magyar Holocaust 47.
- ¹¹³ Asszony a fronton. Polcz Elaine könyvében részletesen leírja, hogy törött el a megerőszakolt nők gerince: „az ember két lábát a válla fölé hajtják, és térdelésből fekiúsznak bele. Ha valaki ezt túl erősen teszi, elroppan a nő gerince... A csigába tekert nőt a gerince egy pontján lökik előre-hátra...” 111.
- ¹¹⁴ Magyar Holocaust 48.
- ¹¹⁵ Konrád 284.
- ¹¹⁶ Harcok és bűnök 121.
- ¹¹⁷ Konrád 337.
- ¹¹⁸ Inter Arma 44.
- ¹¹⁹ Harcok és bűnök 123.
- ¹²⁰ Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2005, Osiris. (továbbiakban: A magyar honvédség) 447.
- ¹²¹ Harcok és bűnök 125.
- ¹²² A magyar honvédség 454.
- ¹²³ A magyar honvédség 454.
- ¹²⁴ A magyar honvédség 455.
- ¹²⁵ Harcok és bűnök 148.
- ¹²⁶ A magyar honvédség 463. [Standartenführer: ezredesnek megfelelő rendfokozat a SS-ben.]
- ¹²⁷ Harcok és bűnök 156–161.
- ¹²⁸ Városi tanács: Polgármesteri jelentés az 1946. évről 2.
- ¹²⁹ Harcok és bűnök 200.
- ¹³⁰ Városi tanács: Polgármesteri jelentés az 1946. évről 3–4.
- ¹³¹ Városi tanács: Polgármesteri jelentés az 1946. évről 4.
- ¹³² Jankovich Ferenc: Csepp a tengerben. Budapest, 1970. 414–415.
- ¹³³ STARK TAMÁS: Magyarország Második világháborús embervesztesége. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 3. Budapest, 1989. 21.
- ¹³⁴ Városi tanács: Polgármesteri jelentés az 1946. évről 5.
- ¹³⁵ GERGELY ANNA: A székesfehérvári és fejér megyei zsidóság tragédiája (1938–1944). Székesfehérvár, 2003. 224–226. Az áldozatokhoz kell számolni a nem izraelita vallású, ám zsidónak minősítettek is. Számuk Székesfehérváron 248, a megyében pedig 295.
- ¹³⁶ A magyar honvédség 100.
- ¹³⁷ Budapest ostroma 281.
- ¹³⁸ A magyar honvédség 100.
- ¹³⁹ Fejér Megye történeti évkönyve 4. A felszabadulás Fejér Megyében. Székesfehérvár, 1970.

KUN ZSUZSANNA

A holokausz Kiskunfélegyházán

A holokausz mélyen belevészte nyomát az emberiség lelkébe a második világháború után, melynek tényei, szörnyűségei a mai napig foglalkoztatják a köztudatot. A történelem folyamán katasztrofált nemzetek legnagyobb tragédiája csúcsosodott ki a náci Harmadik Birodalom területén. A héber nyelv erre a pusztításra a ha-Shoah kifejezést használja, melynek jelentése tartalmilag csapást, szerencsétlenséget vagy teljes megsemmisülést jelent.

A két világháború közötti Magyarország sziget volt a nácizmus üldözötteinek, a Magyar Királyság befogadta őket. Az itt élőket sokáig elkerülte az a szörnyűséges pusztítás, mely Európában tombolt. Amikor 1943-ban egyre inkább kilátásba került, hogy Hitler elveszíti a háborút, a hazánkban élő zsidóságban is felmerült a remény, hogy az egyre szigorúbb kirekesztésen kívül nagyobb baj nem történhet velük, túlélhetik a megpróbáltatásokat. Magyarország vezetői is bíztak abban, hogy országunk kiugorhat csatlós szerepéből; ebben csalódnuk kellett. 1944. március 19-én a német csapatok megszállták hazánkat. A hazai zsidóság reményei a visszájára fordultak. Bár sok zsidóban élt a gyanútlanlás (még gettóban is) sorsukat illetően, reményük nem tartott és nem tarthatott sokáig.

Miközben a keleti és a nyugati front egyre közelebb került a haldokló birodalom szívéhez, addig teljes erővel folyt a magyar zsidóság elpusztítása különféle haláltáborokban. Írásommal az ő áldozatukra szeretnék emlékezni!

A kiskunfélegyházi zsidóság megtelepedésének és polgárosodásának időszaka

Kiskunfélegyháza ma 34 000 lakosú település. A város területének első emlékei a bronzkorból származnak. Éltek itt a későbbiekben, még a honfoglalás előtt kelták, szarmaták, germánok (szkírek), avarok. Kiskunfélegyháza területe, az Árpád-korban is lakott volt.

A XIII. századra tehető a kunok betelepülése. Szerepük az Anjouk alatt fokozatosan csökkent, és a XV. századra nyelvi szempontból is beolvadtak a lakosságba.

A török korban Félegyháza teljesen elnéptelenedett pusztá volt, amelynek újratelepődése a XVIII. század közepén indult meg, majd 1774. február 4-én Mária Teréziától mezővárosi jogot kapott. A XIX. század a lassú gyarapodás időszaka. A legnagyobb fellendülés a XX. század elején figyelhető meg, ekkor épült a mai városképet is meghatározó épületek jó része. Kiskunfélegyháza ekkor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozott.¹

1850 előtt Félegyházának alig volt egy-két zsidó lakosa. Az 1850-es években települtek át családjaikkal Albertirsárról: Léderer Sándor földbirtokos, Spiller Leopold és Mátyás, Feuer Éliás, Augner Ignác, Sohr Simon kereskedők. Ők alapították meg Kiskunfélegyházán az első hitközséget, 1850-ben,² melynek első rabbija Günsberger Sámuel volt. Még 1850-ben zsinagógát építettek, azonban a lélekszám növekedése miatt, 1899-ben a hívek adományaiból egy új imaházat kellett építeniük. 1853-ban létrehozták a hitközség első népiskoláját is, melyben 1854-től magyar nyelven folyt az oktatás. Egyleteket is alapítottak: 1855-ben a Chevra Ka-

disát, 1880-ban egy jótékonyssággal foglalkozó nőegyletet, majd Ahavó-veachvó Egyesületet.

1876. január 30-án 26 izraelita kivált a kongresszusi hitközségből, és létrehozta az ortodox közösséget. Még az alapítás évében saját Chevra Kadisát alapítottak. 1878-tól ők is saját iskolát működtettek, ill. még ugyanebben az évben létre hozták a Talmud Tórát. A rabbi feladatkörét 1928-ig Holländer Bernát látta el, amikor is főrabbit választottak.

1883-ban zsidók hozták létre a Magyar Országos Vöröskereszt Egylet kiskunfélegyházi fiókját. Első elnöke több mint tíz éven át Feuer Mihályné volt, alelnöke pedig Váradi Zsigmondné, akit 1895-ben elnökké választottak. Ekkor csupán két keresztény tagja volt az egyesületnek. A város lakossága csak a 25. évforduló után kezdett el csatlakozni a szervezethez. Az I. világháború alatt kórház működtetésével segítettek a betegápolást. Az elnöknő érdemei elismeréseként II. osztályú ezüst érdemkeresztet kapott, majd 1926-ban az egyesület vezetését átadta a városnak.

A két hitközségnek összesen 26 tagja halt meg az első világháborúban.³

Összességében elmondható, hogy a zsidó lakosok hasznos polgárai voltak a városnak. Arányszámukhoz képest sok iparos és kereskedő segítette Félegyháza gyarapodását. Több ügyvéd és orvos is került ki közülük. Elegendő csak az 1927-től Kiskunfélegyházán praktizáló dr. Schwartz Lajosra gondolnunk, aki megbecsült és jó orvos volt, hiszen munkáját midig precízen és lelkiismeretesen végezte. A szegények orvosaként emlegetik, hiszen a rászorulóknak sokszor ingyen adott gyógyszert. Ezen felül támogatták a helyi sportot, elsősorban a helyi futballcsapatot a KTK-t⁴. Fizették a mezeket, a cipőket, az utazást. Egy-egy győztes mérkőzés után a játékosokat családotul megvendégtették a Sportvendéglőben.⁵ Ilyen pártfogók voltak a már említett Schwartz doktor, és Blau László férfisزابó.⁶ Az építkezések jó része is a zsidó polgárok nevéhez fűződik (pl.: Frank-ház⁷). Mindezekon felül a helyi és az országos politikában is részt vettek. Nem egy zsidó városi képviselőről tudunk, ill. a zsidó származású dr. Horváth Zoltán két ciklusban is (1922–26; 1935–39) országgyűlési képviselő volt.⁸

Élet a kiskunfélegyházi hitközségben a két világháború között

Félegyházán két hitközség létezett. Az Alföldre jellemző neológ többség is megfigyelhető.⁹ Ennek megfelelő a két zsidó imaház elhelyezkedése és mérete is. Mindkét zsinagóga az akkori Bercsényi utcában épült fel, s mindkettőnek rendkívül szép festett mennyezete volt. A Kossuth utca felől haladva jobb oldalon az első az ortodox imaház, körülötte a zsidó udvar. A zsidó udvarban több hitközségi épület is helyet kapott. A zsinagóga után helyezkedett el az az épület, ahol a legkisebbeket tanították. A helyiek egyszerűen zsidó óvodának hívták. Rögtön mögötte a rituális fürdő, a Michve¹⁰ helyezkedett el. Az udvar hátsó részén lakások voltak, köztük a rabbi otthona is. Az ortodoxokra jellemző szigorú életet éltek. A még élő idős emberek beszélik, hogy bár kevesebben voltak, több gyermeket neveltek, mint a neológok, és többnyire ebben az utcában laktak. A zsinagógát 1960-ban bontották le¹¹, s később az épületegyüttes helyén egy tűzéptelep létesült. A másik hitközséggel a kapcsolatot levelezés útján tartották fenn. A leveleket az ún. kézbesítő könyvbe jegyezték fel.

A másik zsinagóga valamivel beljebb az utcában, szintén a jobb oldalon helyezkedett el. Természetesen nagyobb volt, mint az ortodoxoké, hiszen a neológ hitközség több lelket számlált. Belül rengeteg gyertyatartót helyeztek el, és elfüggönyözött karzatot a nők számára. Az udvarba egy nagy kovácsoltvas kapun keresztül lehetett bejutni, mely a mai napig

ott áll, a telekre 1954-ben épített József Attila Általános Iskola¹² hátsó kapujaként. A kapu jobb oldalán Raáb rabbi háza helyezkedett el, közvetlen utána a kántor, Lichtestein Mór lakása. Mögötte három kamra, amelyekben a különböző szertartási, és ünnepi kellékeket tárolták. A gondnoki feladatokat 1935-től egy keresztény házaspár látta el, Németh Mihály és felesége, Surányi Franciska. Működött egy zsidó iskola is két tanteremmel, a mai József Attila Általános Iskola helyén. Vajda tanítók oktatták a gyerekeket negyedikes korukig, aztán ki-ki lehetősége szerint a város egyéb intézményeiben tanulhatott tovább. Az iskola működését 1944-ben beszüntették, és katonákat szállásoltak el benne, mielőtt a frontra vitték volna őket. A templom mellett balról volt az ún. kis tanácsterem. Itt tartották a különböző összejöveteleiket, a teadélutánokat, de itt végezték a körülmétéléseket is. Az épület helyén ma a József Attila iskola kis tornaterme áll. A mai Korond utcában abban az időben egy zsidó pékség is működött.

Halottaikat az 1920-as évektől kezdve a Szegedi úton lévő zsidótemetőbe temették.¹³

Természetesen voltak saját szervezeteik is. Letelepedésüktől kezdve több egyesületük alakult, ill. szűnt meg. 1944-ben a következők működtek működtek:

1. Chevra Chadisa egyesület,
2. Kiskunfélegyházi Orthodox Talmud Tóra Egyesület,
3. Orthodox izraelita Chevra Chadisa jótékonyági és temetkezési izraelita egyesület,
4. Kiskunfélegyházi Congresszusi Izraelita Kegességi Egyesület,
5. Kun-Félegyházi izraelita nőegyesület¹⁴.

Elmondható, hogy napjaik, bár sajtóságtörvények között folytak, békességben teltek. Voltak nagyon, és kevésbé vallásosak, de életük a hitközséghez kötődött. Ahhoz a hitközséghez, melynek székhelye a Bercsényi utcában volt. Abban az utcában, ami később meghurcoltatásuk első állomása lett.¹⁵

Az antiszemitizmus kezdete Kiskunfélegyházán

1938-ban az első zsidótörvény hatására országszerte nehezedtek a zsidó lakosság élet-körülményei, azonban Kiskunfélegyházán ez szinte nem is volt érzékelhető. Csupán két olyan esemény történt az év elején és végén, mely az antiszemitizmus irányába mutatott. A Félegyházi Hírlap 1938. január 16-án tudósított arról, hogy Pest vármegye törvényhatósági bizottságának alispánválasztó közgyűlése, elsőprő, 142 szavazati többséggel a félegyházi családból származó vitéz Endre Lászlót választotta meg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának.¹⁶ Endre köztudottan zsidógyűlölő volt, így hatalma sötét perspektívákat vetített előre. Szintén ez a lap számol be arról, hogy az alispán május 29-én Kiskunfélegyházán tett látogatást tett.¹⁷ A másik igen fontos esemény, hogy a miniszterelnök, Imrédy Béla, az új sajtótörvényre hivatkozva (1938. évi XVIII. tc.), december 4-től beszüntette a zsidó érdekeltségű Félegyházi Közlöny további megjelenését.¹⁸ Erről a többi helyi sajtóorgánium számolt be.¹⁹

Míg 1938 viszonylag békésen telt, addig az 1939 hozta változások nagyon is érzékenyen érintették a város zsidó lakosságát. Az ebben az évben megszavazott törvény a zsidók politikai, és gazdasági szerepét kívánta csökkenteni.

Ennek értelmében a város képviselőtestületébe csak törvényesen megválasztott zsidó képviselők kerülhettek be. Kiskunfélegyházán ekkor 16 zsidó képviselő működött, közülük

15 virilis jogon, s csupán egy választott úton. A törvény értelmében a 15 virilis jogon bekerült képviselő megbízatása megszűnt, s csak az egy választott képviselő maradhatott.²⁰ A következő évben kettő, 1941-ben pedig már csak egyetlen zsidó képviselőnek (Strasser Rezső) sikerült bejutnia a testületbe.²¹

1343 iparos és kereskedő, 1388 iparjogosítvány birtokában, tett bejelentést a fent említett törvény értelmében. Közülük 206 zsidó, 213 iparjogosítvánnyal. Így a zsidó iparosok részére kiadott iparjogosítványok és engedélyek az összes 16,08%-át tették ki, míg az ezeket birtokló személyek az iparosok 15,3%-át. Ez az arány jóval magasabb volt, mint a törvény által előírt 6%. Ennek következtében kijelentették, hogy addig nem adható ki zsidó részére iparjogosítvány, amíg az arányszámuk a megfelelő érték alá nem csökken.²²

A városban 1938 novemberére összeírták a zsidó birtokokat, 729 hold 1261 négyszög-ölet, melyből 83 holdat kereszteny vevők megvásároltak, ill. 6 hold belterület volt, így nem esett a törvény rendelkezései alá, tehát összesen 640 holdra nyújthattak be igényt a város nem zsidó polgárai.²³ Először azonban csupán 300 holdra érkezett igény. Feltehetőleg azért érdeklődtek ilyen kevesen, mert az illetékes fórumok nem hozták a lehetőséget az érdekeltek tudomására.²⁴ Azonban a kezdeti gyér érdeklődéssel szemben decemberre 917 holddal túligényelték a rendelkezésre álló területeket.²⁵ A zsidó birtokokból 1943-ban 183 holdat átadtak a Vitézi Széknek, melyből 30%-ot az első, 70%-ot a második világháború hőseinek juttattak.²⁶

Szintén jelzés értékű, hogy az 1939-es országgyűlési képviselőválasztásokon, a korábban kétszer is megválasztott Horváth Zoltán, a városban előretörő jobboldali párt jelöltjével, Szentjóbi Staub Elemérrel szemben alulmaradt. Az új képviselő érdekében korábban maga Gömbös járt közbe. Horváth Zoltán személyében a helyi zsidóság egyik legjelentősebb politikai támogatóját veszítette el.²⁷

A következő évek sem hoztak enyhülést. Minden hadköteles korban lévő zsidó férfinak, egészségi állapotra való tekintet nélkül, munkaszolgálatra kellett jelentkezni. Több turnusban vonultak be aszerint, hogy mikor születtek.²⁸ Az első állomások többnyire az alföldi települések táborai voltak. (pl.: Izsák, Hódmezővásárhely)²⁹ Azonban Félegyházára is hoztak idegen munkaszolgálatosokat.³⁰ A behívó többeknek az életét mentette meg. A munkaszolgálatosok nem minden esetben kerültek ki az országból, így hamarabb hazatérhettek a háború után. Azonban azoknak, akiket kivittek az országból, csak kevés esélyük maradt a túlélésre. Az első munkaszolgálatos halálhírt Spiller Dezsőnek hozták, akinek egyetlen fia a Szovjetunióban megfagyott.³¹

Azonban volt példa arra, hogy a törvényekkel dacolva mégis megpróbáltak a zsidókon segíteni. A városban működő apácázárda egy tanítónőképzőt tartott fenn. Élt a városban egy fiatal, rendkívül tehetséges zsidó lány. A gimnáziumban érettségizett, ami akkoriban nagy szó volt, hiszen az iskola fiúgimnáziumként működött, és csak a legkiválóbban tanuló lányokat vették fel az intézménybe. Azonban a lány a zsidótörvények miatt nem tudott továbbtanulni. Ekkor segített rajta a zárda főnöknője, Blandina nővér, aki különbszeti vizsgálával fölvette őt 5. tanítónőképzőbe, a zsidótörvények ellenére.³²

A kiskunfélegyházi üldözések kezdete

A második világháború emlékezete

1942. augusztus 1-től egy új lap, a Kiskunsági Közlöny kezdte meg működését a városban. Tulajdonképpen abban az időben ez volt az egyetlen közéleti lap, egészen megszűnéséig, 1944 közepéig. Az 1942. július 25-én megszűnt Kiskunfélegyházi Közlöny helyét vette át, s követte annak eszmeiségét, azaz nacionalista, fajvédő és egyre erősödő antiszemita hangot ütött meg.³³ Állandósultak a lapban a zsidók ellen az uszítások, ill. folyamatosan hírt adtak a különböző zsidóellenes intézkedésekről, és azok helyi végrehajtásáról. Ezeket a híreket nem titkolt szimpátiával tolmácsolták az olvasóközönség számára. A következőkben tekintsük át a megszállás előtti időszakot, az újság cikkeit véve alapul.

1942 őszén történt egy említésre méltó esemény, mely a cenzúra szigorúságát, de egyben kijátszhatóságát is mutatja. Félegyháza egyik legjelentősebb nyomdája Feuer János tulajdonában volt. Itt készült el nyomtatásban egy félegyházi zsidó kereskedősegéd, Jusztitz János, verses kötete ötszáz példányban. Mindkettőjüket, a költőt és a nyomdászt is bíróság elé állították. A királyi ügyészség szerint a költő magyarságellenes témákat bújtatott a rímek mögé. Feuer ellen pedig az volt a vád, hogy nem mutatta be előzetesen a cenzúra előtt a kiadandó művet.³⁴

Félegyházán 1943. április 30-án lejártak a várostól bérelt üzlethelyiségek bérleti jogai.³⁵ A város képviselőtestülete – néhány befolyásos zsidó kivételével³⁶ – nem hosszabbította meg a szerződéseket, hanem a bérleti jogot keresztény kereskedőknek ítélte oda. Egyetlen üzlettulajdonos tett eleget elsőre a felszólításnak; Léderer Gusztáv visszaadta üzlethelyiségét a városnak. A többség azonban beperelte a várost, ami a helyi antiszemita vélemények szerint csupán időhúzásra volt jó.³⁷ A perek első fokon mind elmarasztalást hoztak a bérlők számára, és átadásra kötelezték őket, azonban fellebbeztek, és ügyük az alispánhoz került, de Endre természetesen elutasította kérelmüket, így a panasz elbírálása a belügyminiszter feladata lett,³⁸ aki a kérelmeket szintén elutasította.³⁹ Végül azoktól, akik nem adták át önként, kilakoltatás útján vette vissza a város az üzleteket.⁴⁰

Szintén beszámolnak a kiskunfélegyházi kereskedő, Fisóf Sándor fajgyalázási peréről, mely négy hónapi fogházbüntetéssel végződött, valamint felszólítják a lakosságot, hogy a fajvédelmi törvény értelmében minden ilyen esetet hozzanak a hatóságok tudomására.⁴¹

A zsidók nemzetellenességeként értelmezték azt is, hogy az izraeliták ünnepnapokon, sőt még nemzeti ünnepeken (október 6.) is nyitva tartották üzleteiket.⁴² Szintén a munkaszünet okozott problémát a zsidó hölgyfodrászok körében. A fodrászok szövetségének szavazásán a három zsidó fodrász kijelentette; nem egyezhetnek bele a vasárnapi munkaszünetbe.⁴³

A zsidóellenes intézkedések hatására a városban is megszaporodtak a kikeresztelkedések. A papokhoz eljuttatott kérések között akadtak olyanok is, amelyekben a zsidók azért kérték az átkeresztelést, hogy állásukból el ne bocsátsák őket.⁴⁴ Kiskunfélegyháza egyik legkiemelkedőbb személyisége, a szintén kikeresztelkedett Roykó Viktor volt, aki munkaszolgálatosként vesztette életét. „Nagy ember volt. Nemcsak Félegyháza vesztett vele, hanem az egész ország.” mondta róla később egy kortársa.⁴⁵ Egy könyv és papírkereskedést üzemeltetett a Széchenyi utca és a Kossuth utca sarkán, a gimnázium mellett,⁴⁶ és maga is írt. Több ízben rendezett irodalmi kávéházat.⁴⁷ 1934-ben keresztelkedett ki, azonban az újság Roykó keresztényi magatartását élesen vitatja. Az egész lap szellemiségére jellemző az idézett mondás, melyet Roykóról egy választási küzdelem során írtak: „Neki is nyolcnapos korában vágták el a karrierjét...”⁴⁸

A rémület éve – 1944

1944. március 19-én a németek megszállták az országot. Ettől kezdve a zsidóság addig is nehéz sorsa még reménytelenebbre fordult. 1944. március 22-én letette az esküt a Sztójay-féle quisling-kormány.⁴⁹ A zsidóellenes intézkedések sora szinte a végtelenbe nyúlt, mind városi, mind országos szinten. A Kiskunsági Közlöny egy oldalas vezércikkben hozta nyilvánosságra az új kormány zsidóellenes rendelkezéseit.⁵⁰

Márciusban a Sztójay-kormány rendeletet hozott, az izraeliták ügyvédi működésének megszüntetéséről.⁵¹ Ezt az utasítást végrehajtotta a Kecskeméti Ügyvédi Kamara is, és április 5-én törölte soraiból a zsidónak minősülő ügyvédeket, köztük 11 félegyházi tagot is. Irodáikba ügygondnokokat neveztek ki.⁵²

Április 5-től sárga csillag viselésére köteleztek minden zsidónak minősülő személyt.⁵³ Félegyházán a rendelet általában engedelmesen betartották. „Muszáj volt. Féltünk. Szégyelltük. Nekem is volt, mindig odahajtottam valamit, hogy ne látsszon. Megalázó volt, lelkiileg borzalmas volt” – mondja az egyik túlélő.⁵⁴ Valószínűleg szerepe volt ebben annak is, hogy a Kiskunsági Közlöny folyamatosan beszámolt olyan esetekről, hogy más városokban, milyen büntetéseket kaptak a rendelet végrehajtásának megtagadása miatt. Mégis beszélhetek olyan esetéről, hogy valakit ezen intézkedés megszegése miatt ítélték el. Két asszony Hoffman Margit és Erlich Andorné Spitzer René megtagadták a sárga csillag viselését, és 15 ill. 30 napi elzárásra ítélték őket, majd megindították ellenük az internálási eljárást.⁵⁵

Szintén áprilisban zár alá vették a zsidó tulajdonban lévő üzleteket Kiskunfélegyházán. Dr. Fazekas Géza tanácsnok minden zsidó boltot lepecsételt.⁵⁶ Összesen 71 üzletet sajátítottak ki.⁵⁷ Az üzletrekvirálások idején történt egy említésre méltó eset. A városháza mellett volt Berger Ernő edényboltja. Mikor tudomást szerzett a boltok kisajátításáról, megkérdezte legkedvesebb ismerőseit, hogy milyen háztartási eszközre lenne szükségük. Mikor azok bementek a boltba, hogy kiválasszák a megfelelő konyhafelszerelési cikkeket, és fizetni akartak, meglepődve tapasztalták, hogy Berger semmit sem kér az áruért cserébe. Inkább szétosztotta árukészletét, semhogy idegenek kezébe jusson.⁵⁸

Más módszerrel is próbálták menteni az árukészleteket. A legjelentősebb a Frank Ignác és Fiai Rt. zsidó cég esete. Az ún. Frank-ház⁵⁹ még ma is áll Kossuth utca 2. szám alatt. A ház tulajdonosa volt Frank Ignác, aki a ház alsó üzlethelyiségeit bérbe adta, ill. az egyik saroküzletben maga, majd később családja működtetett egy textiláru-kereskedést. Árukészletét befalazta a ház éléskamrájába, ill. az üzlet egy részében rejtette el, későbbi értékesítés céljából. Azonban a rendőrség leleplezte az esetet, és a tulajdonosokat bíróság elé állította.⁶⁰

A fent említett két eseten kívül, létezett még egy országosan ismert módszer arra, hogy az üzletet átmentsék a háború utánra; a „stróman rendszer”. Félegyházán a mozi Salgóék tulajdonában volt. Megegyeztek Novoszer János vaskereskedővel, hogy az átveszi a boltot, és ha sikerül visszajönniük, akkor visszakapják Salgóék. Minden formáságot el is intéztek, és mikor már Novoszer nevén volt minden, Salgóné bement a moziba. Novoszerné éppen a pénztárnál ült. Elkiáltotta magát: „Most már takarodjatok ki! A zsidókat nem tűröm a kasszában!”⁶¹

Április és május folyamán folyamatosan érkeztek az igénylések a zsidóktól kisajátított üzletekre, ill. azok árukészletére a Közlekedési és Kereskedelmi Minisztériumhoz,⁶² annak ellenére, hogy a Kiskunsági Közlönyben is megírták, még nem született meg a megfelelő kormányrendelet a zsidó tulajdonok átvételére, de amint az napvilágot lát, a lehető legszéle-

sebb körben a lakosság tudomására hozzák majd.⁶³ Ennek eredménye, hogy az igénylésekre szinte egytől-egyig elutasító választ kaptak benyújtóik.⁶⁴

Áprilisban megtörtént a zsidók összeírása, mellyel 6 zsidó ifjút bíztak meg,⁶⁵ Majd melljük még újabb 4 fiatalat neveztek ki, a lista bővítéséhez.⁶⁶ Az összeírás idejére külön igazolványt kaptak.⁶⁷ Az első összeírás eredménye 335 családfő. A listán feltüntették a családtagok számát, a feleség leánykori nevét, gyermekek számát, és életkorát, egyéb hozzátartozókat, és a pontos lakcímet. A névsorban szereplők közül többeknél feljegyezték, hogy bevonult munkaszolgálatra, de akadnak szép számmal eltűntek is.⁶⁸ Pár nappal később ehhez csatoltak még egy 5 családfőből álló listát, melyet a hitközség állított össze, ill. ugyanekkor küldték meg a zsidóknak minősülő kikeresztelkedettek névsorát, összesen 12 családfő nevével.⁶⁹ Az összeírás végleges eredménye tehát 352 család.

Szintén áprilisban alakult meg a hitközségek közös irodája, hogy a központi rendeletek végrehajtását irányítsa. Az irodát dr. Krausz Mór, Horthy Miklós tér 7. szám alatti irodájában állították fel, vezetésével Steiner J. Endrét bízták meg, aki egyúttal a hatóságokkal is tartotta a kapcsolatot.⁷⁰ Az iroda vezetőinek április 20-án igazolványt adtak, hogy munkájukat el tudják látni.⁷¹

Hamarosan létrehozták a Zsidó Tanácsot is, melynek tagjaira a hitközségek egyesített irodája tett javaslatot. Az általuk ajánlott 5 fő: Present Ignácz ortodox hitközségi elnök, Steiner J. Endre hatóságokkal érintkező személy, dr. Blau Jenő ügyvéd, Váradi Sándor, és Liebermann Ármin főrabbi.⁷² A teljes névsort a polgármester nem fogadta el. Az általa megnevezett négy személy a következő: dr. Blau Jenő, Dr. Frank Miksa, Váradi Sándor, elnöknek pedig Steiner J. Endrét jelölte ki, azaz mellőzte az egyházi vezetőket, de kinevezte a határozatban meg nem nevezett Frank Miksát⁷³, aki megbetegedése miatt elköltözött és elhagyta a várost. Helyére dr. Léderer Kálmán ügyvédet javasolták.⁷⁴ Az ő feladatuk lett a későbbiekben a rendeletek végrehajtása ill. végrehajtatása.

A gettósítás

A koncentráció előtt két olyan esemény történt, melyeket a gettósítás előzményének tekinthetünk. A Móra Ferenc Gimnáziumba gyűjtötték össze a helyi orvosokat, ügyvédeket, és néhány más, értelmiségi pályán mozgó zsidót.⁷⁵ Akár az utcán is megállítottak embereket és igazoltatták, s ha az illető személy történetesen éppen zsidó volt, már vitték is magukkal. A helyiek szerint többet sosem látták őket. Egy konkrét esetről lehet beszélni, melyet egy túlélő mesél édesapjáról, aki – ma úgy mondanánk – vállalkozó volt. Egy nap ment haza a férfi, és egy német katona, akiknek a főhadiszállásuk a Strasser-villában⁷⁶ volt, megállította. Volt a katonával egy félegyházi ember is, feltehetőleg ő jelentette fel a férfit. Igazoltatták, aztán annyit mondtak neki, délutánra legyen a Móra Ferenc Gimnáziumban, különben fölakasztják. Soha többet nem került haza.

Szintén a gimnáziumi gyűjtőhelyről mesélnek egy igen szomorú történetet. Volt a foglyok között egy beteg férfi, akinek rosszullét esetén a nyelve alá kellett tennie a gyógyszerét, hogy jobban legyen (feltehetőleg szívbeteg volt), azonban nem volt nála orvosság, és a helyszínen életét veszítette, miközben a német katonák az egyik szomszédos tanteremben mulatoztak...⁷⁷

A másik, koncentrációt megelőző esemény egy előzetes gettó volt. Az ideiglenes

gyűjtőhelyet az Arany János utcában lévő második köz sarkán lévő Csiliga-féle ház udvarán állították fel.⁷⁸

Kiskunfélegyházán a gettónegyed helyének meghatározása egyértelmű lehetett a város vezetőségének, hiszen a zsidó lakosság jelentős hányada egy tömbben élt. A városközpontban, az akkori Bercsényi utcában épült mindkét zsinagóga, és a hozzájuk tartozó hitközségi építmények⁷⁹, de maga a zsidó lakosság jó része is ebben az utcában élt. Így egyértelmű volt, hogy a gettót ezen a környéken kell kijelölni. Azonban korábban kósza hírek keringtek a városban, arról, hogy a közel ezer főt kitevő félegyházi zsidóságot másik városba költöztetik át. Ennek a tévedésnek az oka valószínűleg az lehetett, hogy a kiskunfélegyházi járást azonosnak vették magával a várossal⁸⁰, hiszen a járás többi községéből valóban más városba, Kiskunmajsára, költöztették a zsidókat.⁸¹ A végül kijelölt terület tehát a következő: „A Bercsényi-utca és a Rákóczi-utca a Bercsényi-utca felől eső fele, valamint a Deák Ferenc- és Andrássy-utcaának azok a házai, amelyeknek a Bercsényi-utcára kijáratuk van és a Deák Ferenc- és Andrássy-utcától szeparálhatók.”⁸²

A kijelölt területen természetesen nem kizárólagosan zsidók éltek, hanem nagy számú keresztény család is. Az itt lakó összesen 107 nem zsidó család részére, még a zsidók beköltözése előtt cserelakásokat ualtak ki, amelyekben korábban többnyire zsidó családok laktak.⁸³ Az itt lakók valószínűleg ellenállás nélkül teljesíthették a kiköltözésre való felszólítást, hiszen a város más részein lévő zsidó házak többnyire jobb állapotúak voltak hátrahagyott otthonaiknál.⁸⁴ Helyükre 230 zsidó család, összesen 985 fő költözött.⁸⁵

Természetesen történtek próbálkozások arra, hogy a gettóba költözést elkerüljék. A kísérleteknek csakis a helyi lakosság támogatásával lehetett bármilyen esélye. Csenki Ferencné, helyi lakos, Léderer Gusztávnál volt mindenek cseléd. Idős gazdája, és felesége nagyon félték a gettótól. Csenkiné, hogy segítsen rajtuk, az éj leple alatt fiáért fogadott, és saját lakására vitte őket, ahol szállást adott nekik. Azt beszélik, hogy a két öreg egész éjjel nem aludt, csak ültek az ágy szélén. Másnap önként vonultak be a gettóba. Állítólag az asszony szinte minden nap bejárt hozzájuk, és kisebb dolgokat vitt nekik. (szódváz, a nála megőrzésre lévő kockacukruk, stb.)⁸⁶

Egy túlélő is beszámol hasonló esetről. Egy baráti család, akikkel nagyon jóban volt, felajánlotta, hogy elbújtatja, de ő nem fogadta el. Családjával akart maradni, s ekkor még nem volt tisztában azzal, hogy rövidesen elhurcolják majd. Ezzel szemben nem volt ritka, hogy korábbi barátok elfordultak, többnyire a félelem miatt.⁸⁷

Megtörtént hogy egy zsidó asszony a gyermekét úgy próbálta megmentetni, hogy kiadta tanyára. Ott új nevet kapott, és megtanították az új személyazonosságára. Ellenőrzés esetén, mint menekült rokongyereket mutatták be (ne feledjük, hogy ekkor a háborús állapotok miatt valóban sok volt a menekült).⁸⁸ A gettóba költözködés kezdeti időpontjának 1944. május 22-én reggel 5 órát jelöltek meg.⁸⁹ Egy szemtanú szerint csak jöttek egymás után a családok szomorúan, megalázva, volt aki könnyekre fakadt.⁹⁰ Az átköltözés költségeit a zsidóknak maguknak kellett állni. Viszont bármit magukkal vihetek.⁹¹ Sokan akár több bútordarabot is behurcoltak. Nem sejtették, hogy többé már nem lesz szükségük rá...

Blau László⁹² családjáról maradt fenn egy szívszorító történet. Két gyönyörű ikerlánya volt. Négy-ötévesek lehettek. Mikor a család a gettóba költözködött, a két kislány játékkal teli babakocsit tolt maga előtt. Csillogó szemmel, mosolyogva újságolták mindenkinek: „A gettóban mezítláb járhatunk!”, és örömmel tolták be a két kis babakocsit. Soha nem kerültek haza...⁹³

A területet minden irányból lezárták, bedeszkázták, s csupán egyetlen oldalról, a Kosuth utca felől hagytak kaput. A falakat a zsidókkal ácsoltatták meg.⁹⁴ A gettót kívülről a csendőrség, belülről a zsidók által felállított gettórendőrség őrizte.⁹⁵ De más tisztségek is léteztek a zárt területen, úgymint légóparancsnok, köztisztasági ellenőr, útmunkás, őrszemélyzet stb.⁹⁶

A kegyetlenkedéseket fokozta, hogy a jól bevált, országos módszer szerint a félegyházi csendőröket másik városba irányították, nehogy véletlenül régebbi ismeretség miatt engedékenyek, elfogultak legyenek. Helyükre Kiskunhalasról hoztak csendőröket, a hírhedt Zöldi Márton vezetésével⁹⁷, aki a szemtanúk szerint, mindig egy ostort tartott a kezében, és azt csattogtatta.⁹⁸

Élet a gettóban

A zsúfoltság igen nagy volt a lakásokban. Előfordult, hogy egy szobában akár két-három család is lakott.⁹⁹ Növelte a helyhiányt, hogy a behurcolt holmikat, bútorokat is a házakban helyezték el.¹⁰⁰ Az ezzel járó kellemetlenségeket néhányan úgy próbálták enyhíteni, hogy kint aludtak a szabad ég alatt, hiszen ekkor már nyárelő volt.¹⁰¹

Azonban ez sem lehetett megoldás a problémára. Éjszakánként a gettóban rettenetes őrjöngések voltak. Nem lehet tudni, hogy nyilasok voltak-e, vagy „egyszerű huligánok” akik éjszakánként randalíroztak a gettóban, de az bizonyos, hogy hatalmas felfordulást csináltak szinte minden este. Betörték az ablakokat, zsidógúnyoló „verseket” kiabáltak, és horogkereszteket festettek a falakra. A házakból kimenni ilyenkor senki sem mert.¹⁰²

Annak ellenére, hogy be kellett szolgáltatni, az összes rádiót, és az újság hírt adott tiltott rádiózásért kirótt büntetésről¹⁰³, mégis akadtak olyanok, akik megkockáztatták, és még a gettóban is hallgatták az angol nyelvű híreket.¹⁰⁴

Létezett egy ún. gettószabályzat, házirend, amely a kapunál volt kifüggesztve. E szerint a gettóban is szigorúan kötelező volt a sárga csillag viselése. Előírta az elsőtetítést. Megszabta azt a rövid időszakot is, amikor a zsidók kimehettek a számukra kijelölt üzletekbe vásárolni. A gettót egyéb időben elhagyni tilos volt.¹⁰⁵ Más módon is próbáltak élelmet biztosítani. A Fischhof család még egy kecskét is magával vitt a gettóba.¹⁰⁶

Jelentős engedménynek számított, hogy a polgármester 25, 16 éven aluli zsidó fiatalnak engedélyezte, hogy mezőgazdasági cselédként, dolgozzon.¹⁰⁷

A városban nem történt meg a zsidók számára látogatható szórakozóhelyek kijelölése, mivel előzetesen a mozi¹⁰⁸, a vendéglátó egységek¹⁰⁹, és a fürdő¹¹⁰ vezetője kijelentette, nem tartják kívánatosnak, hogy a zsidók ezen egységeket látogassák. A tanács képviselője, Steiner J. Endre, maga is megállapította, hogy a fürdőt nem is kívánják igénybe venni, tisztálkodásra megfelelő a zárt területen belül eső rituális fürdő is.¹¹¹

Az élet természetesen nem állt meg a városban a gettósítás hatására. Sőt voltak olyan műhelyek is, melyek a gettó belső utcájára néztek, és működésük nem szünetelt, csupán nehézségekbe ütközött. A bal oldalon, a köz után volt Bíbok György asztalosműhelye, melynek főbejárata a Bercsényi utcára nyílt, de ide az elkerítések miatt nem lehetett bejutni, ezért munkásai és segédei a szomszédos Andrassy utca felől (a mai József Attila utca) magánházaikon, és kerteken keresztül jutottak be a műhelybe. Varga kalapos műhelye is a gettóra nyílt (közel az asztalosműhelyhez, a másik oldalon), és szintén működött a gettó idején.¹¹² A kalapost

és családját jó emberekként őrizte meg a köztudat. A lánya állítólag leveleket juttatott ki a gettóból, amelyeket el is küldött a címzettek részére.¹¹³

De másfajta segítségnyújtást is meg kell említenem. Gettler Sándorné (később Mosonyi Antalné) fotósként dolgozott. Saját elmondása szerint a gettóban a tétlenség gyötörte leginkább. Egyik nap állt a gettó kapujánál, és egy Rigó nevű csendőrral beszédbe elegyedett, hiszen fotósként ismert személyiség volt a városban. Az megkérdezte miben segíthet, s az asszony azt kérte hogy segédjétől hozzon anyagot, és odabent majd elvégzi a retusálást. A segéd, későbbi férje, nem akart hinni a rendőrnek, de az asszony levele láttán mégis beleegyezett. Ettől kezdve egy rövid ideig minden nap hozott neki Rigó egy ládikát, ami az asszony kérésére dupla fenekű volt. Alulra tejfölt, túrót tettek, s egyéb élelmiszereket, amit a zsidók egyéb úton nem szerezhettek be. A küldeményeknek akkor szakadt vége, amikor a gettóparancsnok Steiner J. Endre egy alkalommal megszólta az asszonyt, hogy ezt nem lehet tovább folytatni, valaki a végén még följelentheti, mert titokban dolgozik. Az esetben elsőre kétségkívül semmi rendkívüli sincs, de ha azt nézzük, hogy rövid időre növelte egy fiatal nő életkedvét, akkor meg kell állapítanom, hogy óriási tett volt.¹¹⁴

Véleményem szerint a lakosság részéről az egyik legjelentősebb segítségi kísérletet néhány apáca hajtotta végre. Naponta, másnaponta főztek egy hatalmas adag levest. Egy kis kocsin húzták a gettóhoz, apácaruhában. A gettó falából a Rákóczi utca felől egy deszkalapot kiemeltek, és ott mérték be a levest a bent lakók számára. Senki nem szólt azért amit tettek, pedig szabályellenes volt. A nevük a következő: Klarencia nővér (civil neve: Koronkai Mária Anna), a már említett Blandina nővér, és Emma nővér. Több név sajnos nem maradt fenn.¹¹⁵

A mai Viola ABC (Frank-ház¹¹⁶) mögött ma üres tér van, akkor egy iskola állt ott. Több néven is emlegették a városban: Szabadság téri, ill. Szent János téri általános iskola. Épülete két utcára nyílt: a mai Szent János térre, és a gettó utcájára, a Bercsényi utcára. Egy asszony elmondása alapján, aki akkor 8 éves volt, s ebbe az iskolába járt, az épületegyüttes Bercsényi utca felőli végében egy kis gondnoki lakás és a vécék voltak. A kettő között drótkerítést húztak, melyen át lehetett látni a gettóba. A gyerekek gyakran álltak ott kíváncsian. A zsidók őket is segítségre, ill. különböző üzenetek átadására kérték. Tehették mindezt addig, amíg a katonák el nem zavarták őket. Hamarosan kiadták a szünetet, és az iskolát bezárták. A zsidók nem csak ezen a kerítésen keresztül próbáltak meg segítséget kérni. A kapunál is mindig álltak zsidók, és nyújtogatták a kezeiket, akadtak akik kiabáltak is. Azonban innen is elzavarták a lakosságot. Azzal fenyegették őket, hogy aki túl közel megy, vagy egyéb úton kapcsolatba lép a zsidókkal, azt magát is bezárják.¹¹⁷

A gettóban az egészségügyi állapotok rendkívül rosszak voltak. Gyógyszerellátást nem kaptak. Pedig szükség lett volna rá. Még olyan esetről is lehet tudni, hogy egy zsidó asszony bent hozta világra gyermekét.¹¹⁸ Voltak olyan személyek, akiket betegségük miatt nem helyezhettek el a zsúfolt gettóban. Számukra létrehoztak egy külön kis „kórházat”, az egyik beteg lakásán. Két zsidó ápolónő viselte gondjukat.¹¹⁹ Egy öngyilkosságról is beszélnek. Egy házaspár állítólag bevett valamit a gettóban, és mindketten meghaltak.¹²⁰

A gettóban a maradék értékeket is le kellett adni. Ahogy Zöldi Márton mondta, Huszton húsz fillérért is akasztottak zsidót. Valaki fölfedezte, hogy a vécébe bedobtak egy papírpénzt. Zöldi beletúrattott egy zsidó lánnyal a vécébe, és kivetette vele.¹²¹

Máig keringenek mendemondák arról, hogy ki hogyan próbálta menteni értéktárgyait. Akadnak olyan híresztelések, hogy az ereszcsatornába rejtették a „kincseket”, s akik később megvették a házat, rátaláltak.¹²² Mesélnek olyanokról is, akik elásták holmijukat. Ennek

már nagyobb a valószínűsége, hiszen a háború miatt sok nem zsidó is így próbálta menteni értékeit. Beszélük, hogy akadt olyan, aki háború után visszatért, és meg is találta az elásott dolgait.¹²³ Volt, aki lekvárba rejtette ékszereit.¹²⁴ Valószínűleg a zsidó iskola nyilvántartásait, anyakönyveit is elrejtették, de lehetséges, hogy egyszerűen csak elvesztek a nagy kavarodásban, hiszen már 1944. júniusban sem találták őket.¹²⁵

A gettóban egyik éjjel a szokásosnál is nagyobb kiabálás, sírás-rívás volt. Akkor még senki nem mert kimenni, hogy megnézzék, mi is történt valójában. Másnap reggel derült ki, hogy a gettó határát az éjszaka beljebb hozták néhány házzal. Így kívül esett rajta az ortodox zsinagóga. Az ott lakókkal éjszaka közölték, hogy el kell hagyni a lakásokat, és átköltözni. Így életük még zsúfoltabbá vált. Ez volt tehát az oka a felfordulásnak.¹²⁶

Az első lépés a pokol felé, a gettó elhagyása

„Emberi tulajdonság, hogy reménykedünk” – mondta az egyik túlélő.¹²⁷ Bízta abban, hogy velük nem történhet meg. És bízta a vezetőikben. És mégis...

Egy nap „jöttek a csendőrök, és minden családból kihívtak egy tagot, éppen én mentem ki. Odaállítottak a falhoz, és a szuronyt ránk szegezték, és akkor a csendőrök kora reggelt jelölték meg, hogy akkora készülünk el, mert jönnek majd a kocsik, és elvisznek. Úgy is történt”¹²⁸ – emlékezik vissza egy túlélő. Éjszaka mindenki igyekezett összeszedni a holmiját. Ismételten nem határozták meg az elvihető mennyiséget, hiszen tudták, úgyszemint lesz rá szükségük. Az egyik csendőr azt mondta egy idősebb néninek, aki épp nagy nehezen összeszedte holmiját: „Dobja el, mert úgyszemint lesz már szüksége rá!” Sajnos igaza lett; többé nem tért vissza.¹²⁹

Másnap, 1944. június 15-én¹³⁰ valóban ott volt két vagy három teherautó. A német véderő egyik alakulatának segítségével az időseket, és akik valamiért nem tudtak járni, főtuszkolták a kocsira, a többiek pedig jajveszékelés közepette gyalogmenetben útnak indították a vasútállomás felé a Kossuth utcán. Aki ellenkezett azt gumibottal verték meg, de egyébként is kegyetlenül bántak velük.¹³¹ Ezen a reggelen Zöldi Márton, több szemtanú szerint, súlyosan bántalmazta Liebermann Ármin főrabbit. Össze-vissza verte, és kitepte a szakállát. Az idős férfi állítólag csupa vér volt.¹³² A város lakossága ekkorra már összegyűlt a főutcán. Előzetesen hallották a hírt, hogy a környező városok zsidóságához hasonlóan, a félegyháziakat is elviszik dolgozni valahová. Többnyire csak távolabbról, az utca másik oldaláról merték nézni az eseményeket. Megfenyegették őket, hogy aki közel megy vagy szimpatizál, azt magát is elviszik.¹³³ Azonban mégis lehettek olyanok, akik figyelmen kívül hagyva a tiltást, egészen közel mentek a menethez. Egy túlélő szerint, olyan is volt, hogy leköpdösték őket, és szitkokat szórtak rájuk. De a lakosság nagy része együttértett.¹³⁴

Egy visszaemlékező elmondása szerint egy nem zsidó asszony is menetelt közöttük. Bűne az volt, hogy élelmet vitt be a gettóba. Jajveszékelve sírt mikor bevagonozták őket.¹³⁵

Szívszorító volt a menet látványa. A járni alig tudó idősek, kismamák karjukon csecsemőikkel, édesanyák gyermekeikkel...

Útjukat még egyszer megszakították. Megálltak a Kossuth (vagy másik nevén „fehér”) iskolában, hogy megszámlálják őket, elvegyék maradék értékeiket, s hogy még egyszer megalázzák őket. Kb. egy napot töltöttek itt, összezsúfolva az udvaron, nyári hőségben.¹³⁶

Mindenüket átkutatták. A Jókai utcában működő szülőotthon szülésznőivel, és a város

bábaasszonyaival még a nők hüvelyét is megvizsgáltatták,¹³⁷ nem rejtettek-e oda ékszer. Minden nőt, a nyolcéves kislányt és az öregasszonyt is megvizsgálták, s ezt egy katona végig nézte. A bábaasszonyok kényszer alatt tették ezt. Egy túlélő szerint egyikük ezt mondta: „Borzasztó, hogy magukkal ezt csinálnom kell... Ne haragudjon rám!”¹³⁸ Itt történt meg az utolsó összeszámlálás, mely szerint 269 férfit, 341 nőt, 373 gyermeket vittek el a városból.¹³⁹

Éjszaka megkezdtek a bevagonozásukat. Egy marhavagonba 80 ember... Másnap, 1944. június 16-án, hajnali öt órakor érkeztek a kecskeméti téglagyárba,¹⁴⁰ ahol még embertelenebb körülményeket kellett elviselniük. 1944. június 25-én útnak indították őket Auschwitz felé, ahol 90%-ukat azonnal a gázba küldték.¹⁴¹

Csupán 97-en tértek vissza. Beilleszkedésüket a JOINT helyi fiókja¹⁴² segítette, azonban nagy részük elhagyta a várost, volt olyan, aki az országot is.¹⁴³ A hazatérőknek nem volt otthona, házaikba mások költöztek be. Ha mégis üres volt a ház, akkor teljesen üres, ugyanis mindent elhordtak belőle.¹⁴⁴ Az átélt szörnyűségek, és az elvesztett hozzátartozók a túlélők életében állandó érzelmi hiányt okoztak.¹⁴⁵ „Én sem vagyok már egy egész ember... Mindig ide térek vissza” – mondja egy túlélő.¹⁴⁶

Az itt maradtak közül már csak nagyon kevesen élnek. Ők az utolsó élő emlékkövek.

Kiskunfélegyházi zsidó emlékek

A városban azóta több emléktábla őrzi a tragédia emlékét. A mártírok nevével ellátott táblát a kulturális központ falára rögzítették, majd néhány hét múlva áthelyezték a zsidó temető halottasházába.¹⁴⁷

Emléket állítottak azon iskola falára, ahol az utolsó szenvedéseiket élték át a városban. Az iskolát később elbontották, helyére egy lakóházat emeltek, a tábla pedig a Kiskun Múzeumba került. Helyére, a lakóház falára 1989-ben egy új tábla került. A neológ zsinagóga keleti imafalát később visszaállították, és arra táblát helyeztek el. Az emléktábla sokáig befelé, a József Attila iskola udvarára nézett. A kilencvenes években került ki az utca felőli oldalra, hogy mindenki, aki arra jár, emlékezzen. 1989. szeptember 2-án leplezték le a Móra Ferenc Gimnáziumban az iskola I. és II. világháborús hősi halottainak, és áldozatainak nevét tartalmazó táblákat. A II. világháborús táblán szerepelnek a munkaszolgálaton, vagy lágerekben meghalt zsidó mártírok is.¹⁴⁸

Még egy emléktábláról tudok, ami egy magánháznál van. A Damjanich utca 6. szám alatti ház falában van egy tábla, amelyet, a régen ott lakó, Kalmár Endre készíttetett családja emlékére. A tábla elkészülése után nem sokkal öngyilkos lett. Nem bírta elviselni, hogy egyedül maradt.¹⁴⁹

1946. november 8-án, egy képviselőtestületi ülésen az egyik képviselő felszólalt: „A Bercsényi utca, mivel az elhurcolt helybeli zsidók abból az utcából mentek utolsó és végzetes útjukra, neveztessék el 1944-es mártírok útjának.” A képviselőtestület a javaslatot elfogadta.¹⁵⁰

Ennyi emlék maradt utánuk.

RÖVIDÍTÉSEK

BKMÖL	Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
BKMÖL-Kf.	Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára Kiskunfélegyházi Részlege
V.175.b	Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának közigazgatási iratai
VI.3	Magyar Királyi Rendőrség kiskunfélegyházi kapitányságának iratai
FH	Félegyházi Hírlap
FH-FH	Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó
Kf. Közl.	Kiskunfélegyházi Közlöny
KK. Közl.	Kiskunsági Közlöny
PN-FK	Petőfi Népe Félegyházi Közlöny
CSMC	Csonkamagyarország

BIBLIOGRÁFIA

- HANNAH ARENDT: A totalitarizmus gyökerei. 1992, Európa Könyvkiadó.
- BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET (szerk.): Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Kiskunfélegyháza, 1999, Kiskunfélegyháza Város Önkormányzata.
- BEN-TOV ARIEH: Holocaust. A Nemzetközi Vöröskereszt és a magyar zsidóság a második világháború alatt. 1979, Dunakönyv Kiadó.
- BRAHAM L. RANDOLPH: A magyar Holocaust. 1990, Gondolat Kiadó.
- Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltár-ból. Budapest, 1994, Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ.
- FEKETE JÁNOS: Adatok Kiskunfélegyháza sajtótörténetéhez. In Bács-Kiskun Megye múltjából. IX. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai IX. Kecskemét, 1987.
- FEKETE JÁNOS: Bács-Kiskun Megye földrajzi nevei I. Kiskunfélegyháza és környéke. Budapest, 1997, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- FEKETE JÁNOS: Kiskunfélegyháza településfejlődése és utca neveinek története. Szeged, 1974, Kiskunfélegyháza Város Tanácsa.
- FEKETE JÁNOS: Kiskunfélegyházi temető kertek. Kézirat. A BKMÖL-Kf. Tulajdona
- IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.): Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét, 1985, Kiskunfélegyháza Város Tanácsa.
- KARÁDY VIKTOR: Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Pécs, 1997, Cserépfalvi.
- RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar Holocaust. I-II Gondolat, Budapest, 1988.
- SZITA SZABOLCS: Holocaust Magyarországon. Budapest, 1994.
- SZITA SZABOLCS: Együttélés, üldöztetés, Holocaust. Budapest, 2001, Korona Kiadó
- VIRÁG TERÉZ: Emlékezés egy szederfára, Vác, 1996, Animula Egyesület és a KÚT Pszichoterápiás Rendelő.
- VÉRTES RÓBERT (összeáll.): Magyar zsidótörvények és rendeletek 1933–1945. Budapest, 1997.
- VIRÁG TIBOR: A kiskunfélegyházi zsidóság története. (Szakdolgozat.) Szeged, JATE BTK, 1991.

JEGYZETEK

- ¹ A fejezet Kiskunfélegyháza helyismereti könyve (Kiskunfélegyháza, 1999, Kiskunfélegyháza Város Önkormányzata) c. könyv Ember és társadalom című fejezete alapján készült.
- ² A Zsidó Diaszpóra Nahum Goldmann Múzeum adattára: E.422. sz. irat, Tel-Aviv, Izrael, szerint a hitközség, és az iskola alapításának időpontja 1860.
- ³ A fejezet eddig a Magyar zsidó lexikon (Budapest, 2000, Makkabi Kiadó) 481–482. alapján készült, mely adatok többségét a fent említett kivétellel megerősíti a Zsidó Diaszpóra Nahum Goldmann Múzeum adattára E.422 sz. irat, Tel-Aviv, Izrael is.
- ⁴ Kiskunfélegyházi Torna Klub.
- ⁵ Gettórajz.
- ⁶ Dr. Schwartzról, és a KTK-ról Kovács Sándorné mesélt, állításait Endre Sándorné is

megerősítette.

- ⁷ Ld. gettóvázlatot.
- ⁸ BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET (szerk.): Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Kiskunfélegyháza, 1999, Kiskunfélegyháza Város Önkormányzata. 80.
- ⁹ KARÁDY VIKTOR: Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Pécs, 1997, Cserépfalvi. 274.
- ¹⁰ Mosonyi Antalné nevezi meg a fürdőt.
- ¹¹ FEKETE JÁNOS: Bács-Kiskun Megye földrajzi nevei I. Kiskunfélegyháza és környéke. Budapest, 1997, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 31.
- ¹² Lásd 11. pont.
- ¹³ FEKETE JÁNOS: Kiskunfélegyházi temetőkertek. Kézirat. A BKMÖL-Kf. Tulajdona.
- ¹⁴ BKMÖL-Kf. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának közigazgatási iratai (a továbbiakban V.175.b), 11788/1944. sz. irat, 1944. máj. 9., a helyesírás korabeli.
- ¹⁵ A fejezet Endre Sándorné elbeszélései alapján íródott, minden külön nem jelölt adat tőle származik.
- ¹⁶ FH, 1938. jan. 16. „Vitéz Endre László lett Pest vármegye alispánja” 1.
- ¹⁷ FH, 1938. máj. 29., „31-én 6 órakor Endre a városba érkezik.” 1.
- ¹⁸ FEKETE JÁNOS: Adatok Kiskunfélegyháza sajtótörténetéhez. In Bács-Kiskun Megye múltjából. IX. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai IX. Kecskemét, 1987. 247–248.
- ¹⁹ FH-FH 1938. dec. 4. „A 4950/1938. M. É. sz. rend. alapján a miniszterelnök nem engedélyezte a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY további megjelenését.”, ill. CSM, 1938. dec. 11. „Egy helyi újság halálára”, In 18. pontban említett kiadványban, 248. ill. FH, 1938. dec. 4.
- ²⁰ Kf. Közl., 1939. aug. 27. „A város képviselőtestületéből 15 tagot törölnek a zsidótörvény miatt.” In IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.): Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét, 1985, Kiskunfélegyháza Város Tanácsa. 400–401.
- ²¹ VIRÁG TIBOR: A kiskunfélegyházi zsidóság története. Szakdolgozat, JATE BTK. 1991. 42.
- ²² Kf. Közl., 1939. nov. 19. „1343 iparos és kereskedő tett bejelentést”, in: 20. pontban említett könyvben, 401.
- ²³ Kf. Közl., 1939. dec. 10. „Túligenyelték a zsidó földeket”, in: 20. pontban említett könyvben, 401–402.
- ²⁴ Kf. Közl., 1939. nov. 26. „Kevés az igénylő városunkban a zsidó birtokokra”, In 20. pontban említett könyvben, 401.
- ²⁵ Lásd 23. pont.
- ²⁶ KK. Közl., 1943. ápr. 24. „138 hold zsidóingatlant kapott a Vitézi Szék Kiskunfélegyházán”, 1.
- ²⁷ Lásd 8. pont
- ²⁸ KK. Közl., 1942. nov. 28. „Megkezdődött a zsidók bevonulása”, 1., ill. KK. Közl. 1943. júl. 27. „A zsidó hadkötelesek jelentkezése, és behívása”, 1., ezt megerősítette több túlélő, egy jelenleg városunkban élő férfi, aki akkor Kecskeméti lakos volt, és maga is teljesített munkaszolgálatot Félegyházán, ill. Fischhof Albertné, akinek több családtagja is munkaszolgálatos volt, valamint Mosonyi Antalné, akinek akkori férje, Gettler Sándor több ízben is munkaszolgálatos volt.
- ²⁹ BKMÖL-Kf. VI. 3. Magyar Királyi Rendőrség kiskunfélegyházi kapitányságának iratai, (a továbbiakban VI.3.), 1107/1944 sz. irat, ill. Fischhof Albertné elbeszélése alapján, akinek vőlegénye Izsákon volt munkaszolgálatos.
- ³⁰ A 28. pontban említett férfi elbeszélése alapján, aki maga is volt rövid ideig Félegyházán munkaszolgálatos.
- ³¹ Fischhof Albertné elbeszélései alapján, akinek egy rokona a munkaszolgálatnak köszönhetően menekült meg, ill. Spiller a szomszédja volt.
- ³² Egy túlélő elbeszélése alapján.
- ³³ Ld. 18. pont, 252.

- ³⁴ KK. Közl., 1943. jan. 30. „Izgatás miatt ötös tanács elé kerül egy félegyházi zsidó költő kereskedősegéd.”, 1.
- ³⁵ KK. Közl., 1943. júl. 6. „Húzzák, halasztják a városi üzlethelyiségek átadását a zsidó bérlők”, 1.
- ³⁶ KK. Közl., 1943. júl. 17. „Valamennyi zsidó bérlőnek felmondta a bíróság a városi üzlethelyiségeket.”, 2.
- ³⁷ Ld. 35. pont.
- ³⁸ Ld. 36. pont.
- ³⁹ KK. Közl., 1944. máj. 6. „Dr. Pálos Károly polgármester először elnökölt a keddi közgyűlésen”, 1.
- ⁴⁰ KK. Közl., 1943. aug. 7. „Csak kilakoltatás útján hajlandók a város zsidó bérlői átadni az üzlethelyiségeket.”, 1.
- ⁴¹ KK. Közl. 1943. júl. 6. „Fajgyalázásért négy hónapi fogházra ítélték Fisóf Sándor zsidó kereskedőt”, 3.
- ⁴² KK. Közl., 1943. okt. 12. „Október Hatodika és a zsidó kereskedők”, 1. o.
- ⁴³ KK. Közl. 1943. ápr. 17. „Nem egyezhetem bele a fodrászok vasárnapi munkaszünetébe, írják Rubin Dávidné, Sélígmán Irén és Rotmanné Klein Sára zsidó hölgyfodrászok”, 1.
- ⁴⁴ Bitmann Zsigmond nyugdíjas atya elbeszélése, Szent István Plébánia.
- ⁴⁵ Mosonyi Antalnének mondta ezt egy általa meg nem nevezett kortárs.
- ⁴⁶ Lásd 32. pont.
- ⁴⁷ Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét, 1985, Kiskunfélegyháza város tanácsa. 67.
- ⁴⁸ KK. Közl., 1943. márc. 6. „Egy félegyházi irodalmár tündöklése és bukása”, 3. o.
- ⁴⁹ RANDOLPH L BRAHAM: A magyar Holocaust. Budapest, 1988. Gondolat. 507.
- ⁵⁰ KK. Közl., 1944. ápr. 1. „Megjelentek a zsidórendeletek!”, 1-2.
- ⁵¹ A m. kir. minisztérium 1.210/1944. M. E. rendelete
- ⁵² KK. Közl., 1944. ápr. 15. „A Kecskeméti Ügyvédi Kamara 11 félegyházi zsidó ügyvédet törölt tagjai sorából”, 3.
- ⁵³ A m. kir. minisztérium 1.240/1944, ill. 1.450/1944 M. E. sz. rendelete.
- ⁵⁴ Fischhof Albertné szava
- ⁵⁵ KK. Közl., 1944. máj. 2. „Elzárás büntetések sárgacsillag nemviselés miatt”, 1.
- ⁵⁶ KK. Közl., 1944. ápr. 25. „Megtörtént a zsidó üzletek zár alá vétele”, 2.o.
- ⁵⁷ KK. Közl., 1944. máj. 6. „Hetvenegy zsidó üzletet vettek zár alá Kiskunfélegyházán”, 1-2.
- ⁵⁸ Kovács Sándorné elbeszélése, akinek édesanyja maga is részesült az áruból. Ekkor kb. 8 éves lehetett.
- ⁵⁹ Lásd 7. pont.
- ⁶⁰ KK. Közl., 1944. ápr. 15. „Példátlan arányú textiláru elrejtést leplezett le a rendőrség”, 1.
- ⁶¹ Mosonyi Antalné elbeszélése
- ⁶² BKMÖL-Kf. V.175.b 10558/1944. sz. irat,
- ⁶³ KK. Közl., 1944. máj. 9., Baross Szövetség hírei: „Időben tájékoztatjuk tagjainkat a zsidó üzlethelyiségek átvételének módozatáról”.
- ⁶⁴ Ld. 62. pont.
- ⁶⁵ BKMÖL-Kf. VI. 3 1107/1944. sz. irat, 1944. ápr. 9.
- ⁶⁶ BKMÖL-Kf. VI. 3 1107/1944. sz. irat, 1944. ápr. 12.
- ⁶⁷ Lásd 65. pont.
- ⁶⁸ Lásd a 66. pont mellékletét.
- ⁶⁹ BKMÖL-Kf. VI.3 1107/1944. sz. irat, 1944. ápr. 19.
- ⁷⁰ BKMÖL-Kf. VI.3 1107/1944 sz. irat, 1944. ápr. 14.
- ⁷¹ BKMÖL-Kf. VI.3 1107/1944 sz. irat, 1944. ápr. 20.
- ⁷² BKMÖL-Kf. V.175.b 13000/1944 sz. irat, 1944. máj. 15.

- ⁷³ BKMÖL-Kf. VI.3 1107/1944. sz. irat, 1944. jún. 7., ill. KK. Közl., 1944. máj. 20. „Hétfőtől szombatig tart a zsidóság gettóba telepítése.”, 1.
- ⁷⁴ BKMÖL-Kf. V.175.b 13000/1944 sz. irat.
- ⁷⁵ Mosonyi Antalné, és Fischhof Albertné elbeszélése.
- ⁷⁶ Petőfi Népe, Félegyházi Hírlap, 1984. jún. 1. „Egy gyászos évforduló emlékére.”, ill. ld. a mellékelt várostérképen és fényképen.
- ⁷⁷ Mindkét történetet Fischhof Albertné mesélte el.
- ⁷⁸ Urbán Miklósné, helyi könyvtáros gyűjtése
- ⁷⁹ FEKETE JÁNOS: Bács-Kiskun Megye földrajzi nevei I. Kiskunfélegyháza és környéke. Budapest, 1997, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 31., ill. Kovács Sándorné, Mosonyi Antalné, Endre Sándorné, Fischhof Albertné elbeszélései alapján
- ⁸⁰ KK. Közl., 1944. máj. 20. „Hétfőtől szombatig tart a zsidóság gettóba telepítése”, 1.
- ⁸¹ Lásd 80. pont, ill., BKMÖL V.82/a 4066/1944 sz. irat, Kalocsa Város Polgármesteri hivatalának közigazgatási iratai In Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárból. Budapest, 1994, Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ. 55.
- ⁸² Lásd 80. pont.
- ⁸³ Lásd 80 pont.
- ⁸⁴ Endre Sándorné elbeszélése alapján.
- ⁸⁵ Lásd a 80. pontot.
- ⁸⁶ Egy akkor 10 éves szemtanú elbeszélése, aki nem járult hozzá nevének megjelenéséhez.
- ⁸⁷ Fischhof Albertné elbeszélése.
- ⁸⁸ Kovács Sándorné elbeszélése.
- ⁸⁹ Lásd a 81. pontot.
- ⁹⁰ Endre Sándorné elbeszélése.
- ⁹¹ BKMÖL V.82/a 4066/1944 sz. irat, Kalocsa Város Polgármesteri hivatalának közigazgatási iratai. In Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárból. Budapest, 1994, Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ. 56.
- ⁹² Nevét később Bálintra magyarosította
- ⁹³ Mosonyi Antalné elbeszélése.
- ⁹⁴ Mosonyi Antalné elbeszélése.
- ⁹⁵ Endre Sándorné, Fischhof Albertné, Mosonyi Antalné elbeszélése.
- ⁹⁶ BKMÖL-Kf. VI.3 1107/1944. sz. irat, 1944. jún. 7
- ⁹⁷ Endre Sándorné elbeszélése.
- ⁹⁸ Endre Sándorné ill. Mosonyi Antalné elbeszélése.
- ⁹⁹ Mosonyi Antalné, Endre Sándorné elbeszélése.
- ¹⁰⁰ Mosonyi Antalné elbeszélése alapján.
- ¹⁰¹ Endre Sándorné elbeszélése.
- ¹⁰² Endre Sándorné elbeszélései.
- ¹⁰³ KK. Közl., 1944. máj. 2. „Ellenséges rádióhírek hallgatása és terjesztése miatt internálták Sebestyén Lászlókat”, 1.
- ¹⁰⁴ Endre Sándorné elbeszélése.
- ¹⁰⁵ Endre Sándorné elbeszélése.
- ¹⁰⁶ Fischhof Albertné elbeszélése, későbbi férje családjáról van szó.
- ¹⁰⁷ BKMÖL-Kf. V.175.b 13033/1944. sz. irat, 1944. máj. 16. ill. 22.
- ¹⁰⁸ BKMÖL-Kf. V.175.b 13789/1944. sz. irat, 1944. máj. 23.
- ¹⁰⁹ BKMÖL-Kf. V.175.b 13791/1944. sz. irat, 1944. máj. 31.
- ¹¹⁰ BKMÖL-Kf. V.175.b 13790/1944. sz. irat, 1944. máj. 31.
- ¹¹¹ Lásd 110. pont.

- 112 Mindkét műhelyről Kovács Sándorné beszél, amit Fischhof Albertné is megerősített.
 113 Fischhof Albertné elbeszélése, akinek magának is juttatott ki levelet a lány.
 114 Mosonyi Antalné saját elbeszélése.
 115 Klarencia nővér maga mesélte el Endre Sándornénak, mikor még élt, én pedig tőle hallottam.
 116 Lásd a 7. pontot.
 117 Az akkori nyolcéves kislány Kovács Sándorné, a bekezdés az ő elbeszélése alapján készült.
 118 Endre Sándorné elbeszélése.
 119 BKMÖL-Kf. V.175.b 13332/1944. sz. irat, 1944. máj. 19.
 120 Mosonyi Antalné elbeszélése
 121 A bekezdés Mosonyi Antalné elbeszélése alapján készült.
 122 Kovács Sándorné elbeszélése.
 123 Endre Sándorné elbeszélése.
 124 Fischhof Albertné elbeszélése.
 125 BKMÖL-Kf. V.175.b 16606/1944. sz. irat.
 126 Fischhof Albertné és Endre Sándorné elbeszélése alapján.
 127 Fischhof Albertné szavai.
 128 Fischhof Albertné szavai.
 129 A bekezdés Fischhof Albertné elbeszélése alapján készült. A néni, akiről szó van, az ő édesanyja.
 130 PN-FK, 1984. jún. 1. „Egy gyászos évforduló emlékére”, 8.
 131 Egy akkor 23 éves szemtanú elbeszélése, aki nevének közléséhez nem járult hozzá.
 132 Mosonyi Antalné, és Endre Sándorné elbeszélése.
 133 Ld. 131. pont.
 134 Endre Sándorné elbeszélése.
 135 Urbán Miklósné könyvtáros gyűjtése.
 136 Endre Sándorné, Fischhof Albertné, Mosonyi Antalné elbeszélése.
 137 Endre Sándorné elbeszélése.
 138 Mosonyi Antalné visszaemlékezése.
 139 Ld. 130. pont, ill. Kossuth utcai emléktábla.
 140 BKMÖL.IV.1910 15866/1944. sz. irat Kecskemét Város Polgármesteri hivatalának közigazgatási iratai. In Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun Megyei Levéltárból. Budapest, 1994, Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ. 46.
 141 Zsidó Diaszpóra Nahum Goldmann Múzeum adattára E.422 sz. irat, Tel-Aviv, Izrael.
 142 Mosonyi Antalné elbeszélése.
 143 Lásd a 141. pontot.
 144 Endre Sándorné, Fischhof Albertné elbeszélése.
 145 VIRÁG TERÉZ: Emlékezés egy szederfára, Vác, 1996, Animula Egyesület és a KÚT Pszichoterápiás Rendelő. 28.
 146 Fischhof Albertné szavai.
 147 Zsidó Diaszpóra Nahum Goldmann Múzeum adattára E.422 sz. irat, Tel-Aviv, Izrael, ill. ld. a mellékelt képek között.
 148 Az anyagot Kovács Sándor, az iskola nyugalmazott igazgatója bocsátotta rendelkezésemre.
 149 A tábla történetét Mosonyi Antalné mondta el.
 150 FEKETE JÁNOS: Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története. Szeged, 1974, Kiskunfélegyháza Város Tanácsa. 107.

BABOS LÁSZLÓ

A német hadsereg 1939. szeptember 1-jén

Szervezet és fegyverzet

Ha a második világháború katonai eseményeit szeretnénk megérteni, nélkülözhetetlen ismernünk a résztvevő hadseregek képességeit, szervezetét, fegyverzetét. A következőkben én a háborút kirobbantó Németország hadseregét szeretném bemutatni. Terjedelmi okok miatt nem részletezem a hadsereg háború előtti történetét, csak utalásokat teszek a két világháború közti időszakra ott, ahol az feltétlenül szükséges, a technikai eszközök (fegyverek) leírását szintén nem vettem be dolgozatomba. Munkám így tulajdonképpen a német hadsereg hadrendjét mutatja be 1939. szeptember 1-jén, némi kommentárral.

A német hadsereg felépítésének megértéséhez fontos néhány szót szólni a felek eltérő háborús stratégiájáról, arról, hogy hogyan is képzelték a „jövő” háborúját. 1939. szeptember 1-jén Németország megtámadta Lengyelországot, és ezzel kezdetét vette a második világháború. Szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadat üzent Németországnak, s a Wehrmacht három ellenséges haderővel találta magát szemben. Erősen leegyszerűsítve a németekkel szembenálló mindhárom hadsereg egy, az első világháborúhoz hasonló küzdelemre készült, s az első világháború harcaihoz képest a legfőbb különbséget csupán abban látták, hogy a csatákat modernebb fegyverekkel vívják majd meg. Ennek megfelelően az angol-francia-lengyel szövetség egy hosszabb háborúra számított, melynek során ugyanúgy érvényesül majd gazdasági erejük, mint az első világháború alatt.

A szövetségesek gazdasági és stratégiai fölényének érvényesüléséhez tehát egy hosszabb háborúra lett volna szükség, a német Blitzkrieg elmélete viszont pont egy hosszú háború lehetőségét próbálta kizárni. Ennek megfelelően a német stratégia arra irányult, hogy elegendő erőt halmozzon fel minden valószínűsíthető ellenféllel szemben. A rendelkezésre álló fegyvereknek gyors, mozgékony hadműveletet kellett lehetővé tenniük, hogy az ellenfél ne tARTHASSON ki annyi ideig, hogy közben hasonló minőségű haderőt tudjon kiépíteni.¹ A német villámháborús stratégia szempontjából tehát a döntő az volt, hogy 1939. szeptember 1-jén a szemben álló hadseregek milyen erőt képviselnek, és mire lesznek képesek az elkövetkezendő harcok során.

E rövid bevezető után lássuk a Blitzkrieg elméletét megvalósítani próbáló német hadsereg felépítését!

A német hadsereg (Wehrmacht)

A Wehrmacht vezetését, a legfelsőbb főparancsnok funkcióját mint Führer 1938. február 4-től Hitler látta el. Ugyanekkor szüntették meg a hadügyminisztériumot, s helyette

létrehozták a legfelsőbb főparancsnokságot (Oberkommando der Wehrmacht – OKW), ennek vezérkari főnöke Wilhelm Keitel vezérezredes lett. Az OKW rendeltetése, hogy összeegyeztesse valamennyi haderőnem tevékenységét, a polgári közigazgatás és a gazdasági szervek működését. Az OKW keretében felállították a hadművelleti vezetés törzsét. Ez volt hivatott összehangolni a haderőnemek vezérkarainak működését. E törzs főnöke Alfred Jodl tábornok volt.

A német haderő három haderőnemből állt: a szárazföldi erőkből, a légierőből, és a haditengerészeti flottából. A haderőnemek vezetését a haderőnemek főparancsnokai látták el. A szárazföldi erők főparancsnoka Walter von Brauchitsch vezérezredes, a légierő főparancsnoka Herman Göring birodalmi marsall, a haditengerészeti flotta élén pedig Erich Raeder tengernagy állt.²

1. A SZÁRAZFÖLDI ERŐK (HEER)

1939 augusztusában a szárazföldi csapatok főparancsnokságát és vezérkarát két részre osztották. Az egyik rész a működő hadseregek vezetését látta el, és a vezérkart alkotta (OKH – Oberkommando des Heeres). Ez alá tartozott az úgynevezett tábori hadsereg. A másik részre a pót vagy tartalék hadsereg, valamint a fegyvergyártás irányítása, a mozgósítás személyi és anyagi erőforrásainak az előteremtése hárult.

A háború kitörése előtt a német hadsereg szervezete és irányítása az ország 15 hadkerületre való felosztásán alapult. Minden hadkerület egy-egy hadtest parancsnokságát és a hadtesthez tartozó hadosztályokat foglalta magába. A hadkerületeket és hadtesteiket római számjegyekkel jelölték I-től XIII-ig. A XVII. és XVIII. kerület-parancsnokságok Ausztria annektálása után jöttek létre. A XIV., XV., és a XVI. egységek nem területiális alapon szervezett hadtesteket jelöltek, mivel ezeket a gépesített gyalog, illetve a könnyű és a páncélos-hadosztályok irányítására állították fel, akárcsak az 1938-ban megszervezett XIX. hadtestet, melyben az ausztriai könnyű és páncélos egységek voltak.³

A hadseregfejlesztés gyorsaságát mutatja, hogy míg 1933-ban a 100 000 fős Reichswehr 10 hadosztályból állt, addig az 1936-os hadseregtervezet a háborús hadsereg létszámát már 41 reguláris és 25 tartalék hadosztályban szabta meg.⁴ 1939 szeptemberében pedig csak a Heer 105 hadosztályt és 1 dandárt állított fel. A szárazföldi csapatok mozgósítás utáni létszáma ekkor kb. 2 millió 700 000 főt tett ki.⁵

A német hadsereg legfontosabb tábori egységei a hadosztályok voltak. Ezeknek az egységeknek 1939 szeptemberében öt típusa létezett: gyalog, gépesített gyalog, hegyi, könnyű és páncélos. A következőkben ezeknek az egységeknek a felépítését mutatom be.

1.1. Páncélosadosztályok

A német hadsereg a háború kitörésekor 7 páncélos hadosztállyal rendelkezett (1., 2., 3., 4., 5., 10., és „Kempf”). Egy páncélosadosztály 1 gépesített- és 1 páncélosdandárból állt. A páncélosdandár 2 páncélosezreddel, a páncélosezred 2 páncéloszászlóaljjal rendelkezett. Egy páncéloszászlóalj pedig 2 könnyűharckocsi-századból (Pz-I és Pz-II harckocsik) és 1 közepes harckocsi századból (Pz-III és Pz-IV harckocsik) állt.

Az előírások szerint egy harckocsizászlóaljban 71-74 db (ebből 5 darab parancsnoki),

egy ezredben 150-156 darab (12 darab parancsnoki), egy páncélosadosztályban pedig 308-316 darab harckocsi (26 darab parancsnoki harckocsi) volt. A gépesített dandár 2 gépesített gyalogos zászlóaljjal (részletesen lásd a gépesített hadosztályoknál) és 1 motorkerékpáros zászlóaljjal rendelkezett.

A hadosztály állományába tartozott még 1 tüzezezred, 1 gépesített felderítő zászlóalj, 1 páncéltörő-tüzezosztály, 1 utász zászlóalj, 1 híradó zászlóalj és a kisegítő egységek.

Egy páncélos hadosztály létszáma 11 792 fő, fegyverzete: 308-316 darab harckocsi, 101 darab páncélaútó, 46 darab nehézgéppuska, 180 darab könnyűgéppuska, 18 darab 81 mm-es aknavető, 30 darab 50 mm-es gránátvető, 8 darab 75 mm-es gyalogsági ágyú, 48 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú, 8 darab 150 mm-es tábortarack, 16 darab 105 mm-es tábortarack, 4 darab 100 mm-es ágyú, 12 darab 20 mm-es légvédelmi ágyú, 1402 darab láncalpas vontató, félláncalpas, 561 darab gépkocsi, és 1289 darab motorkerékpár.⁶

Elméletben a háború kitörésekor a fenti szervezettel és fegyverzettel vonultak csatába a páncélos hadosztályok, a gyakorlatban azonban Lengyelország megtámadásakor csak az 1., 2., és a 3. hadosztályoknak volt a fentiekkel azonos a szervezete, felszerelése. A 10. páncélos hadosztály ugyanis a hadjárat kezdetére még nem érte el a teljes harckészültséget, és a 4. páncélos hadosztályból is hiányzott néhány gyalogos és páncéltörő egység. A Kempf páncélos hadosztály viszont egy alkalmi kötelék volt, s olyan egységekből állították fel, amelyeket még nem szerveztek magasabbegységekbe (a hadosztály keretében harcolt például: a 7. páncélosezred, a Deutschland SS gépesített ezred, és az SS tüzezezred is). A hadosztály a parancsnokáról, Werner Kempfről kapta a nevét. Ugyanakkor ezekkel a hiányos egységekkel szemben az 5. páncélos hadosztályhoz további gyalogos és motorkerékpáros alakulatokat csatoltak, s így ez lett a legerősebb páncélos hadosztály.

1.2. Könnyű hadosztályok

A német hadsereg a páncélos hadosztályok mellett létrehozott könnyű hadosztályokat is. Ezek a „lovasság gépesítése” nevű program eredményeként jöttek létre, feladatuk elsősorban a felderítés lett volna. A könnyű hadosztályok több felderítő páncélgépkocsival rendelkeztek, mint a páncélos hadosztályok, ugyanakkor harckocsijaik száma jóval kisebb volt.

Guderian ellenezte ezeknek a hadosztályoknak a felállítását. Véleménye szerint, mivel ezek az egységek jóval kevesebb harckocsival rendelkeznek, mint a páncélos hadosztályok, ezért csak korlátozott támadások végrehajtására képesek. Létezésük így végeredményben csak a harckocsiállomány szétforgácsolását eredményezi (a lengyelországi hadjárat Guderiant igazolta, s a könnyű hadosztályokat 1940 májusáig páncélos hadosztályokká alakították át).

Guderian nézetei ellenére a német hadsereg 1939. szeptember 1-jén négy könnyű hadosztállyal rendelkezett. Egy könnyű hadosztály 2 lövészezredből (mindegyikben 2 zászlóalj), 1 páncélos zászlóaljból és a támogató alakulatokból állt.⁷ Létszáma 10 772 fő, fegyverzete: 86 darab harckocsi, 70-131 darab páncélaútó, 62 darab nehézgéppuska, 402 darab könnyűgéppuska, 24 darab 81 mm-es aknavető, 42 darab 50 mm-es gránátvető, 12 darab 75 mm-es gyalogsági ágyú, 54 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú, 24 darab 105 mm-es tábortarack, 12 darab 20 mm-es légvédelmi ágyú, 1368 darab láncalpas vontató, félláncalpas, 595

darab gépkocsi, 1098 darab motorkerékpár. Azonban a páncélosadosztályokhoz hasonlóan a könnyűadosztályoknál sem tartották be pontosan a szervezeti előírásokat.⁸

1.3. Gépesített hadosztályok

A páncélosok mellett a gépesített hadviselés másik fontos eleme a gépesített gyalogság volt. A páncélosok ugyanis gyalogsági támogatás nélkül sebezhetőek. Ezenfelül bizonyos területeken a harcokcsikát nem lehet hatékonyan alkalmazni, de mivel az adott terület elfoglalása a páncélosok továbbhaladásához nélkülözhetetlen (pl.: folyamátkelések, szorosok stb.) gyalogos alakulatok bevetésére van szükség. Az elfoglalt területek megtartásához szintén nélkülözhetetlen a gyalogság, a páncélosokkal azonban a hagyományos gyalogos egységek nem tudtak együtt haladni (a sebességekülönbség miatt), erre csak a gépesített gyalogság volt képes.

Fontos még megjegyezni, hogy a háború kezdetén gépesítettgyalogságon nagyrészt „motorizált” gyalogságot értünk, hiszen ekkoriban még a gyalogosokat zömmel teherautókon szállították. Ezeknek az alakulatoknak a legnagyobb hátránya – a korlátozott terepjáró képesség mellett – a páncélvédtettség teljes hiánya volt. A mai értelemben használt, páncélos szállító harcjárműveket alkalmazó gépesítettgyalogság majd csak 1943-tól kezd nagyobb számban megjelenni a frontokon a gépesített- és páncélosadosztályok kötelékében. E bevezető után lássuk hogyan épült fel a német gépesített gyalogság.

A német hadsereg 1939-ben 4 gépesített-hadosztállyal (2., 13., 20., 29.) rendelkezett. Ezeket 1937 és 1939 között alakították át gyalogoshadosztályokból.⁹ A gyalogos és a gépesített hadosztályokat összehasonlítva a legfőbb különbség a két hadosztály között az volt, hogy a gépesített-hadosztály valamennyi alegységét motorizálták.

Egy gépesített gyalogshadosztályban 3 gépesített gyalogezred, 1 gépesített tüzérezred (36 darab 105 mm-es tábori tarack, 12 darab 150 mm-es tábori tarack), 1 páncéltörő tüzérosztály (36 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú), 1 felderítő zászlóalj, 1 műszaki zászlóalj, 1 híradó zászlóalj és ellátó egységek voltak.

Egy gépesített gyalogezredben 3 motorizált gyalogoszászlóalj, 1 páncéltörőszázad (12 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú), 1 gyalogsági tüzerüte (8 darab 75 mm-es gyalogsági ágyú) volt.

Egy gépesített gyalogoszászlóalj 3 lövésszázadból és 1 géppuskás századból állt. A géppuskás században a nehézgéppuskák mellé 6 darab 81 mm-es aknavetőt is beosztottak. A zászlóalj összesen 27 darab könnyű- és 17 darab nehézgéppuskával, 9 darab 50 mm-es gránátvetővel és 6 darab 81 mm-es aknavetővel rendelkezett.

A hadosztály felderítőzászlóalja 1 páncélgépkocsi századból és 1 motorkerékpáros lövésszázadból állt.

A gépesített-hadosztály létszáma 16 445 fő, fegyverzete: 30 darab páncélaútó, 130 darab nehézgéppuska, 374 darab könnyű géppuska, 54 darab 81 mm-es aknavető, 84 darab 50 mm-es gránátvető, 24 darab 75 mm-es gyalogsági ágyú, 72 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú, 12 darab 150 mm-es tábori tarack, 36 darab 105 mm-es tábori tarack, 12 darab 20 mm-es légvédelmi ágyú, 1687 darab láncalpas vontató, 989 darab gépkocsi, 1323 darab motorkerékpár.¹⁰

1.4. Gyalogshadosztályok

Akár csak az első világháború idején, úgy az újabb világegyes előestéjén is a gyalogság alkotta a szárazföldi erők gerincét. Az új fegyvernemek megjelenése némiképp módosította a gyalogos alakulatok fegyverzetét, a fegyverek arányát, illetve elkezdődött az alakulatok gépesítése – elsősorban a tüzer és ellátó egységeket szerelték fel ekkoriban –,¹¹ de a gyalogság tekintetében lényeges fejlődés, változás nem következett be a két világháború között. A különböző hadseregek között meglévő különbségek e fegyvernem tekintetében nem voltak döntő hatással a háború első hadjárataira.

A német hadsereg a háború kitörésekor 87 gyaloghadosztállyal rendelkezett, s ezekből összesen 42-t vonultattak fel Lengyelország ellen, míg nyugaton ezzel egy időben 32 hadosztály látta el a védelmet.¹² A többi gyalogos egység tartalékban volt.

Az 1930-as évek közepétől a hadsereg „hullámokban” kapott új hadosztályokat. Az egy időben létrehozott alakulatokat hasonlóképpen szervezték meg és szerelték fel. A hadosztályok harcértéke emiatt nem volt egyforma, hiszen eltérés volt köztük felszereltségben, kiképzettségben, stb. A gyalogshadosztályoknak ezért négy fajtáját különböztették meg. A legjobb minőségű gyalogshadosztályok az úgynevezett első vonalbeli hadosztályok voltak, ezekből 1939 szeptemberében 35 állt a hadsereg rendelkezésre. A gyengébb második vonalbeli gyalogshadosztályokból 17 volt. A Landwehrhez tartozott a 30 harmadik vonalbeli gyalogshadosztály, ezeket az egységeket elsősorban 35 éves vagy annál idősebb tartalékosokból állították fel. A legkisebb harcértékkel a negyedik vonalbeli gyalogshadosztályok bírtak. Ilyenből 5 darabot szerveztek.¹³

Egy gyaloghadosztály szervezetében 3 gyalogezred, 1 tüzérezred (36 darab 105 mm-es táborig tarack) 1 nehézüzérozszálly (12 darab 150 mm-es tarack), 1 páncéltörő tüzérozszálly (36 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú), 1 felderítőoszálly (2 darab 75 mm-es gyalogsági löveg, 3 db 37 mm-es páncéltörő ágyú és 3 könnyű páncélgépkocsi), 1 utászászálój, 1 híradóászálój, 1 táborig tartalékszálój és a hadtápszolgalat volt. A hadosztályokban gépesítve voltak a páncéltörő és géppuskás egységek, a műszaki és híradó zászálójak, valamint a nehézüzérozszálly.¹⁴

A német gyalogos hadosztályok előírás szerinti fegyverzete:

	1. vonalbeli hadosztályok	2. vb. h.	3. vb. h.	4. vb. h.
létszám	17734	15273	17901	15019
páncélaúók	3	3	-	-
nehéz géppuskák	138	114	150	114
könnyű géppuskák	378	345	559	343
81 mm-es aknavető	54	-	-	-
50 mm-es gránátvető	93	-	-	-
150 mm-es gyalogsági löveg	6	-	-	-
75 mm-es gyalogsági löveg	20	26	26	26
37 mm-es páncéltörő ágyú	75	75	75	75
150 mm-es táborig tarack	12	12	12	12
105 mm-es táborig tarack	36	36	36	36
láncalpasok, vontatók	615	509	248	536
gépkocsi	394	393	330	359
motorkerékpárok	527	497	415	529

lovak	4842	4854	6033	4077
fogatolt járművek	919	824	1529	826

1.5. Hegyivadász-hadosztályok

1939-ben 3 hegyivadász-hadosztály állt a németek rendelkezésére és mind a hármat a Lengyelország elleni hadjáratban vonultatták fel. Nevüknek megfelelően speciális kiképzésben és felszerelésben részesültek.

Egy hegyivadász-hadosztályban 2-3 hegyivadászezred, 1 tüzérezred (16 darab 75 vagy 105 mm-es hegyi löveg és 8 darab 150 mm-es nehéz tarack), egy páncéltörő-vadász tüzérezred (24 darab páncéltörő löveggel), egy műszaki zászlóalj, egy híradózászlóalj, egy hegyilövész tartalékszázlój, a hadtápszolgálat, és esetleg egy felderítőzászlóalj volt.

Egy hegyivadász-hadosztály létszáma 17 188 fő, fegyverze: 72 darab nehézgéppuska, 275 darab könnyűgéppuska, 36 darab 81 mm-es aknavető, 36 darab 50 mm-es gránátvető, 12 darab 75 mm-es gyalogsági ágyú, 48 darab 37 mm-es páncéltörő ágyú, 8 darab 150 mm-es tábori tarack, 16 darab 105 mm-es tábori tarack, 618 darab láncaltapas vontató, 253 darab gépkocsi, 529 darab motorkerékpár, 4845 ló és 659 darab fogatolt jármű.¹⁵

1.6. Összefoglalóan a német páncélos erőkről

A második világháború előestéjén a Szovjetunió és Franciaország után Németország rendelkezett a legtöbb harckocsival, összesen kb. 3472-3490 darabbal. Ebből 1445 darab Pz-I-es, 1223 darab Pz-II-es, 98 darab Pz-III-as, 211 db Pz-IV-es, 202-218 darab Pz 35(t) (cseh), 78-80 darab Pz 38(t) (cseh), és 215 darab parancsnoki harckocsi volt. A németek a rendelkezésükre álló harckocsikból kb. 2700 darabot vonultattak fel Lengyelország ellen, a többi pedig a kiképzőegységekhez és a tartalék alakulatokhoz volt beosztva.

Az alábbi táblázatban részletezve láthatjuk a Lengyelország ellen bevetett páncélos egységeket, az általuk alkalmazott harckocsitípusokat és ezek darabszámait.

	Pz-I.	Pz-II.	Pz-III.	Pz-IV.	Pz-35(t)	Pz-38(t)	pcsn.	összesen:
Egységek :								
1. páncélos ho.	93	122	26	56	–	–	12	309
2. páncélos ho.	124	155	6	17	–	–	20	322
3. páncélos ho.	122	156	6	18	–	–	16	318
4. páncélos ho.	183	130	–	12	–	–	16	341
5. páncélos ho.	152	144	3	14	–	–	22	335
10. páncélos ho. (8. p. ezred)	57	74	3	7	–	–	9	150
Kempf páncélos ho. (7. p. ezred)	61	81	3	9	–	–	10	164
1. könnyű ho.	–	20	–	14	37	–	2	73
2. könnyű ho.	41	42	–	–	–	–	2	85
3. könnyű ho.	–	23	–	–	–	55	2	80
4. könnyű ho.	34	23	–	–	–	–	5	62
11. páncélos ezred	–	45	–	27	75	–	6	153
25. páncélos ezred	78	58	–	6	–	–	9	151

Panzer-Lehr zászlóalj	–	20	37	14	–	–	2	73
10/I. páncélos zászlóalj	28	34	3	4	–	–	5	74

Összesen: 973 1127 87 198 112 55 138 2690

A hadjáratot megelőzően a 11. páncélos ezredet az 1. könnyűhadosztálynak, a 25. páncélos ezredet pedig a 2. könnyűhadosztálynak rendelték alá. A harcokcsikon felül még 918 darab (147 darab Kfz–13, 40 darab Kfz–14, 189 darab Sd.Kfz–221, 144 darab Sd.Kfz–222, 117 darab Sd.Kfz–223, 179 darab Sd.Kfz–232, 10 darab Sd.Kfz–247, és 92 darab Sd.Kfz–263) páncélgépkocsi erősítette a német páncélosállományt.¹⁶

A német páncéloserők már pusztán a mennyiség tekintetében háromszorosan múlták felül lengyel harcokcsiállományt (2700 darab : 900 db), ugyanakkor a francia és angol páncélos erőkhöz képest (kb. 3400)¹⁷ kevesebb harcokcsival rendelkeztek. A háború kezdetén, a lengyelországi hadszíntéren a harcokcsik számában meglévő különbség a németek számára lehetővé tette, hogy az áttöréshez szükséges erőfölényt harcászati szinten viszonylag könnyen létrehozzák. Ám a páncélosok tekintetében a gyors lengyel vereséget mégsem magyarázza a számbeli különbség, hiszen elég csak az 1940-es franciaországi vagy még inkább az 1941-es Szovjetunió elleni hadműveletek kezdetén meglévő erőviszonyokra gondolni. Az 1980-as években pedig az amerikai és a német szakértők a 3:1 arányt harcászati szinten kifejezetten a védő szempontjából tartották kedvezőnek,¹⁸ s szerintük a támadónak a biztos siker eléréséhez legalább 6:1 arányú erőfölényt kell létrehoznia.¹⁹

Nem lehet határozottan kijelenteni azt sem, hogy a német páncélosok a tűzerő, a mozgékonyosság és a páncélvédetség tekintetében egyértelműen felülmúlták volna a lengyeleket. A lengyelek által használt 7TP és Vickers E típusok sok tekintetben egyenrangúak voltak, vagy felül is múlták a német Pz–III-as és Pz–IV-es harcokcsikat, a Pz–I és Pz–II típusokkal szemben pedig egyértelműen fölényben voltak. Ráadásul a közepes és könnyű harcokcsik arányát tekintve a lengyelek még jobban is álltak (1:3), mint a németek (1:4). A nyugati szövetségesekkel szemben pedig kifejezetten technikai hátrányban voltak a német páncélosok, harcászati szinten viszont jelentős előnyt biztosított a német harcokcsizók számára az, hogy minden egyes páncélosukat ellátták fedélzeti rádióval.

A lengyel–francia–angol szövetség hadseregei és a Wehrmacht között a döntő különbséget, s a német sikerek okát a páncélosok alkalmazásában kell keresnünk. Ilyen módon szervezett és összpontosított páncélos erővel ugyanis ekkoriban Európa egyetlen állama sem rendelkezett. Azonban itt nem a páncéloshadosztályokon van a hangsúly, hiszen egy páncéloshadosztály bármekkora harcászati sikert ér is el, önmagában általában kevés ahhoz, hogy egy hadjáratot eldöntsön (lásd például a lengyelországi hadjárat alatt a mokrai ütközetet vagy Franciaországban az arras-i csatát). A fontos momentum az, hogy a páncéloshadosztályokat más gépesített egységekkel együtt, páncélos- vagy gépesített hadtestekben vonták össze, s

ezeket az egységeket igyekeztek az ellenség gyenge pontjai ellen bevetni,²⁰ vagyis megvalósították az erők és eszközök olyan koncentrációját, amely már döntő hatással lehet a hadjárat kimenetelére. Ez volt a Blitzkrieg, s a lengyelországi és a későbbi hadjáratok megnyerésének egyik fontos előfeltétele.

2. A TÜZÉRSÉG, A LOVASSÁG ÉS A WAFFEN-SS

2.1. A tüzérség

A német hadsereg a háború kitörésekor kb. 22 000 darab különböző űrméretű és rendeltetésű löveggel, illetve 4624 darab 81 mm-es aknavetővel rendelkezett. A hadosztályokhoz beosztott tüzérezredek, pán céltörő osztyályokon felül, a hadsereg önálló tüzérezredekkel és pán céltörő osztyályokkal is rendelkezett, ezeket és a gépvontatású nehéz tüzérezredekkel a különböző magasabb parancsnokságoknak rendelték alá. A német tüzérség, darab számban felülmúlta a lengyel tüzérségi parkot, de hátrányban voltak a kb. 26 600 különböző űrméretű francia löveggel szemben.²¹ A mennyiségileg meglévő különbséget a német tüzérség jóval magasabb fokú gépesítettsége és a kitűnő híradóhálózata ellensúlyozhatta.²²

Ugyanakkor az alkalmazott lövegek egy része már elavult (az új típusok fejlesztése, gyártása folyamatban volt) a háború kezdetére, és mint az 1939 szeptemberi hadjárat alatt kiderült, a gépesítettség sem érte még el a megkívánt fokot (a tüzér alakulatok az előrenyomuló csapatok mögött gyakran lemaradtak).

A tüzérségi eszközök:

- 2933 darab 75 mm-es löveg (köztük: LeFK 18 tábori ágyú, LeIG 18 gyalogsági löveg, GebG 36 és GebK 15 hegyi ágyú),
- 4845 darab 105 mm-es tábori tarack (LeFH 18),
- 2049 darab 150 mm-es tábori löveg (SFH 18, K 39),
- 410 darab 150 mm-es nehéz gyalogsági löveg (SIG 33),
- 22 darab 210 mm-es mozsár (Mörser 18),
- 4624 darab 81 mm-es aknavető,
- 11 200 darab 37 és 47 mm-es pán céltörő ágyú (Pak 35/36, Pak 37(t), Pak 36(t))²³.

2.2. A lovasság

Bár a német hadsereg is rendelkezett lovassággal, de ennek mennyisége meg sem közelítette a lengyel, vagy a francia lovasságét. 1939-ben a legnagyobb és egyben az egyetlen lovas alakulatuk az 1. lovasdandár volt.

E dandár létszáma 6684 fő, fegyverzete: 6 darab pán célgépkocsi, 44 darab nehézgéppuska, 133 darab könnyű géppuska, 18 darab 81 mm-es aknavető, 9 darab 50 mm-es gránátvető, 12 darab 75 mm-es gyalogsági ágyú, 21 darab 37 mm-es pán céltörő ágyú, 12 darab 105 mm-es tábori tarack, 12 darab 20 mm-es légvédelmi ágyú, 222 darab lánc talpas vontató, 205 darab gépkocsi, 318 darab motorkerékpár, 4552 ló, és 409 darab ló vontatta szekér.²⁴

2.3. A Waffen-SS

Az SS ugyan nem volt része a Wehrmachtnak, de röviden szólni kell róla, mivel egységei részt vettek a hadjáratokban, viszont korai szervezete kevésbé ismert. Természetesen én most csupán a katonai egységeket mutatom be, melyekből később hozták létre a Waffen-SS-t.²⁵

A második világháború emlékezete

A háború kitörésekor e később oly rettegett hírnevet szerzett testület még csak csírájában létezett, a Waffen-SS-nek ekkoriban négy gépesített gyalogezrede (Deutschland, Germania, Der Führer, Leibstandarte), egy tüzérezrede, egy gépesített felderítőzászlóalja, egy műszaki zászlóalja és egy híradó zászlóalja volt.

Hitler és az SS vezetése szerette volna az SS-egységeket összevonni egy gépesített hadosztályban, és így alkalmazni a lengyel hadjáratban. A hadosztály felállításához azonban már nem állt rendelkezésre elég idő. Így bár az SS mint testület nem a hadsereg parancsnoksága alá tartozott, alakulatait mégis a Heer különböző egységeihez osztották be.

A Leibstandarte gépesített ezred a 8. hadsereg XIII. hadtestének alárendeltségébe került. A Deutschland gépesített gyalogezred, az SS-tüzérezred, az SS felderítőzászlóalj és az SS híradó zászlóalj a „Kempf” páncéloshadosztály részét alkotta. A Germania gépesített gyalogezredet a 14. hadsereg VIII. hadtestéhez osztották be. Az SS műszaki zászlóaljat a 10. hadsereg parancsnokságának rendelték alá. A Der Führer gépesített gyalogezredet pedig tartalékban hagyták.

3. A NÉMET LÉGIERŐ (LUFTWAFFE)

A páncélos-gépesített csapatok mellett a villámháborús doktrína másik alapeleme a légierő volt. Míg a szárazföldi erők és a haditengerészet esetében a szövetségesek 1939 szeptemberében egyértelműen fölényben voltak, addig a légierő tekintetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. A francia és lengyel légierő harcirepülőgép állománya együtt véve is kevesebb volt, mint a német, s a darabszámok tekintetben csak az angol légierő kontinensre telepített erői egyenlítették volna ki az erőviszonyokat. Azonban mire a RAF kontingense Franciaországba települt a lengyel légierő megsemmisült. Így a szövetségesek továbbra is mennyiségi hátrányban maradtak. A légierő esetében azonban a darabszámoknak kisebb a jelentősége. A döntő itt a technikai színvonal, s a személyzet képzettsége. A haditechnika területén pedig a szövetségesek döntő hátrányban voltak a Luftwaffe-val szemben. Hiszen a lengyel légierő gépei már elavultak voltak, a francia és angol légierőt pedig pont egy technikai váltás elején-közepén találta a háború.

1933 áprilisában légügyi miniszterré nevezték ki Herman Göringet, helyettese pedig Erhard Milch lett. A már korábban kifejlesztett katonai repülőgépeket 1934-től kezdték nagy számban gyártani. De a fő hangsúlyt ebben az időben még a kiképző repülőgépek gyártására fektették. 1935 márciusában jelentették be a Luftwaffe létezését. Az új haderőnem főparancsnoka Göring lett. A légierő ekkor kb. 1888 darab repülőgépből és 20 000 tisztből, katonából állt. Az új típusok folyamatosan és nagy számban érkeztek a német légierőhöz, s a Luftwaffe ereje egyre nőtt. 1938 augusztusában már 2928 darab repülőgéppel rendelkeztek. A német légierő keretében azonban nem csak repülő csapatok voltak.

A Luftwaffe a háború kitörésekor repülő-, légvédelmi tüzer-, légi deszant- és híradó csapatokból állt. Létszáma 1939 augusztusában 373 000 fő, amelyből 208 000 ember a repülő és a légideszant csapatokhoz, 107 000 fő a légvédelmi tüzéséghez, 58 000 fő pedig a híradó csapatokhoz tartozott.²⁶

A németek 1939. szeptember 1-jén 4093 darab harci repülőgéppel rendelkeztek, s ezek közül 771 darab vadászgép, 408 darab romboló, 1176 darab bombázó és 366 darab zuhanóbombázó volt.²⁷

A légvédelmi tüzérség 1217 ütege 2600 darab 88 mm-es (Flak 18 L/56, Flak 36) és 105 mm-es ágyúval, illetve 6700 darab 37 mm-es (Flak 18) légvédelmi ágyúval volt felszerelve.²⁸ E roppant erőnek azonban a háború elején a lengyel légierő hiányosságai és a nyugati szövetségesek passzivitása folytán nem kellett bizonyítania, csupán a csapatokhoz beosztott légvédelmi egységeknek akadt időnként dolga. A repülőcsapatok és a légvédelmi tüzérség harcát jól szervezett híradóhálózat támogatta. A híradó csapatok ekkoriban 16 ezredbe és 59 zászlóaljba voltak szervezve.

A később oly nagy hírnévre szert tett ejtőernyős egységek viszont, még szervezés alatt álltak. A 7. ejtőernyős hadosztályt ugyan 1938. szeptember 1-jén kiképzettnek minősítették, s felállították a 22. hadosztályt is, de a háború lengyelországi szakaszában ezek az egységek nem jutottak szerephez, tartalékban hagyták őket (bevetésükre nem is volt szükség).²⁹

A Luftwaffe tehát a lengyel és a francia légierőtől eltérően önálló fegyvernem, saját parancsnoksággal, kiképző és ellátó rendszerrel, vagyis a német légierő a szárazföldi csapatokkal teljesen egyenrangú. A Heer egységeivel az együttműködést egyrészt az alakulatokhoz küldött összekötő tisztekkel oldották meg, másrészt az egyes hadseregek rendelkezésére bocsátottak bizonyos számú repülő egységet. A lengyel és francia módszertől eltérően azonban az egyes hadseregek csak csatarepülő-, felderítő- és összekötőszázadokat, repülőgépeket kaptak.

Természetesen a nyugati szövetségesek fenyegetése miatt a németek nem vethették be keleten a teljes légierőt. A Lengyelország ellen szánt német repülő alakulatok az 1. és a 4. légiflottához, és a szárazföldi erők főparancsnoksága alá tartoztak. A két légiflottában kb. 1500-1600 db harcirepülőgép, a hadsereg alárendeltségében pedig kb. 300 db repülőgép várta a hadjáratot. Az 1. és a 4. légiflottához 648 db bombázó, 219 db zuhanóbombázó, 36 db földi csapásmérő/csatarepülő, 217 db egy- és kétmotoros vadász, 475 db felderítő- és szállítórepülőgép tartozott. A hadsereg közvetlen alárendeltségében 288 db felderítő-, csata-, és szállítórepülőgép volt. Jelentős mennyiségű vadászgépet tartottak fent a Birodalom keleti határainak a védelmére is.³⁰ (102 db, más források szerint 216 db Bf-109).³¹ A gépállomány másik fele a Birodalom nyugati határait védte. A légierő irányítását Göring végezte potsdami főhadiszállásáról. A német légierő Lengyelország ellen bevetett repülő csapatainak a csoportosítását, állomáshelyeit, stb.-t lásd a 2. számú mellékletben.

A német légierő hajózó állományát tekintve rendkívül heterogén összetétellel találhatjuk magunkat szembe. A Spanyolországot megjárt német pilóták komoly harci tapasztalatokkal rendelkeztek, s a légierő elit állományát alkották, ugyanakkor a gyors létszámnövekedés és típuscserék miatt viszonylag nagyszámú „újonccal” kezdték a háborút, s emiatt az átlagos német hajózó személyzet kevesebb gyakorlattal rendelkezett, mint például lengyel társaik, akik már jó pár éve ugyanazokat a géptípusokat repülték.

4. A HADITENGERÉSZET (KRIEGSMARINE)

A német haditengerészet fejlesztését, a légierőhöz és a szárazföldi erőkhöz hasonlóan, jelentősen gátolta a versailles-i szerződés. Amíg viszont a másik két fegyvernemet sikerült a háború kezdetére viszonylag kielégítő szintre fejleszteni, addig a német hadiflotta már a háború kezdetén kénytelen volt alárendelt szerepet játszani a szövetséges haditengerészeti erők ellenében.

A két világháború között a német flotta fejlesztését leginkább az a cél határozta meg,

hogy megfelelő erőt tudjanak szembe állítani a brit hadiflottával. A haditengerészet fejlesztést a harmincas években több lépcsőben kívánták végrehajtani. Az első lépcsőfok a „Bauprogram 1934” nevű flottabővítési terv volt. Ezt követte az 1935-ös angol–német flottaszerződés, (a német és az angol hadiflotta egymáshoz viszonyított arányát 35:100-ban állapították meg³²), hamarosan pedig a „Bauprogram 1936” jött a sorban. A fejlesztések eredményeképpen a német flotta jelentősen megerősödött, de továbbra is jelentős hátrányban volt az angol haditengerészeti erőkhöz képest. Ezen kívántak változtatni az 1939 januárjában jóváhagyott „Z-Plan”-al. E terv végrehajtása esetén a két flotta közti erőviszonyok a német elképzelések szerint kiegyenlítődtek volna, de a háború kitöréséig ez utóbbi fejlesztési terv már nem okozott lényeges változást. A német haditengerészet azonban a lengyel flottával szemben így is teljes fölényben volt.

Ebben az időben a haditengerészet személyi állománya 159 557 fő, a hajók vízkiszorítása pedig összesen mintegy 350000 tonnát tett ki.³³

A főbb német hadihajók:

- 2 darab csatacirkáló (Scharnhorst, Gneisenau)
- 3 darab zsebcsatahajó (Admiral Graf Spee, Admiral Scheer, Deutschland)
- 2 darab régi páncélos sorhajó (Schleswig Holstein, Schlesien)
- 2 darab nehézcirkáló (Admiral Hipper, Blücher)
- 6 darab könnyűcirkáló (Nürnberg, Leipzig, Emden, Köln, Königsberg, Karlsruhe)
- 22 darab torpedóromboló

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet, a lengyel ország ellen bevetett német repülőcsapatok:

Az 1. légi flotta

A légiflotta parancsnoka Albert Kesselring altábornagy volt. A flotta feladata az Észak hadseregcsoport 3. és 4. hadseregének támogatása. A légiflotta közvetlen századai:

A repülő egységek neveA rendelkezésre álló repülőgépek számaA bevethető repülőgépek számaA repülőgépek típusa

121/1.(F)	12	10	Do 17P/F
121/3.(F)	12	7	Do 17 P/F

Az 1. repülő hadosztály, a főhadiszállása Schönfeld–Crössinsee

1. KG/Satb.	9	9	He 111H
1.KG/I.	38	34	He 111H
152.KG/I.	37	34	He 111H
26.KG/Stab.	6	5	He 111H
26.KG/II.	35	31	He 111H
53. KG/.I.	31	31	He 111H
2.St.G/II.	3	35	Do 17P
	3	34	Ju 87B
2.St.G/III.	3	36	Do 17P
	3	34	Ju 87B
1.LG/IV(St).	3	39	Do 17P
	3	37	Ju 87B

A második világháború emlékezete

186./4.(St).	12	12	Ju 87B
1.ZG/I.	34	27	Bf 110C
2.LG/I.(J)	42	33	Bf 109E
121./2.(F)11	10	Do 17P/F	
101.Jgr (1.ZG/II.)	48	48	Bf 109E

Luftwaffe parancsnokság, Königsberg–Ballith (Kelet-Poroszország)

3. KG/Stab.	9	7	Do 17Z
3. KG/II.	38	36	Do 17Z
3. KG/III.	39	30	Do 17Z
1. St.G/I.	338	238	Do 17PJu 87B
120/1.(F)	12	11	Do 17P

A Luftwaffe tan hadosztálya, Gut Wickbold és Jesau

1.LG/Stab.	9	8	He 111H
1.LG/II.	39	34	He 111H
1.LG/III.	39	32	He 111H
2.KG/Stab.	9	9	Do 17Z
2.KG/I.	36	33	Do 17M
2.KG/II.	39	37	Do 17Z
1.LG/I.(Z)	33	32	Bf 110C
121/4.(F)	12	11	Do 17P/F

Az I. légikörzet parancsnokság, Königsberg (Kelet-Poroszország)

1.JG/I.	46	46	Bf 109E
21.JG/I.	39	29–37	Bf 109D

A III. légikörzet parancsnokság, Berlin

2. JG/Stab.	3	3	Bf 109E
2. JG/I.	41	40	Bf 109E
2. JG/10.(N)	9	9	Bf 109D

A IV. légikörzet parancsnokság, Drezda

3.JG/Stab.	3	3	Bf 109E
3.JG/I.	44	38	Bf 109E
20.JG/I.	37	36	Bf 109E

A 4. légiflotta

A 4. légiflottának Alexander Löhr tábornok volt a parancsnoka és a Dél hadseregcsoporthoz 8., 10., és 14. hadseregével kellett együtt működnie. A légiflotta főhadiszállása Reichenbachban volt (Szilézia). A légiflotta közvetlen századai:

123/3.(F)	12	12	Do 17P
76. Wekusta	3	3	He 111J

2. repülő hadosztály, Grottkau-Schlesien

4. KG/Stab.	6	6	He 111P
4. KG/I.	27	27	He 111P
4. KG/II.	30	30	He 111P
4. KG/III.	33	32	He 111P
76. KG/Stab.	9	9	Do 17Z
76. KG/I.	36	36	Do 17Z
76. KG/III.	39	39	Do 17Z
77. KG/Stab.	9	9	Do 17E/F
77. KG/I.	37	37	Do 17E
77. KG/II.	39	39	Do 17E
77. KG/III.	38	34	Do 17E
2. St.G/I.	338	337	Do 17PJu 87B
76. ZG/I.	35	31	Bf 110C
122 /3.(F).	12	10	Do 17P

V. repülő hadtest, Oppeln

77. St.G/Stab.	3	3	Ju 87B
77. St.G/I.	339	334	Do 17PJu 87B
77. St.G/II.	339	338	Do 17PJu 87B
76. St.G/I.	336	328	Do 17PJu 87B
102. JGr (2.ZG/I.)	45	45	Bf 109D
2.LG/Stab(J).	3	2	Bf 109E
2.LG/II(J).	39	39	Hs 123
124/1(F).	11	10	Do 17P

A VIII. légikörzet parancsnokság, Breslau

76. JG/I.	51	45	Bf 109E
77. JG/I.	48	43	Bf 109E

**A szárazföldi erők főparancsnoksága alárendelt légierő
Észak hadseregcsoport, Bad Polzin**

11/2(F).	12	12	Do 17P Észak hadseregcsoport
----------	----	----	---------------------------------

3. hadsereg, Mohrungen

10/3(F).	12	9	Do 17P 3. hadsereg
10/1(H).	11	10	Hs 126
10/2(H).	12	12	XXI. hadtest Hs 126 I. hadtest

4. hadsereg, Jastrow

11/3(F).	12	10	Do 17P
21/3(H).	12	12	4. hadsereg Hs 126
21/2(H).	11	6	II. hadtest Hs 126
2.LG/9(H).	12	12	III. hadtest Hs 126
			XIX. hadtest (3. páncélos hadosztály)

Dél hadseregcsoport

11/4(F).	122	11	Do 17P	Dél hadseregcsoport
31/4(H).	12	10	He 45, He 46	VII. hadtest

8. hadsereg, Breslau

21/1(H).	12	12	Hs 126	8. hadsereg
23/4(H).	12	12	He 45, He 46	X. hadtest
13/5(H).	12	11	He 45, He 46	XIII. hadtest

10. hadsereg, Oppeln

31/3(F).	12	7	Do 17P	10. hadsereg
41/1(H).	12	5	Hs 126	IV. hadtest
21/4(H).	12	6	He 45, He 46	XI. hadtest
12/3(H).	12	8	Hs 126, He 46	XIV. hadtest
13/4(H).	12	9	Hs 126, He 46	4. páncélos ho.
11/1(H).	12	10	Hs 126, He 46	XV. hadtest
41/2(H).	12	11	Hs 126	XVI. hadtest
41/3(H).	12	6	Hs 126, He 46	3. könnyű ho.
23/2(H).	12	9	Hs 126, He 46	1. páncélos ho.

RÖVIDÍTÉSEK

KG –	Kampfgeschwader	bombázó ezred
JG –	Jagdgeschwader	vadász ezred
Stg –	Stukageschwader	zuhanóbombázó ezred
ZG –	Zerstörergeschwader	romboló ezred
LG –	Lehrgeschwader	hadműveleti kiképző
SG –	Schlachtgeschwader	csata ezred

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Command Magazine szerkesztői: Hitler hadserege. Debrecen, 2001, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
A második világháború. 1939–1945. I. kötet. Budapest, 1963, Zrínyi Katonai Kiadó.
A második világháború története 1939–1945 (12 kötetben). 2–3. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó.
GILBERT, ADRIAN: A német villámháború. Debrecen, 2001, Hajja&Fiai könyvkiadó.
MILWARD, ALAN S.: Háború, Gazdaság, Társadalom. 2000, Aquila Könyvkiadó.
BERNÁD DÉNES – MUJZER PÉTER – HANGYA JÁNOS: Horrido. Légicsaták a keleti fronton. Budapest, 1992, OMIKK.
GUNSTON, BILL: A második világháború repülőgépei. Budapest, 1995, Kossuth Könyvkiadó.
MESSENGER, CHARLES: Az utolsó porosz. Gerd von Rundstedt tábornagy élete. Debrecen, 1998, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
MESSENGER, CHARLES: Hitler gladiátora. Debrecen, 1997, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
BAKER, DAVID: Adolf Galland a Luftwaffe leghíresebb vadászpilótája. Debrecen, 1997, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
ISBY, DAVID C.: A Luftwaffe vadászlégiereje. Debrecen, 1999, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
ENZSÖL GYULA : A páncélelhárítás. Budapest, 1981, Zrínyi Katonai Kiadó.

- MELLENTIN, F.W. VON: Panzer Battles. University of Oklahoma Press.
- WILLIAMSON, GORDON: Vértáta föld. A Waffen-SS ütközetek. Debrecen, 1998, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
- Harckosik és páncélozott járművek. Típuskönyv. Budapest, 1980, Zrínyi Katonai Kiadó.
- GUDEMAN, HEINZ: Panzer Leader. New York, 1996. Da capo.
- GUDEMAN, HEINZ: Riadó! Páncélosok! Budapest, 1999, Kossuth Könyvkiadó.
- LUCAS, JAMES: Hitler végrehajtói. Pécs, 1996, Alexandra.
- PIMLOTT, JOHN: A Luftwaffe. Debrecen, 1999, Hajja& Fiai Könyvkiadó.
- MUNSON, KENNETH: A II. világháború repülőgépei. Budapest, 1994, Műszaki Könyvkiadó.
- KUTI GYÖRGY: Páncélosok korunk háborúiban. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.
- SPICK, MIKE: A Luftwaffe ársai. Debrecen, 1998, Hajja& Fiai Könyvkiadó.
- CHAMBERLAIN, PETER-GANDER, TERRY: Anti-Tank Weapons. New York, 1974, Arco Publishing Company.
- DINARDO, R.L.: Germany's Panzer arm. Westport, Connecticut-London, 1997, Greenwood Press. Chapter Five.
- JACKSON, ROBERT: Kriegsmarine. Debrecen, 2002, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
- STOVES, ROLF: Die 1. Panzerdivision 1935-1945. Dorheim/H:Podzun, 1976.
- S. HART & R. HART: A II. világháború német páncélosai. Debrecen, 1999, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
- S. HART & R. HART: A Waffen-SS fegyverei és harcéljárásai. Debrecen, 1999, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
- GRISIN, SZ. V.-CAPENKO, NY.NY.: Idegen hadseregek harcászata. Egységek-magasabbegységek. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.
- SZANATI JÓZSEF: A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Könyvkiadó.
- Tábori tüzérség. Típuskönyv. Budapest, 1988, Zrínyi katonai Kiadó.
- TOKODY GYULA-NIEDERHAUSER EMIL: Németország története. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó.
- A harmadik birodalom hadviselése. Debrecen, 1997, Hajja&Fiai Könyvkiadó.
- CHURCHILL, WINSTON S.: A második világháború. 1. kötet. Budapest, 1989, Európa Könyvkiadó.
- SZABÓ PÉTER - SZÁMVEBER NORBERT: A keleti hadszíntér és Magyarország. 1941-1943. Püldo Kiadó.
- TÓTH LÓRÁND: Ejtőernyős deszant. [é. n.], Zrínyi Katonai Kiadó.

Az INTERNETES IRÓDARAB 2003-ig tartó gyűjtés eredménye.

7TP/7-Tonowy Polski. <http://www.achtungpanzer.com/pol7tp.htm>

Airpower During Munich. <http://www.geocities.com/CapeCanaveral/2072/Munich.html#Structure>

Basic Organization of Infanterie-Regiment (mot) in Infanterie-Division (mot). <http://www.geocities.com/pentagon/6931/regiment2a.html#able1>

Detailed Production Statistics on all known German AFVs~1938-1945. <http://www.members.tripod.com/~Sturmvogel/germanafvprod.html>

German Army Equipment. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/gerweap.htm>

German Attack on Poland Szeptember 1939. <http://www.s-studio.net/polaarhist/sept39.html>

German Fielded Tank Strengths 1.09.1939. http://www.freeport-tech.com/WWII/011_germany/_afv_39-09-01.htm

German invasion army composition. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/wehr-rang.htm>

German land army composition in Sep 1939. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/skladany.htm>

Lexikon der Wehrmacht. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>

Panzer Division 1935–1939. <http://www.achtungpanzer.com/pzdiv.htm>
 Polish Armoured Units of 1939. <http://republika.pl/derela/form.htm>
 Polish Facts and Figures in World War II. <http://www.bolechroby.tripod.com/polishinformationcenter19391945/id9.html>
 Single engine fighters. <http://www.ww2.dk/oob/statistics/se30939.htm>
 TK Tankette Series. <http://www.achtungpanzer.com/poltk.htm>
 Invasion of Poland (Fall Weiss). <http://www.achtungpanzer.com/polcamp.htm>

JEGYZETEK

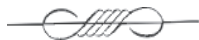
- ¹ MILWARD, ALAN S.: Háború, Gazdaság, Társadalom. Budapest, 2000, Aquila Könyvkiadó. 44.
- ² A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 491.
- ³ A A Command Magazine szerkesztői: Hitler hadserege. Debrecen, 2001, Hajja&Fiai Könyvkiadó. 10.
- ⁴ Uo. 158.
- ⁵ A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 486.
- ⁶ German land army composition in Sep 1939. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/skladany.htm>
- ⁷ MELLENTIN, F.W. VON: Panzer Battles. University of Oklahoma Press. 5.
- ⁸ German land army composition in Sep 1939. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/skladany.htm>
- ⁹ Basic Organization of Infanterie-Regiment (mot) in Infanterie-Division (mot). <http://www.geocities.com/pentagon/6931/regiment2a.html#able1>
- ¹⁰ German land army composition in Sep 1939. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/skladany.htm>
- ¹¹ Kivételt az angol hadsereg jelentett, ahol a háború kezdetére a teljes hadsereget gépesítették.
- ¹² A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 552.
- ¹³ German land army composition in Sep 1939. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/skladany.htm>
- ¹⁴ A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 182.
- ¹⁵ German land army composition in Sep 1939. <http://mops.uci.agh.edu.pl/~rzepinsk/1939/html/skladany.htm>
- ¹⁶ Detailed Production Statistics on all known German AFVs~1938-1945. <http://www.members.tripod.com/~Sturmvogel/germanafvprod.html> alapján, ugyanakkor az Invasion of Poland (Fall Weiss). <http://www.achtungpanzer.com/polcamp.htm-en> 308 nehéz (Sd. Kfz.231/232/263) és 718 könnyű (Sd.Kfz.13/14 és Sd.Kfz 221/222) páncélgépkocsiról olvashatunk.
- ¹⁷ A becslések eltérnek, de általában kb. 3100 francia és 2-300 db angol harckocsi körül mozognak. Az angol harckocsik száma 1940-re mintegy 600 darabra nőtt, de ennyi soha nem volt egyszerre a hadszíntéren.
- ¹⁸ GRISIN, SZ. V.–CAPENKO, NY. NY.: Idegen hadseregek harcászata. Egységek–magasabbegységek. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó. 155., 178.
- ¹⁹ Uo. 114., 133.
- ²⁰ Guderian erősen tiltakozott is minden olyan esetben amikor a páncélos hadtesteket szétakarták szabdalni. Lásd pl.: a lengyelországi hadjárat alatt.

- ²¹ Annyit még érdemes megjegyezni a francia tüzérségről, hogy a számok nem teljesen egyértelműek. Itt is különböző adatok vannak, s nem lehet tudni azt sem, hogy a légvédelmi tüzérség eszközeit beleszámították-e ezekbe vagy sem.
- ²² Természetesen itt is jelentős különbségek voltak az egyes hadseregek, illetve a különböző rendeltetésű tüzéralakulatok között.
- ²³ ENZSÖL GYULA: A páncéllhárítás. Budapest, 1981, Zrínyi Katonai Kiadó. 25.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ A Waffen-SS-t 1940-ben hozták létre. S. HART R. HART: A Waffen-SS fegyverei és harcéljárásai. Debrecen, 1999, Hajja&Fiai Könyvkiadó. 7.
- ²⁶ A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 488.
- ²⁷ German Attack on Poland Szeptember 1939. <http://www.s-studio.net/polaarhist/sept39.html>
- ²⁸ A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 488.
- ²⁹ TÓTH LÓRÁND: Ejtőernyős deszant. [é. n.], Zrínyi Katonai Kiadó. 20.
- ³⁰ German Attack on Poland Szeptember 1939. <http://www.s-studio.net/polaarhist/sept39.html>
- ³¹ German Attack on Poland Szeptember 1939. <http://www.s-studio.net/polaarhist/sept39.html> szerint 102 darab; BAKER, DAVID: Adolf Galland a Luftwaffe leghíresebb vadászpilótája. Debrecen, 1997, Hajja&Fiai Könyvkiadó. 80. szerint 216 db-ot.
- ³² TOKODY GYULA – NIEDERHAUSER EMIL: Németország története. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó. 318.
- ³³ A második világháború története 1939–1945 (12. kötetben). 2. kötet. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó. 490.

VERES ÁRPÁD

A tengeri stratégia megváltozása a II. világháború alatt

Csatahajók kontra repülőgép-hordozók

Csatahajók és repülőgépek a XX. század elején

A csatahajók a haditengerészetek legnagyobb és legerősebb egységei voltak a XX. század első felében, és az adott ország erejét, gazdagságát és egyben presztízsét voltak hivatottak szimbolizálni. A XIX. század végétől jelentős fejlődésen mentek keresztül a csatahajók: megjelentek a forgó lövegtornyok, nőtt az ágyúk mérete, és a hajók páncélzata is egyre erősebb lett. Ez volt az oka annak, hogy jelentősen megnőtt a hajók mérete, mivel – hogy továbbra is biztosítsák a megfelelő sebességet – egyre nagyobb teljesítményű és méretű gépekre volt szükség. Természetesen ezzel együtt a hajók vízkiszorítása is nagyobb lett.

A második világháború emlékezete

A csatahajók fejlődésének történetében fontos dátum az 1906-os év, ugyanis Angliában ekkor bocsátották vízre az első új típusú csatahajót, a Dreadnoughtot¹, mely korának legnagyobb és legmodernebb hadihajója volt. Vízkiszorítása meghaladta a 20 000 bruttóregisztertonnát. Ebben a típusban a nagy teljesítményű gőzturbinától az elektromosan irányított lövegtornyokig felhasználtak minden modern műszaki megoldást.² A dreadnought megjelenésével az összes csatahajó egy csapásra elavulttá vált.³ A csatahajók fejlesztése ezzel nem ért véget, és ugyancsak Angliában, 1908-tól építeni kezdték a már 30 000 tonnánál nagyobb vízkiszorítású csatahajókat, mint például az Iron Duke-ot.⁴

A XIX. század vége óta lezajlott fejlődésből egyértelműen le lehetett vonni a tanulságot, miszerint a csatahajók jövője az egyre nagyobb méretekben és az egyre nagyobb lövegekben rejlik. Sokan azonban megkérdőjelezték ezeknek a változásoknak a hasznosságát, és feltették a kérdést, hogy valójában milyen értékűek lehetnek ezek az „úszó ágyútalpak” a jövő háborúiban. A kérdések ellenére folytatódott a csatahajók fejlődése az I. világháború alatt és a két háború között. A fejlődésük csúcsát a II. világháború alatt érték el, a japán Yamato⁵ képében, amelyik a világ legnagyobb és legerősebb csatahajója volt, amit mind a mai napig nem szárnyaltak túl.

A csatahajók fejlődésével párhuzamosan zajlott egy másik fegyvernem fejlődése, a repülőgépeké. Végso soron a repülőgép hadászatan történő alkalmazása tette feleslegessé a csatahajókat. Az I. világháború előtti elgondolás szerint egy háborúban a repülőgépeket, mint felderítő és célmegfigyelő egységeket vetik be, és mint ilyet a nyílt tengeren, a szárazföldtől távol is alkalmazni kellene. Éppen ezért komoly kísérleteket végeztek a hajókról történő fel- és leszállásra, és Amerikában, 1911-ben végrehajtották az első ilyen landolást, a Pennsylvania cirkáló átalakított fedélzetére.

A repülőgépek és a repülőgép-hordozók alkalmazásának hasznossága bebizonyosodott az I. világháborúban, ugyanis 1916-ban a jütlandi csata előtt az angol Engadine hordozóról felszálló repülőgép sikeresen felderítette a felvonuló német flottát, és csupán a rádiótechnika hiánya miatt nem tudta értesíteni a brit Királyi Haditengerészet egységeit.⁶

Az I. világháború után Angliában és az Egyesült Államokban megkezdték az első repülőgép-hordozók hadrendbe állítását oly módon, hogy a még építés alatt levő cirkálókat és csatahajókat átalakították, és repülőfedélzettel látták el. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a repülőgép-hordozóknak szánt hajók tervezése és építése is.

A két világháború között

Az I. világháború alatt és után komolyan foglalkoztatta a haditengerészeti szakértőket a hadihajók repülőgépekkel történő bombázásának lehetősége. Az önálló katonai légierő gondolatát az amerikai William Mitchell⁷ tábornok hangsúlyozta a leginkább, és egyben szorgalmazta a repülőgépek hajók elleni bevetését is. Az első ilyen kísérletre 1921. július 21-én került sor, amikor a németektől zsákmányolt Ostfriesland nevű dreadnoughtot repülőgépekkel támadták, és 19 találattal két nap alatt elsüllyesztették.⁸ Ez bebizonyította, hogy a repülőgépek fölényben vannak a csatahajókkal szemben,⁹ és az ilyen formájú hadviselés sokkal gazdaságosabb, mint a hajó–hajó elleni tűzpárbaj, mivel a csatahajók fenntartása és az elszenvedett károk javítása sokkal költségesebb, mint a repülőgépek fenntartása. Emellett pedig a repülőgépekre sokkal kisebb veszélyt jelentenek a csatahajók, mivel azokon csak kor-

látozott számú légvédelmi üteget lehet alkalmazni védekezésül. Természetesen a csatahajók alkalmazását az is korlátozta, hogy csak megfelelő méretű és felszereltségű kikötőkben és dokkokban lehet azokat javítani, és ez igazán komoly hátrányt jelent számukra. Ez a megállapítás természetesen a repülőgép-hordozókra is igaz. Az 1921-es, Washingtonban megkötött flottaegyezmény¹⁰ meghatározta, hogy melyik állam mekkora repülőgép-anyahajóflottát tarthat fenn. Ez alapján az Egyesült Államok és Anglia 135 000, Japán 81 000, Franciaország és Olaszország 61 000 tonnányi hordozóval rendelkezhet, valamint meghatározták a leendő hordozók méretét is, miszerint egyetlen egység sem haladhatja meg a 29 000 tonnát.

A tengeri nagyhatalmak közül a britek úgy gondolták, hogy a kis számú repülőgépet (kb. 30 darab) befogadó hajók építése a legmegfelelőbb, és ezeket az egységeket – természetesen hadihajó-kísérlettel – külön-külön alkalmazták. Az amerikai hajóépítési gyakorlatól eltérően az angolok jelentős páncélzattal látták el hordozóikat.¹¹ Ez abból a megfontolásból történt így, hogy az Admirális az anyahajókat szorosan a csatasorba rendezve – vagyis a csatahajókkal együtt, mint elsővonalbeli csapásmérő egységeket – kívánta alkalmazni.¹² 1921-ben már rendelkezett a Home Fleet¹³ hordozókkal,¹⁴ és 1939-ig számos anyahajót állítottak hadrendbe, például a HMS Argus, HMS Eagle, HMS Hermes, HMS Furious, HMS Courageous, HMS Glorious, HMS Ark Royal. Viszont a II. világháború kitörésekor csupán az Ark Royal számított modernnek, a többi elavult volt. Külön meg kell említeni, hogy a brit anyahajókon szolgáló repülőgépek is elavultnak számítottak 1939-ben, de ez nem jelentett nagy hátrányt, hiszen nem volt a briteknek légi ellenfelük az Atlanti-hadszíntéren, mivel a tengelyhatalmak nem rendelkeztek hordozókkal.

Az Egyesült Államok nagyobb, 60 repülőgép befogadására alkalmas hordozók építése mellett tört lándzsát, melyek jelentős eltérést mutattak a brit példától abban, hogy gyengébb volt a páncélzatuk, illetve, hogy azokon kifejezetten repülőgép-hordozókra tervezett repülőgépeket alkalmaztak. Ugyanakkor a US Navy merészebb taktikát alkalmazott, mivel hordozói önálló bevetésekre is fel voltak készülve,¹⁵ de ennek ellenére az anyahajókra mint kiegészítő egységekre tekintettek, amelyek az ütközetekben másodrendű feladatokat látnak el.¹⁶ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a hordozók építését ne szorgalmazta volna az amerikai haditengerészet, és így 1941-re számos anyahajóval rendelkezett, pl. USS Lexington, USS Enterprise, USS Hornet, USS Yorktown.¹⁷

Japán volt az a hatalom, amelyik a két világháború között komoly lépéseket tett egy nagy repülőgép-hordozó flotta létrehozására,¹⁸ s így 1923-ra már három hordozóval rendelkezett.¹⁹ Ezt követően megkezdődött az anyahajók tervezése és építése, így 1933-ban vízrebocsáthatták a Ryujót, 1936-ban a Hiryut, 1937-ben a Soryut. Az angolszász hatalmakkal szemben a japán anyahajókat nem külön-külön alkalmazták, hanem egyetlen csapásmérő egységbe vonták össze azokat. Ez volt a japán hivatalos stratégia 1938-tól kezdve. Ezzel elérték, hogy a szárazföldről távol is önálló, komoly légi hadműveleteket tudtak végrehajtani. Az 1920-as és 30-as flottaegyezmények²⁰ korlátozását figyelembe sem véve – miszerint a tengeri hatalmak nem építhetnek hat éven belül csatahajót, a repülőgép-anyahajók gyártását pedig megtiltották – a japánok megépítettek négy vízirepülőgép-hordozót, mivel azokra nem vonatkozott a washingtoni szerződés, és ezeket az egységeket később könnyűhordozókká alakították át.²¹ Japán rendelkezett 1941-ben a világ legnagyobb hordozóárzenáljával: négy könnyű- és hat nehézhordozóval, pl. Akagi, Kaga, Ryujo, Soryu, Hiryu, Zuikaku, Shokaku. Itt kell említést tenni a német és olasz haditengerészetről is. Ez a két ország ugyanis nem tartotta fontosnak a hordozókat, ezért a fejlesztések más irányba haladtak. Németországban gyors,

kereskedelmi portyákra alkalmas hadihajókat építettek.²² Olaszországban ez a kezdeményezés teljesen hiányzott. Ezekben az országokban nem alkalmaztak repülőgép-hordozókat. Igaz Németország elkezdte építeni a Graf Zeppelint²³, és születtek tervek egy másik hordozó megépítésére is, illetve 1942-ben elkezdték átalakítani a Seydlitz nehézcirkálót, de végül ezek sohasem készültek el.²⁴ Az 1921-es washingtoni flottaegyezményt aláíró nagyhatalmak közül egyedül Olaszország nem épített repülőgép-hordozót. Ez azzal magyarázható, hogy mivel a Földközi-tengeren akart hegemoniát kiépíteni, nem volt szüksége ilyen egységekre, mert a Dél-Olaszországban, Szicíliában és Észak-Afrikában kiépített repülőterekről ellenőrizni tudta a Közép- és Kelet-Mediterráneumot.

Mindezek ellenére a II. világháború kitörése előtt senki sem tudta megjósolni, hogy a repülőgép-anyahajók pontosan hogyan fognak szerepelni.²⁵ A háború folyamán azonban minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy a légierő fölényben van a csatahajókkal szemben. Ezt számos példával alá lehet támasztani.

A II. világháború

Kronológiailag az első jelentős, nyílt tengeren, csatahajó ellen végrehajtott légitámadásra 1941 márciusában, Görögország legdélibb pontjánál, a Matapan-foknál került sor. 1941-re ugyanis a Földközi-tengeren döntést akart kicsikarni mind Anglia, mind Olaszország. Az olasz flotta – élén a legnagyobb csatahajójával, a Vittorio Venetoval – azt a feladatot kapta, hogy semmisítsen meg minden Görögországba tartó konvojt. A brit flotta felderítése viszont ráakadt az olasz csapásmérő erőkre, amelyeket nem védett a Regia Aeronautica (olasz légierő), és március 28-án, a HMS Formidable anyahajóról felszálló repülőgépek támadást indítottak az olasz hajók ellen. A Vittorio Venetot torpedótámadás érte, és több olasz hadihajó is elsüllyedt.²⁶ Az olasz zászlóshajó alig tudott hazai kikötőbe befutni, olyan súlyos

A BRIT KIRÁLYI HADITENGERÉSZET
EGYIK LEGFONTOSABB REPÜLŐGÉP-
HORDOZÓN BEVETETT
TÁMADÓGÉPE A SWORDFISH
TORPDÓVETŐ

A KISSÉ IDEJÉTMÚLT BRIT SWORDFISH-GÉPEKNEK KULCSSZEREPÜK VOLT A KÉPEN LÁTHATÓ BISMARCK CSATAHAJÓ ELSÜLLYESZTÉSÉBEN

károkat szenvedett el, és kilenc hónapra ki kellett vonni az aktív szolgálatból. Ez a csata volt a háború addigi legnagyobb tengeri ütközete, amely alapjaiban rengette meg az olasz haditengerészetet. Végül a Vittorio Venetot megjavították, ám hamar utolérte a vég, ugyanis 1941 decemberében egy brit tengeralattjáró elsüllyesztette. Az olasz flotta 1941 végére már csak árnyéka volt önmagának, és a háború menetében nem játszott további jelentős szerepet.

A következő, és talán leghíresebb eset a Bismarck elsüllyesztése. A Bismarck volt a német haditengerészet, a Kriegsmarine zászlóshajója. Az Atlanti-óceánon végrehajtandó kereskedelmi portyákra tervezték. Első és egyben utolsó útjára 1941. április 18-án futott ki Gotenhafen kikötőjéből a Prinz Eugen nehézcirkálóval.

Az angolok joggal tartottak a német hajótól, és mindent megtettek, hogy megakadályozzák az óceánra való kijutását. Május 24-én a németek harci érintkezésbe kerültek a HMS Hood csatacirkálóval és a HMS Prince of Wales brit csatahajóval. Az ütközetben az angolok maradtak alul, mivel a HMS Hood elsüllyedt. A brit Admirális ezután kíméletlen hajszát indított a Bismarck ellen, és több hajórajt a felkutatására vezényelt. A hosszú és fordulatokban gazdag üldözésnek a HMS Ark Royal fedélzetéről 27-én felszálló Swordfish típusú torpedóvető repülőgép-kötélék vetett véget. A támadás során egy torpedó a német hajó kormányserkezetét megrongálva irányíthatatlanná tette azt. A magatehetetlen Bismarckot végül a beérkező brit hadihajók küldték hullámsírba, alig 400 mérföldre a menedéket nyújtó francia partoktól.²⁷

A Kriegsmarine a Bismarck elvesztése után még óvatosabb lett, már ami a felszíni hadihajók bevetését illeti. A Graf Zeppelin építését ugyan sürgette az OKM,²⁸ de a háborús helyzet miatt más hadiipari ágazatok élveztek előnyt, ezért a hajó építése mind jobban akadozott, majd 1943-ban végleg leállt.

A brit haditengerészet is komoly veszteségeket szenvedett el az ellenséges légierőtől. 1941. május 20-án kezdetét vette a Merkur-hadművelet, vagyis Kréta német megszállása. Mivel a brit haditengerészet számos egysége a térségben tartózkodott – azzal a céllal, hogy megakadályozza a német és olasz erők tengeri átkelését a szigetre –, komoly összecsapásokra lehetett számítani a Home Fleet és a tengelyhatalmak légierije között. A brit flotta két csatahajót – a HMS Valiant-t és a HMS Warspite-ot –, a Formidable repülőgép-hordozót, valamint számos cirkálót és rombolót vonultatott fel a sziget védelmére.²⁹

Május 20-án olasz bombázók megsemmisítették a HMS Juno rombolót. 21-én a Luftwaffe Junkers Ju-87-es Stuka zuhanóbombázói megrongálták a HMS Nairad, HMS

Carlisle és HMS Perth cirkálókat, valamint a HMS Warspite csatahajót, és elsüllyesztették a HMS Greyhound rombolót, valamint a HMS Gloucester és HMS Fiji cirkálókat. A veszteségek pótlására, és a sziget védelmének megerősítésére 22-én hat rombolót vezényelt át az Admirális Máltáról, de ezek sem bírták teljesen biztosítani Krétát. 24-ére a szárazföldön lényegében eldőlt a harc a tengelyhatalmak javára, és megkezdődött az angol csapatok teljes kiszorítása a szigetről. Ugyanezen a napon a német légierő újabb angol torpedórombolókat süllyesztett el, majd 25-én a HMS Formidable hordozót is megrongálták.³⁰

A Krétánál elszenvedett angol hajóvesztések a hadjárat végére igen jelentősek voltak, mivel a földközi-tengeri flotta fele elsüllyedt, vagy megrongálódott. Ennek ellenére a szigetről az angol flotta május 27. és 31. között közel 16000 katonát mentett ki. Ugyanakkor a térségben állomásozó brit flottát nem győzte le a német légierő, és továbbra is akadályozni tudta az Észak-Afrikában harcoló tengelycsapatok tengeri utánpótlási vonalait,³¹ mivel a térségben nem volt elegendő és megfelelő a német–olasz légifedezet, a kikötőket védő földi légvédelem pedig önmagában kevésnek bizonyult.

A briteknek azonban nemcsak a német és olasz ellenfelekkel kellett szembenézni, hanem a japánokkal is a Távol-Keleten. 1941 őszére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Japán hamarosan be fog lépni a háborúba, mégpedig a tengelyhatalmak oldalán. Churchill, mivel komolyan aggódott a Csendes-óceán térségében levő brit támaszpontok és érdekeltségek sorsáért, egy erős hadihajókból álló köteléket akart a Távol-Keletre küldeni, elrettentés céljából. Mivel azonban ekkor javában zajlott az atlanti csata, az Admirális nem tudott nagy erőket nélkülözni, így csupán a HMS Prince of Wales és a HMS Repulse csatahajókat tudta erősítésül küldeni.

Az ún. „Z-csoport” 1941. december 1-jén futott be Szingapúr kikötőjébe, négy torpedórombolóval megerősítve, azzal a szándékkal, hogy elrettentse a japánokat egy esetleges Malájföld elleni támadástól. A császári haditengerészet tisztában volt a brit csatahajók jelentette fenyegetéssel, és már ekkor eldöntött kérdés volt az angol hajók megsemmisítése. December 9-én a „Z-csoport” elindult Malájföld irányába, ám légifedezettel nem rendelkezett, mivel a brit légitámaszpontokat ekkorra már elfoglalták a japán csapatok, illetve a kötelék kísérésére kiszemelt repülőgép-hordozó, az Indomitable időközben zátonyra futott és megsérült Jamaica partjainál. December 10-én a két hajó belefutott a japán 1. haditengerészeti légiflotta gépeibe. A torpedóvető és zuhanóbombázó gépek előbb sikeres találatokkal megbénították a brit csatahajókat, majd megadták nekik a kegyelemdöfést. Az alig két órán át tartó ütközetben a brit haditengerészet távol-keleti flottája lényegében megsemmisült.

Végül a nyílt tengeren elsüllyesztett csatahajók közül szólni kell a japán flotta zászlóshajójáról, a Yamatoról. A Yamato volt a világon valaha megépült legnagyobb csatahajó.³² A japán vezérkar annak ellenére állította hadrendbe – testvérhajójával, a Musashival együtt –, hogy tisztában volt a légierő hajók feletti fölényével. A Yamato lényegében, a német Tirpitzhez hasonlóan, haszontalan óriásnak bizonyult, ugyanis mindössze egyetlenegyszer sütötte el ágyúit. Ugyanakkor többször kényszerült javításra, mivel számos alkalommal megtorpedózták amerikai tengeralattjárók, és nem sokon múltott, hogy majdnem el is süllyesztették. A Yamato végül 1944 áprilisában semmisült meg, útban Okinawa felé. Miután az amerikai felderítőgépek ráakadtak a japán hajóra, április 7-én hatalmas légierőt vetettek be ellene. Az erős légvédelmi tűz ellenére a bombázó és torpedóvető repülőgépek számos találatot értek el, aminek következtében romlott a hajó manőverező képessége, és komoly károk keletkeztek a fegyverrendszerében is. Végül a két órán át tartó harcban a Yamato több bomba-, és

torpedóátalát után elsüllyedt.³³ A Yamato példája is ékesen bizonyította, hogy a születendő modern tengeri hadviselésben meg fog változni a csatahajók szerepköre.

A fenti példák mellett, külön kategóriába sorolva, de mindenképpen említést kell tenni a repülőgépek kikötők ellen végrehajtott támadásairól is. Igaz, ezeket a támadásokat nem mindig hordozókról indították, de ezek is alátámasztják a repülőgépek stratégiai fölényéről írottakat.

Az olaszországi Taranto kikötője elleni légitámadás volt az első ilyen komoly bevetés. 1940. november 12-éről 13-ára virradó éjjel a HMS Illustrious anyahajóról felszálló Swordfish típusú repülőgépek sikeresen támadták a kikötőben horgonyzó hat olasz csatahajót.³⁴ A támadás során a Cavour teljesen megsemmisült, a Littorio és Dulio csatahajók pedig olyan komoly sérüléseket szereztek, hogy javításuk 1941 késő tavaszáig tartott.

A támadásnak köszönhetően az olasz flotta – mivel elvesztette csatahajóinak felét – került a nyílt összecsapást az angol haditengerészettel, másrészt viszont a Földközi-tenger feletti erősebb lett a Luftwaffe tevékenysége, és 1941 januárjában nem sokon múlt, hogy az Illustrioust elsüllyesszék a német légierő Stuka zuhanóbombázói.

A Taranto elleni támadás mintegy előzménye volt egy másik, nagy veszteségeket okozó hadművetnek, a japánok Pearl Harbor elleni támadásának, ahol a császári haditengerészet a Tarantonál bevált taktikát alkalmazta 1941. december 7-én.³⁵ Mivel Pearl Harbor stratégiai jelentőségű helyen feküdt, ezért a japán flotta kiemelt figyelmet szentelt a szigetnek. Ráadásul 1940 áprilisától itt horgonyzott az amerikai csendes-óceáni flotta is. A japánok támadást indítottak a sziget ellen abban a reményben, hogy az ott állomásozó amerikai tengeri erőket meg tudják semmisíteni. Ezért a japán flotta jelentős részét bevetették: hat repülőgép-hordozót, két csatahajót, két nehézcirkálót és számos más kísérőhajót. A hordozók fedélzetén 360 repülőgép állomásozott.

A december 7-én meginduló támadásban mind bombázó, mind torpedóvető repülőgépek részt vettek, természetesen megfelelő vadászkíséret mellett. A támadások során bombatalálatot kapott és felrobbant a USS Arizona. A USS Oklahoma torpedóátalát miatt megfeneklett, a USS West Virginia elsüllyedt, a USS Maryland könnyebb sérüléseket szenvedett, a USS Nevadát könnyebb sérülések érték, de működőképes maradt, és elmenekült a kikötőből. A USS California torpedóátalát következtében megdőlt és működésképtelenné vált, a USS Utah torpedóátalát miatt felborult, a USS Tennessee pedig könnyebben sérült.³⁶ Az amerikai csatahajókon kívül számos cirkáló és egyéb hajó elsüllyedt vagy megrongálódott.³⁷ A támadásnak viszont volt az amerikaiakra nézve fejlesztő hatása is. Mivel az amerikai csatahajók zöme használhatatlanná vált, és az új parancsnok, Chester Nimitz nem akarta a megmaradtakat veszélynek kitenni,³⁸ így a US Navy kénytelen volt az anyahajóira támaszkodva hadműveleteket kezdeményezni Japán ellen, és az elért sikereknek köszönhetően az Egyesült Államok változtatott a tengeri stratégiáján, minek következtében a csatahajói másodrendű harci eszközökké váltak.

A következő esetben a repülőgépek a szárazföldről indultak, de megpecsételték a Kriegsmarine sorsát. A Bismarck testvérhajójának, a Tirpitznek szintén hasonló feladatokat szántak, mint elődjének, ám annak tragikus sorsa miatt 1941 novemberéig nem vett részt hadművetben, és norvég bázisán vesztegelt. Ezt követően viszont az Északi-tengeren több alkalommal bevetették a szövetséges konvojok ellen, de ezek a küldetések sikertelenül végződtek.³⁹ Végül a Tirpitz tétlenségre lett ítélve, mert a térségben egyre erősödött az angol Home Fleet jelenléte, ezért a németek nem akarták kitenni értékes hajójukat az esetleges veszélyeknek.

A második világháború emlékezete

A brit Admiralitás nyugtalan volt a német hajó jelenléte miatt, ezért több kísérletet tett a veszély elhárítására. 1943 nyarán az Alta-fjordban súlyosan megrongálta a Tirpitzet egy brit minitengeralattjáró-támadás, és a javítások 1944 áprilisáig tartottak.⁴⁰ 1944. szeptember 15-én, egy rajtaütés során az angol légierő váratlan támadást indított a hajó ellen, és olyan súlyos károkat okozott rajta, hogy a legoptimistább becslések alapján is legalább kilenc hónapos javítás várt a Tirpitzre. Végzetes csapást azért nem tudtak mérni a német hajóra, mert az időjárási viszonyok nem voltak megfelelőek. A német óriás napjai ekkorra már meg voltak számlálva. November 12-én indult a végső támadás ellene, harminc Lancaster típusú nehézbombázó részvételével, amelyek nehéz-páncéltörő bombákkal voltak felszerelve. A rövid ideig tartó támadás során több bombatalálat is érte a Tirpitzet, aminek következtében felborult, és a fjord sekély vizébe süllyedt.⁴¹ Ezzel a támadással a szövetségesek végleg szertefoszlatták Németország tengeri hegemoniájának tervét.

Végül, de nem utolsó sorban szólni kell a repülőgép-hordozók egymás elleni csatájáról is. A legjobb és legismertebb példa erre a midway-i csata. 1942-ben a japán flotta döntő csapást akart mérni az amerikai repülőgép-hordozókra, hogy korlátlan légi fölényre tegyen szert a Csendes-óceán térségében, illetve a Midway-szigetek elfoglalásával elhárították volna a Japán elleni közvetlen légitámadás veszélyét is (ld. Doolittle-akció).

A japánok a térségben négy nehéz anyahajóval vonultak fel (Akagi, Kaga, Hiryu, Soryu), velük szemben az amerikaiak a USS Hornetet, a USS Enterprise-t és a USS Yorktownt vetették be. A US Navy minden tekintetben (repülőgépek száma, hadi tapasztalat) hátrányban volt, de a hírszerzésnek köszönhetően sikerült kiiktatnia a meglepetés előnyét.

1942. június 4-én került sor az összecsapásra.⁴² Az amerikaiak, miután felfedezték a japán flottát, támadást indítottak ellene, ám az első és második támadóhullámban semmilyen eredményt nem tudtak elérni, mert a támadóerők szétszóródtak, és a japán légifedezet is erős volt.⁴³ A harmadik hullámban érkező bombázók fordították meg a csata sorsát. Ekkorra ugyanis a japán vadászgépek üzemanyag-feltöltés miatt landoltak az anyahajókon, és lényegében védtelenül hagyták a flottát. Az amerikai bombázók elsődleges célpontjai a japán hordozók voltak. A támadás során a japán zászlóshajó, az Akagi legalább három végzetes bombatalálatot kapott, melyek következtében elsüllyedt. A Kaga fedélzetét négy, a Soryut három találat érte, és ezek is megsemmisültek.⁴⁴ Egyedül a Hiryu menekült meg, teljes sebességgel próbálta elhagyni a csata övezetét. Azonban még aznap felfedezték, és a USS Enterprise fedélzetéről felszálló gépek négy közvetlen találattal elsüllyesztették.⁴⁵

A midway-i csatában Japán elvesztette legerősebb repülőgép-hordozóit, legképzettebb pilótaállományát, és légi fölényét is a Csendes-óceán térségében.⁴⁶ Igaz, hogy a császári haditengerészet rendelkezett még hordozókkal, de azokat már nem tudta eredményesen bevetni, egyrészt a szövetségesek légifölénye miatt, másrészt pedig egyre nehezebb volt pótolni a veszteségeket, mivel Japán természetes ásványkincsekben szegény, és mindig is függött az importált nyersanyagoktól. A császári flotta végét az 1944 októberében, a Leyte-öbölben lezajlott csata jelentette, ugyanis ekkor elvesztette a még megmaradt flottája jelentős részét is.

A fent bemutatott események bizonyítják, hogy a II. világháború alatt mekkora változás ment végbe a haditengerészeti stratégiában. Az elsődleges csapásmérő fegyver a repülőgép, illetve a repülőgép-hordozó lett. A nagy csatahajók kiszolgáltatottá váltak a légitámadásoknak, ugyanis nem tudták önállóan visszaverni azokat. Ebből következett a csatahajók alkalmazási módjának megváltozása. Elvesztették elsődleges csapásmérő funkciójukat és új szerepben jelentek meg, mint a hordozók kísérőhajói, vagy partraszállást biztosító és támogató egységek.

Ennek ellenére a II. világháború alatt volt példa még a klasszikus értelemben vett csatahajópárbajra.⁴⁷ Ez felveti azt a kérdést, hogy miért nem vonták ki azonnal a csatahajókat a haditengerészetek kötelékeiből. Ezt a lépést végül is megtették a tengeri nagyhatalmak, de hosszú folyamat volt. A hajóépítésben elsődleges helyet kaptak a hordozók és az azokat védő kísérőhajók, a nagy hadihajók pedig egyre inkább háttérbe szorultak. Ennek ellenére a későbbi háborúkban még feltűntek (lásd az Iowa csatahajó részvételét az 1991-es Öböl-háborúban).⁴⁸ Ezt a korszerűsödő elhárító fegyverek tették lehetővé, de természetesen nem tették sebezhetetlenné a csatahajókat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAK–CSONKARETI–LEVAY–SARHIDAI: Hadihajók. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó.
 GIBBONS, TONY: Hajók enciklopédiája. Pécs, 2001, Alexandra Kiadó.
 GRANT, R. G.: A repülés évszázada. Budapest, 2003, Magyar Könyvklub.
 HALMOSY DÉNES: Nemzetközi szerződéses. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
 HOYT, EDWIN P.: Pearl Harbor. 1999, Agora Kft.
 HUBACEK, MILOS: Lángoló óceán. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Könyvkiadó.
 JACKSON, ROBERT: A II. világháború német haditengerészete. Debrecen, 2000, Hajja és Fiai Könyvkiadó.
 KEEGAN, JOHN: A tengeri hadviselés története. 1998, Corvina Kiadó.
 KENNEDY, LUDOVIC: Óriások csatája. Budapest, 1983, Európa Könyvkiadó.
 LORD, WALTER: Hihetetlen győzelem. Budapest, 1981, Zrínyi Kiadó.
 MESSENGER, CHARLES: A háború évszázada. Világméretű konfliktusok 1900-tól napjainkig. Debrecen 1995, Alexandra Kiadó.
 REGAN, GEOFFREY: Döntő csaták. Budapest, 1993.
 SPECTOR, RONALD H: Háború a tengereken. Tengerészek és tengeri csaták a 20. században. Budapest, 2002, Kossuth Kiadó.
 SWEETMAN, JACK: Admirálisok. A világtörténelem legkiválóbb tengernagyai (1585–1945). Budapest, 1999, Zrínyi Kiadó.
 WARD, JOHN: Hadihajók. Debrecen, 2001, Hajja és Fiai Könyvkiadó Kft.

JEGYZETEK

- ¹ Erről a hajóról nevezik el a dreadnought hajóosztályt.
- ² Sweetman 205–206.
- ³ Keegan 119–122.
- ⁴ 30 380 bruttóregisztertonna vízkiszorítású, fő fegyverzete: 10 darab 343 mm-es, 12 darab 152 mm-es ágyú, legénysége: 1193 fő. Az Iron Duke-ról hajóosztályt neveztek el, melynek tagjai: Iron Duke, Benbow, Emperor of India, Marlborough. Gibbons 326.
- ⁵ 72 806 bruttóregisztertonna vízkiszorítású, fő fegyverzete: 19 darab 457 mm-es, 12 darab 152 mm-es ágyú, legénysége 2500 fő. Ward: 71.
- ⁶ Sweetman 216.
- ⁷ Grant 171.
- ⁸ Sweetman 253–254.
- ⁹ Spector 130.
- ¹⁰ Halmosy 186–196.
- ¹¹ A csendes-óceáni harcokban az angol flotta is jelentős erőket – anyahajókat – vonultatott fel, és az erős páncélozásnak köszönhetően kisebb veszteségeket szenvedett el, mint a US

- Navy.
- ¹² Sweetman 255.
- ¹³ Home Fleet: Honi Flotta.
- ¹⁴ A HMS Argus, HMS Furious és HMS Eagle, de épülőben volt már a HMS Hermes.
- ¹⁵ Erre remek példa az 1929-es amerikai tengerészeti hadgyakorlat, melynek során a USS Saratoga váratlan támadást intézhetett a Panama-csatorna ellen, vagy 1932-ben a Saratoga és a Lexington Pearl Harbor elleni sikeres támadása.
- ¹⁶ Sweetman 256.
- ¹⁷ Keegan 156.
- ¹⁸ Spector 146.
- ¹⁹ Az első japán hordozókat már épülő hadihajókból építették át: az Akagit csatacirkálóból, a Kagát csatahajóból tervezték át.
- ²⁰ Angol-német flottaegyezmény: 1935. június 18.; londoni flottaszerződés: 1936. március 25.; a tengeri fegyverkezés korlátozásáról szóló angol-német egyezmény: 1937. július 17.; a csatahajók tonnatartalmát szabályozó angol-amerikai-francia szerződés: 1938. június 30.
- ²¹ Keegan 156.
- ²² Emellett az is befolyásolta a német koncepciót, hogy a flottaépítés kisebb hangsúlyt kapott, mint a légi- és szárazföldi haderő fejlesztése.
- ²³ Hubacek 239.
- ²⁴ Jackson 14–15.
- ²⁵ Spector 149–150.
- ²⁶ Sweetman 285–288.
- ²⁷ Kennedy 100–113.
- ²⁸ Oberkommando der Kriegsmarine: a haditengerészet főparancsnoksága Németországban.
- ²⁹ Spector 155.
- ³⁰ Spector 154–164.
- ³¹ A Földközi-tengeren létfontosságú volt Málta szigete – mint fontos brit légi- és haditengerészeti támaszpont -, mivel erre támaszkodva a britek ellenőrizni tudták a német és olasz hajózási útvonalakat, amelyek Európa és Észak-Afrika között húzódtak.
- ³² 1940 augusztusában bocsátották vízre.
- ³³ Messenger 265.
- ³⁴ Spector 152–153.
- ³⁵ Sweetman 261.
- ³⁶ Hoyt 181–185.
- ³⁷ Keegan 170–171.
- ³⁸ Spector 170.
- ³⁹ Jackson 45–49.
- ⁴⁰ Jackson 50.
- ⁴¹ Jackson 58–59.
- ⁴² Spector 181–184.
- ⁴³ Lord 125–143.
- ⁴⁴ Regan 235.
- ⁴⁵ Keegan 184–202.
- ⁴⁶ Messenger 239.
- ⁴⁷ 1940. július 9-én Calabria előtt az angol és az olasz flotta összecsapása, 1941. május 24-én a Hood elsüllyesztése, 1941. május 27-én a Bismarck elsüllyesztése, 1942. november 14-15-én a guadalcanali tengeri csata, 1943. december 26-án a Scharnhorst elsüllyesztése, 1944. október 24-25-én a Surigao-szorosban lezajlott ütközet.
- ⁴⁸ Messenger 265.

PINTÉR ISTVÁN

Kérdések az 1944. október 15-i kiugrási kísérletről

A XX. századi magyar történelem egyik nagy tragédiája 1944. október 15-éhez kapcsolódik. Az 1944. október 15-i kiugrási kísérlettel ma már könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik.¹ Az 1948-1990 között megjelent feldolgozások közös vonása, hogy a kiugrási kísérlet sikertelenségéért elsősorban Horthy Miklós kormányzót és tanácsadóit hibáztatják.² Azonban árnyaltabb következtetésre juthatunk, ha az akkor felelős beosztásban lévő tábornokok cselekedeteit vizsgáljuk meg. Ennek a cikknek nem feladata a kiugrás megszervezésének bemutatása.

Mielőtt az október 15-i eseményekre rátérnénk, az előzmények közül meg kell említeni, hogy 1944. október 6-án³, más adatok szerint október 8-án⁴ a Gestapo emberei elrabolták Bakay Szilárd altábornagyot, az I. hadtest parancsnokát. Ez több kérdést is felvet. Először is, felelőssé lehet-e tenni Horthyt azért, mert 1944-ben, a világháború ötödik évében egy magyar tábornok nem eléggé ismerve a német módszereket, kísérlet nélkül megy a szállására? Álláspontom szerint ezért nem lehet Horthy Miklóst felelőssé tenni.

További kérdés, hogy miért nem maradt Bakay Szilárd a laktanyában katonái között 1944 októberének vésterhes napjaiban? Egy tábornoktól elvárható az, hogy megőrizze cselekvési szabadságát.

Az október 15-i vasárnap rosszul kezdődött a fegyverszünet hívei számára. Az ifjú Horthy Miklóst, a kormányzó kisebbik fiát Skorzeny emberei törbe csalták és elrabolták. Ezután kezdődött a koronatanács ülése, ahol Horthy bejelentette, hogy fegyverszünetet kér.⁵ Közben a budapesti I. hadtest parancsnoka, Aggteleky Béla altábornagy az ifjabb Horthy elrablása után helyőrségi riadót rendelt el. Vezérkari főnökét utasította, hogy a magyar csapatok foglalják vissza a németektől a Citadellát, de az ellenjavaslattal élt, míg az I. hadtest parancsnoka ragaszkodott a parancsához. Ezután a vezérkari főnök eltávozott. Később derült ki, hogy a parancsot nem továbbította.⁶ Itt újra felmerül a kérdés: tehetett-e arról Horthy Miklós államfő, hogy Aggteleky altábornagy ebben a rendkívül veszélyes helyzetben nem ellenőrizte vagy nem váltotta le azonnal beosztottját? Nem tehetett. Vannak olyan feladatok, amiket egy tábornoknak magának kell megoldania. Ezután rövid idő múlva Hindy vezérőrnagy, Korotnoki őrnagy, báró Czech százados őrizetbe vette és bezárta a szobájába az I. hadtest parancsnokát.⁷ További megválaszolandó kérdés: Felelős-e Horthy azért, hogy 1944 októberében abban a súlyos helyzetben Aggteleky altábornagy nem állított őrséget a szobája elé? Nem felelős. Sem békében, sem háborúban nem az államfő feladata az, hogy gondoskodjon egy hadtestparancsnok biztonságáról. Találkoztam olyan feldolgozással is, amelyik Aggteleky letartóztatását úgy adja elő, hogy az a hadtestparancsnokság udvarán történt.⁸

A koronatanácson a kormány formálisan lemondott, majd Horthy kérésére újjáalakult. Délben a kormányzó fogadta Veessenmayer német követet Lakatos Géza miniszterelnök, illetve Henney Gusztáv külügyminiszter jelenlétében és bejelentette, hogy fegyverszünetet kért. Később megérkezett Rhan, Hitler rendkívüli követe is, s közben a rádió megkezdte a kormányzói proklamáció közlését. Vörös János vezérezredes, a vezérkar főnöke pedig paran-

csot kapott, hogy adja ki az 1. és 2. hadsereg parancsnokának szóló fedőtáviratot. A vezérkar ezt nem továbbította, sőt kiadtak egy utasítást, hogy a proklamáció nem jelent fegyverletételt, tehát a csapatoknak továbbra is harcolniuk kell. Ezt az utasítást Vörös vezérezredes a délután folyamán táviratilag megerősítette.⁹

Itt szólni kell Vörös János tevékenységéről is. A szakirodalom egy jelentős része ingadozó, kétkulacsos, megbízhatatlan tisztként jellemzi a vezérkar főnökét.¹⁰ Ugyanakkor ő volt az, aki az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet előkészítése során több alkalommal is igyekezett rávenni Horthyt arra, hogy az 1. hadsereg védelme alatt, Huszton jelentse be a fegyverszünetet.¹¹ Megítélésem szerint Huszton sokkal több esélyünk lett volna a sikerre, mint Budapesten.

A fronton ebben az időben három magyar hadsereg harcolt. A három magyar hadsereg parancsnoka közül az 1. és 2. hadsereg parancsnoka, Dálnoki Miklós Béla és Dálnoki Veress Lajos húek voltak a kormányzóhoz.¹² Vattay Antal altábornagy fejében született meg az a gondolat, hogy a vezérkari tisztek esetleges árulása miatt a két hadseregparancsnokot előre tájékoztatni kell az államfő szándékáról. Egy rövid jelszót találtak ki, ami a következőképpen hangzott: „Az 1920. III. 1. számú rendelet végrehajtandó!” Ennek a jelmondatnak az volt a lényege, hogy a harcot be kell szüntetni, az oroszokkal fel kell venni az érintkezést, a németekkel harcolni kell, a rendre és a fegyelemre különösen ügyelni kell. 1944. október 11-én Miklós Béla altábornagy Budapestre ment, jelentkezett a kormányzónál és megkapta az eligazítást. A 2. hadsereg parancsnoka, Veress Lajos altábornagy azonban nem hagyhatta el csapatait a súlyos harcok miatt, ezért a megbízhatónak tartott Geréb alezredest küldte el maga helyett, aki azonban a jelszót, illetve annak a jelentését elárulta a németeknek. Ettől függetlenül a két hadsereg parancsnoka megkapta a rendkívül fontos utasítást.¹³

Most nézzük meg, hogy 1944. október 15-én hogyan cselekedtek? Vannak olyan feldolgozások, amelyek szerint 1944. október 15-én a fronton lévő csapatok nem kapták meg Horthy hadparancsát az átállásról.¹⁴ Ugyanakkor több munka és az események korabeli szereplői tényként állítják, hogy 1944. október 15-én délután és este mind az 1., mind a 2. magyar hadsereg parancsnoka megkapta a pontos eligazítást Vattay altábornagytól, a Katonai Iroda vezetőjétől, illetve helyettesétől, Pogány ezredestől. Miklós és Veress hadseregparancsnokok jelentették, hogy tudják a kötelességüket és kifejezték hűségüket a kormányzó iránt.¹⁵ Itt érkeziünk el ahhoz a ponthoz, amely perdöntő az események menetében. Egy rendkívül fontos forrás¹⁶ azt állítja, hogy a kormányzó az 1. és 2. hadsereg parancsnokainak az átállást arra az esetre is elrendelte, ha a vezérkar főnöke ellenkező értelemben intézkedik. Ha ez a forrás igazat mond, akkor nincs értelme vitatkozni azon, hogy a fronton lévő csapatok megkapták vagy nem kapták meg a vezérkartól vagy bárki mástól az átállásra vonatkozó parancsot.

Ezek után újabb kérdések jutnak az ember eszébe. Miért nem cselekedett Miklós Béla és Veress Lajos a parancsnak megfelelően? Sajnos kénytelen vagyok azt mondani, hogy nem volt meg bennük a kellő határozottság illetve bátorság. Miért kellett Kéri Kálmánon kívül Miklós Bélának is átmenni az orosz csapatokhoz? A bizonytalan helyzet miatt nem merte vállalni a felelősséget, és ezáltal a könnyebb utat választotta.

Ha röviden összefoglaljuk a tényeket, akkor elmondhatjuk, hogy Horthy Miklósnak 1944 őszén kötelessége volt megpróbálni a háborúból való kilépést. Ebben az időben a kormányzó már 77 éves volt. Ha tévedett valamiben, akkor legfeljebb abban, hogy a háborúból történő kilépésünket Huszton kellett volna bejelentenie az 1. magyar hadsereg katonái között. Ebből az is következik, hogy az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet sikere vagy kudarca Bu-

dapesten, illetve a fronton dőlt el. Ebből a szempontból sorsdöntő négy magyar tábornok tevékenysége. Kétségtelen, hogy történtek hibák a szervezésben, de véleményem szerint, ha Bakay Szilárd és Aggteleky Béla, a budapesti I. hadtest parancsnokai tábornokokként tudnak cselekedni, vagyis nem megfelelő kíséret nélkül indulnak el a szállásukra, ha gondoskodni tudnak biztonságukról a laktanyán belül is, illetve ha a világháború 5. évében ismerik a német módszereket, akkor Budapesten urai maradnak a helyzetnek. Ugyanezt mondhatjuk el a fronton lévő két hadseregnek parancsnokáról is. Ha dálnoki Miklós Bélában és dálnoki Veress Lajosban is megvan a kellő határozottság, bátorság és a bizonytalan helyzet ellenére is a kormányzó által kiadott parancs szerint járnak el, és merik vállalni a felelősséget, akkor a kiugrási kísérlet sikerülhetett volna.

JEGYZETEK

- ¹ BOKOR PÉTER: Zsákutca. Budapest, 1985. RTV-Minerva.; DOMBRÁDY LÓRÁND: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, 1990, Zrínyi K.; GOSZTONYI PÉTER: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 1992, Európa. (a továbbiakban: Gosztónyi Péter: A magyar honvédség...); GOSZTONYI PÉTER: Légiveszély, Budapest! Budapest, 1989, Népszava., NAGY KÁLMÁN: Két tábornok. 2000, Generál Press Kiadó. (a továbbiakban: Nagy Kálmán.)
- ² HANÁK GÁBOR (szerk.): Gólyavári esték. Előadások a magyar történelemről. Budapest, 1984, RTV-Minerva.; LIPTAI ERVIN (főszerk.): Magyarország hadtörténete. II. kötet Budapest, 1985. Zrínyi K.(a továbbiakban: Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete II. kötet); RÁNKI GYÖRGY: A második világháború története. Budapest, 1976, Gondolat.; RÁNKI GYÖRGY (főszerk.): Magyarország története. 1918–1919., 1919–1945. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.
- ³ GRÓF EDELSHEIM GYULAI ILONA: Becsület és kötelesség. 1. 1918–1944. Budapest, 2000, Európa Kiadó. (a továbbiakban: Gróf Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és...) 294.
- ⁴ Gosztónyi: A magyar honvédség... 187. ; Nagy Kálmán: Két tábornok. 237.
- ⁵ HENNYEY GUSZTÁV: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Budapest, 1992, Európa. 119., 121.; HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. Budapest, 1990, Európa K. 304–305.
- ⁶ BOKOR PÉTER: Végjáték a Duna mentén. Budapest, 1982, RTV-Minerva. (a továbbiakban: Bokor: Végjáték...) 340–342.
- ⁷ Bokor: Végjáték... 344.
- ⁸ GYÖRKEI JENŐ: Vae Victis. Tábornokok meghurcolása, 1945–1948. Budapest, 2002. Accordia, 145.
- ⁹ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. II. kötet. 395.
- ¹⁰ Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete. II. kötet. 396–397.; Nagy Kálmán: Két tábornok. 288.; VIGH KÁROLY: Ugrás a sötétbe. Budapest, 1979, Akadémiai K. (a továbbiakban: Vigh Károly: Ugrás a ...) 114.
- ¹¹ Liptai: i. m. II. 394.; Vigh: i. m. 120.
- ¹² Gosztónyi: A magyar honvédség... 179.
- ¹³ Nagy Kálmán: 238–239.
- ¹⁴ PÖLÖSKEI FERENC – GERGELY JENŐ – IZSÁK LAJOS (szerk.): 20. századi magyar történelem 1900–1994. Budapest, 2001, Korona K.; ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
- ¹⁵ Liptai II. 395.; Nagy Kálmán: 255–256.; Vigh Károly: Ugrás... 142., 144.
- ¹⁶ Gróf Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és... 306.

Drezda leégése egy lendvahosszúfalui levente szemével

A történelmi eseményeknek a különféle tudományágak általi vizsgálata már rég nem hagyatkozik kizárólag a „száraz” adatok és az „objektív” tények számbavételére. A nagy világegyesek krónikájának felvázolásában is egyre nagyobb szerepet kap az emberi- és az anyagi áldozatok számszerű felsorakoztatása mellett a szóbeliségben megőrződött visszaemlékezésekben, élettörténetekben megjelenő egyéni dimenzió. Az „oral history” módszer segítségével a történettudomány mellett a néprajz is újabb és újabb szempontok felvetésével segítheti az I. és II. világháború krónikájának megismerését. Ezen írás most arra vállalkozik, hogy a ma Hosszúfaluhegyen élő Hancs Ferenc vissza-

emlékezésein keresztül mutassa be, hogyan élte meg az egykori magyar levente a II. világháború véres eseményeit, köztük Drezda lebombázását is.

De vajon milyen történelmi események sodrában került az alig 18 éves Hancs Ferenc levente társaival Drezdába? A leventekötelezettség Magyarországon azon következményre vezethető vissza, hogy az 1920. évi trianoni diktátum megtiltotta hazánknak az általános hadkötelezettségen alapuló katonaság fenntartását és mindössze 35 000 főre korlátozta annak létszámát. Az országunkat körülvevő kisantant államok ugyanekkor együttesen mintegy 500 000 fős hadsereggel rendelkeztek. Ennek némi ellensúlyozására

vezették be Magyarországon a leventeoktatást. A leventeintézményt az 1921. évi LIII. tc. alapította meg. A részvételt 12 évestől 21 éves korig, illetve a katonai szolgálat megkezdéséig írták elő. Kezdetben azok részére tették kötelezővé, akik nem tanultak tovább középiskolában, de az 1939. évi II tc. a képzést egységesen kiterjesztette az ifjúságra és önkéntes alapon a 10-19 éves lányokra is. A leventeegyesületekről 1941-ben külön rendelet jelent meg, amely a hazafias és vallásos nevelést szorgalmazta. A második világháború alatt a leventéket igyekeztek bevonni a honvédelmi munkákba. Végül a leventéknek drámai sors jutott: az 1944 őszétől 1945 elejéig tartó időszakban besorozták őket.¹

Horthy Miklós kormányzó 1944. október 15-én bejelentette, hogy fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, ami azonban nem sikerült. Még aznap este elhangzott Szálasi Ferenc hadparancsa a rádióban, amelyben bejelentette a hatalom átvételét és a totális háború folytatását Németország oldalán. A Szálasi-kormány és a magyarországi SS- és rendőri alakulatok parancsnoka 1944. október 23-án egyezményt írt alá a Waffen-SS magyar hadosztályának felállításáról. Ez a katonai megállapodás képezte az alapját annak a rendelkezés-sorozatnak, amelynek értelmében magyar fiatalok kerülhettek Németországba a Wehrmacht kiképző központokba és a magyarországi Waffen-SS önkéntes gránátos egységeinek növendékei közé.²

A ma Szlovéniához tartozó, egykori Zala vármegyei lendvai járás leventéinek bevonultatása 1944 őszén kezdődött el. Október 15-én kihirdették, hogy az 1926-ban született leventék másnap jelentkezzenek Lendván. Innen Balatonfűzfőre vitték őket, ahol honvédelmi hadiüzemi szolgálatot teljesítettek magyar csendőrök felügyelete alatt. Kérésükre karácsonyra hazaengedték őket szabadságra január második viisszatéréssel. Mivel azonban a front elérte a Dunántúlt, ők nem mentek vissza. Ezen leventéknek a

lendvai nemzetőrségen kellett jelentkezniük január 8-án, amikor is Körmendre, majd Németországba szállították őket. Köztük volt Hancs Ferenc is, akit több társával együtt Drezdába irányítottak, ahol speciális kiképzésben részesültek.

A második világháború előtt Drezda a legszebb németországi városok közé tartozott. A háború alatt a szászországi városról az volt az általános vélemény Németországban, hogy a nyugati szövetségesek azért nem bombázzák, mert a városban kevés hadiipari üzem működik. A 600 000 lakosú városban 1945 februárjában 1200000 ember tartózkodott. Az előretörő szovjet hadsereg mintegy 100 kilométeres távolságban volt keletre a várostól, előle pedig több százezer ember menekült, legtöbbször a jelentős vasúti csomóponttal rendelkező Drezdába.

1945. február 13-án, este 10 óra 10 perc körül kezdődött a város bombázásának első hulláma. 244 repülőgép szórt le gyújtóbombákat a városra és iparnegyedére, hogy az égő épületekkel megjelöljék a célpontokat a következő támadásra. Éjfél után 1 óra 30 perckor kezdődött meg a légitámadás második hulláma 529 bombázó részvételével. A harmadik támadás február 14-én következett be, mintegy 10 perccel dél után, amelyben amerikai repülőgépek vettek részt. A bombák fajtáiról és töltetéről mind a mai napig tart a vita. Hivatalosan egyetlen kénbombát sem dobtak a városra, ám szinte mindegyik túlélő az ellenkezőjét állítja.³ Akárhogyan is, tény az, hogy Drezda egy körülbelül 15 négyzetkilométernyi egybefüggő lángtengerré vált. A támadó pilóták tanúsága szerint a Drezdából emelkedő lángcsóvát 200 kilométeres távolságból lehetett észlelni. Az 1945. február 13. éjszakai és 14-i bombázás azonban végzetes volt a város lakossága, a rengeteg ott tartózkodó menekült és katona számára. A „drezdai éjszakában”, ahogyan azóta emlegetik ezt a bombázást, a legóvatosabb szakmai becslések szerint 120, mások szerint pedig akár 300

ezer ember vesztette életét.

A visszaemlékező, a Drezda lebombázását át- és túlélő Hancs Ferenc 1926. március 31-én látta meg a napvilágot az akkor Jugoszláviához tartozó Lendvahosszúfaluban. Nehéz, tragédiákkal terhes gyermekkor jutott osztályrészéül. Mivel szüleit korán elvesztette, nagyszülei nevelték testvéreivel együtt. Bár a nyolc elemi sikeresen elvégezhetette, nem válthatta álmát valóra, hogy gépészinak legyen, hiszen egyre idősödő nagyszülei mellett igencsak ki kellett vennie a részét a házkörül munkából. Tejet hordott, kapált, segédkezett a szántásban, vetésben, aratásban, akárcsak a többi falusi gyermek. 1941. április 6-án a német, majd április 16-án a magyar alakulatok bevonulásának volt 15 éves „gyerek-ember” szemtanúja a visszatért, nemzeti színekbe öltözött Lendva városában. Az ünneplő tömeg, a viseletbe öltözött lányok, a bevonulást követelő tüntetések, a zászlóval díszített épületek nagy hatást gyakoroltak rá. Kortársaihoz hasonlóan még ebben az évben ő is tagja lett az alsólendvai leventeegyletnek. Így emlékezik vissza életének erre az időszakára: Kedden és azt hiszem pénteken délután köllött mennyi leventébe. Az iskola vége után, 15-16 évesen vót az embör köteles a leventék között lenni. Apródnak nevezték a legfiatalabb csoportot. Tanultuk az akkori rendfokozatokat, minden rangjelzist köllött tudni. Ez ilyen katonai kiképzés előtti oktatás volt. Katonadalokat, meg azt a sok Sztálin-ellenes nótákat, meg oroszellenes nótákat szoktuk dalolni. A puskafoogást gyakoroltuk, a díszmenetet, a kúszást... az mellett még volt ott sport, futball, kerekvetés, kalapácsvetés, kinn a futballpályánál. A leventének csak sapka járt, olyan katonasapka, csak másabb anyagból, meg vót egy jelvény rajta. A kiscsoportból 1943-44-ben átkerültem a legénysorba.

1944-ben pedig az 1926-ban született kortársaival együtt besorozták. Első állomáshelye Balatonfűzfő volt. Egy nitrokémiai

hadiüzemben dolgozott társaival együtt egészen karácsonyig. Itt találkozott először román munkaszolgálatosakkal és orosz hadifoglyokkal, az ő nyomorúságukat látva tapasztalta először a saját bőrén a háború embereket megnyomorító voltát. Tartalékos főhadnagyuk segítségével sikerült kiharcolniuk, hogy a karácsonyt otthon tölthessék, azzal a feltétellel, hogy január 2-ra visszatérnek a laktanyába. Mivel azonban az ünnepek alatt olyan híreket hallottak, hogy az oroszok már Székesfehérvár alatt vannak, elhatározták, hogy nem mennek vissza. A hadsereg azonban nem tudta nélkülözni őket: január 8-án 30 fiatal lendvai legénynek hazulról hozott kis batyujával gyülekeznie kellett az alsólendvai Korona Szálló egyik termében. Onnan rövid orvosi vizsgálat után az állomásra vezényelték őket, a vonatuk pedig délután 3-kor már indult is Körmendre. Az ottani kaszárnyában Hancs Ferenc visszaemlékezései szerint 48 Lendva-vidéki fiatal volt elszállásolva, akik itt csak igen rövid ideig tartózkodtak, hiszen január 21-én marhaszállító vagonokban már útnak is indították őket Németország felé, mintegy ötszáz, más vidékről származó társukkal együtt.

Az idősebbek itt maradtak Körmenden, 500 személy nem ment ki. Ahogyan Németországba értünk, minket ott, a 48 személyt, akik magyarok voltunk, mindjárt külön tettek. Azokat a lengyeleket hogy hová vittik, azt nem tudom megmondani. Tudtuk, hogy Németországba menünk, de hová pontosan, azt senki se tudta. Küronya Jenő, a lendvai polgári iskolai igazgatója talán egy-két nappal azelőtt, mint elindultunk, ott kint Körmenden egy beszédet tartott, hogy biztonságba leszünk... bátorított bennünket. Örömet mentünk el, igazán, mert itthon se vót rózsás az élet.

Égerbe január 26-án este érkezünk, nagy hó vót. Valami négy napig vitt a vonat minket, mikor fölébredtünk, hófúvások vótak, legalábbis 40 centis hó. Közel vótunk a

röptérhez. Először is elvittek bennünket egy fertőtlenítőbe. Le köllött vetküzni anyaszült meztelenre, mindenkinek a ruháját összekötni. Aztán az a meleg, száraz gőz azt át sütötte úgy, hogy ott egy tetű se maradt meg. Nem lehetett a ruhát megfogni, ollan forró vót. Mi meg addig a fürdő alatt vótunk. Ottan vót egy magyarul beszélő német katona, Magyarországról vót biztos. Tartott ő egy beszédet, hogy ottan jelentkezhattunk vóna hungaristáknak. Közülünk egyse, hanem más fiatalok, egy szakasznyi, tán 20-25 ember jelentkezett, páncélelhárítónak. Azok már másik nap átöltöztek német uniformába, mentek gyakorlatozni. Azzal az ígérettel csalogattak bennünket, hogy visszajövünk Magyarország területére, az oroszok ellen harcolni, ha belépünk hungaristának. Úgy gondoltuk, hogy ha idáig elhoztak bennünket, akkor vigyenek tovább is, ha akarnak. Mi önként nem jelentkezünk ide se, meg máshová se! Aztán így békén hagytak. Ott vótunk február 8-ig, egy erős hetet. Az ég világon semmit se csináltunk, civilbe vótunk még, aztán minden este, vagy délután kaptunk szemet, hogy éjjel tüzeltünk. Hó vót, erősebb tél vót, mint nálunk.

Egy hétig tartott ez. Egy hét után újra föl a vagonokba... irány Drezda. Összült vótunk, mind a 48 Lendva-vidéki ember. Minket ott Égerbe kiválasztottak, azok a vendek ott maradtak tovább. Hogy meddig maradtak, vagy hová jutottak, ezt nem tudom. Drezdenbe érkezve megkaptuk a német uniformát. A civil ruhánk ottmaradt: sokszor viccből montam, hogy elmenek érte! Le köllött vetküzni egészen, kaptunk mindent: inget, alsunadrágot, bakancsot, zubbonyt, sapkát, derékszíjt, zoknit, söték kék színű nadrágot. Olyan volt, mint a sínadrág. A légi erőkhöz tartoztunk, a Luftwafféhoz. Semmiféle fegyverünk nem volt, csak személyi tárgyak voltak nálunk: a bicska is, amit otthattam, amikor elfogtak az amerikaiak.

Drezdenben első nap semmilyen foglal-

kozás nem volt. Kaptunk szobát, mindenkinek az ágya le vót terítve pokrucce. Minden nap köllött a szobatisztaságot tartani. Amelyik szoba a legtisztább vót, az kapott két száll cigarettát koponyánkint. Ez vót a jutalom. De olyan címen án, hogy SS-Zögling, növendék. Pedig közülünk senki sem akart jelentkezni az SS-hez. Nekünk a karunkra nem írták be az SS-alakulatok jegyét, mert rövid volt ott az időnk.

Két-három hét után jelentkezett egy olasz, aki törve beszélt magyarul. Azt tudtuk, mikor mit akarnak, aufstehen – felkelni, frühstück – reggeli... Minden szobából egy ment a kávéért. Aztán ottan kezdtek tanítani bennünket a puskahasználatra. Nem fordított ott senki se magyarra. Esetleg kirajzolta a táblára, hogy mi mit jelent. Megtanultuk a vigyázállást, az előugrást, a menetelést. Itt is egybe vótunk mind a negyvennyolcan, csak külön-külön szobában, a többiek azok németek voltak mind. A König Georg kaszárnyában vótunk elszállásolva. Nem is vótunk elszomorodva kezdetkor, nem volt köztünk olyan elgondolkodás, hogy mi lesz velünk: rend is volt, ruha is, étel is.

Húshagyó kedden, február 13-án éjjel volt az első dresdeni bombatámadás. Éjjel két esetben, másnap nappal egy esetben bombáztak. Mink fönt vótunk az emeleten, aztán le kellett mennünk a pincébe, ott egy 30 centiméteres betonfalú óvóhely volt kialakítva. Akkor nem volt nálunk más, mint a gázmaszkárium, szépen sorba le kellett üldögenyi. Nekünk még sisakunk se volt. Zörögtek az ablakok, pattogott le a fal, mintha minket találtak volna el. Ez este olyan 10 körül kezdődött. A támadás előtt a sziréna mindig elbőgte magát. Mikor vége volt az első bombázási hullámnak, körülbelül éjfél tájban felmentünk a szobákba, az ágyakon vastagon állt a por, a mész. Az ablakok kiverve, az ajtók kinyílvá, légnyomást kaptak. Kiszakadoztak. Villany se volt, meg összeköttetés a világgal se. Rendet kellett csinálni, mert nem is tud-

tunk hová lefeküdni. Nem volt káosz a laktnyában, jöttek intézkedni a tiszték. Ahogy kinéztünk az ablakon, lehetett látni egyik felől a röpteret, másik oldalon meg a várost, hogyan égett. Amíg az ember szeme ellátott, csak tűz meg tűz volt mindenfelé! A bombázások miatt a nép, mint a hangyabolybú, amelyiket szétrúgnak, úgy menekült ki a városbú. Kis kocsikon, mindenki sírva cipelt valamit, ki ágyi ruhát, ki ezt, ki azt. Mivel a bombázástól minden összeköttetés megszakadt, a német vadászpilóták még a parancsot sem kapták meg, hogy felszállhattak volna. Pedig a pilóták a repülőkabinban várták a parancsot. Éjfél után 2-3 órakor meg jött a második hullám, ami még erősebb volt. Újra futni kellett le. Mirre kiviláglott vége lett a második hullámnak is, de nem bírtunk aludni amúgy se a nagy zűrzavartól körülöttünk. Senki se tudta mi következik, merre tartsunk. Másnap, szerdán reggel már nem maradtunk bent a kaszárnnyában, menekültünk ki a városból gyalog. Előtte is már gyakorlatoztunk azon az erdős helyen, olyan fenyőfás hely volt. Nemcsak a katonák, hanem a civilek is odamentek, több ezer ember volt ott a szabadban. Mindenki el akarta hagyni a várost, mert az egy lángtenger volt. De mink se bírtunk igazán megnyugonni, mert mindenki még távolabb ment a várostól. Mink onnan néztük a harmadik támadást, mikor jöttek a repülőket rajokba. Az első vezérgép az egy olyan fehér rakettát küldött, egy olyan kisszerűt, oszt abba a pillanatba az összes kidobta a bombát. Ezt magyarul szőnyegbombázásnak nevezik. Ott aztán utána nem maradtott élve senki sem, ez napközben volt, olyan 10 óra felé. Ez egy jó félórát, háromnegyed óráig tartott. Egy kört levágtak, oszt jöttek a második hullámba, két-háromsorosan jöttek. Amiko ennek az egész támadásnak déltájban vége lett, akko visszamentünk összeszedelőzködni a kaszárnnyába. Aztán levezenyelték bennünket a városba, hogy mentünk mindent, amit menteni lehet az égő házakból, üzletekből. Körbevezettek

bennünket a városban az égő, füstölő romok között. Olyan pusztítást végeztek ezek! Azt akarták, hogy mink ezt lássuk. Nem volt ott Nap se! Ha a bomba megnyitotta az épület egyik falát, omlott a többi is, a bútorok mind bele voltak roskadva. Félték, hogy kiüt az epidemia, kezdenek a hullák bűzleni, ezért a helyszínen elégették a hullákat. A templom az kimagaslott a többi láng közül, az talán 3 napig is égett. Más nem maradtott, mint az üszkös falak, amik téglából voltak és nem égtek el. Az egész temetőt mind felszántották a bombatölcsérek. Ott egy hétig nem lehetett az utcát meglátni végig, olyan füst, hó, lángolás volt. A tűzvédség lehet, hogy a szél is szerepet játszott, de nem csak arról volt szó. Voltak azok a 60 centiméteres bombák, amelyiknek egyik fele üres pléh, a másik fele meg megvan töltve foszforral. Ezeket a foszforbombákat szórták milliószám. Tanultuk már a leventében is, hogy az a cserepet, sindőt átütö, oszt mindenre szétfröcsköl, meggyújtja. Azt a sötétbe, már bizonyos magasságba lehetett látni, hogy égett, szétszóródott, felgyújtott mindent, ami csak éghető volt. Utána, mikor kiégett volt neki egy olyan kannára való maradékja.

Felsorakoztattak bennünket, és kellett menni menteni a menthető. A helybeli civil nép is, meg a katonaság is úgy dolgozott, mint a hangyák, hordták ki a házakból, válogatták ki, ami éppen maradt, a bútorokat, élelmet, edényeket, kompótokat. Volt, hogy éppen csak le tudtuk vinni a térre, már égett is a ház, ahonnan kihoztuk. Ki kellett üríteni az üzleteket, hogy ami megmaradt, ne legyen a tűznek a martaléka. Mint mondtam, ott olyan füst volt, hogy egy hétig nem lehetett látni a napvilágosságot. Égett, bűzlött, füstölt a város, az északi szél meg még segített a tűznek. A laktnyában is minden ablak, ajtó ki volt törve, ott is rendet kellett csinálni. A bombázás után el akartunk menni templomba, de nem volt se templom se istentisztelet, csak romok voltak, takarítás, üszkös falak. A mi

kaszárnyánk az nem kapott telitalálatot, csak az ablakok, ajtók rongálódtak meg. Körülötte a röptér, a város részei jól fel voltak szántva. Egyszerűen borzasztó, leírhatatlan, amit ott az ember átélt, meg hát a látvány utána, az mind itt bent van! Sose felejttem el, hogy a gyakorlóterünk mellett mennyi nyúl, meg őzike volt, amelyikek meg voltak vadulva a bombázásoktól.

Egész február hónapban még Dresdenben a barrikádokat csináltuk, mert közeledtek az oroszok. Elkezdtek olyan 4 méteres hosszú, fehér farönkökkel erősíteni a várost. A kaszárnya melletti gyakorlótérre naponta kijártunk, de nem volt nekünk fegyverünk, úgy gyakorlatoztunk. Még nótáznunk is kellett. Volt olyan gyakorlat, ahol mondták a tisztek „ein Lied!”, oszt akkor nekünk kapcsolni köllött, és énekeltünk egy magyar nótát. Amelyik legjobban tetszett nekik az az volt, hogy: „Márványkőből, márványkőből van a Tisza feneke, gyöngye vagy még, gyöngye vagy még babám a szerelemre. Gyöngeséged nem annyira sajnálom, szép vagy babám, jó vagy babám, nehéz tőled elválnom.” Ezt 3-4-szer is elénekeltük, ahogy a városon keresztül mentünk gyakorlatra, vagy jöttünk vissza. Kellett, hogy menjen a nóta, ha nem ment, nem jól kezdtük el, vagy belesültünk, akkor volt ám büntetés: hinlegen-aufstehen! Ott nem lehetett kecmeregni. A nótával azért nem volt sok gond, mert mink leventébe jártunk, oszt ott is úgy volt, Lendván végigvonulva mindig énekeltünk.

Akkor minket Dresdenből elhoztak, mert valahogy úgy akarták a németek, hogy nem adnak az oroszok kezére. Mert talán, ha oroszok fogtak volna el bennünket, nem jöttünk volna haza egyikünk se. Vagy Szibéria, vagy halál a helyszínen...

Március elején már úton voltunk Münchenbe. Előtte való nap már el volt készülve a csomagunk, nem igazán volt másunk, mint egy gázmaszka, meg egy pokruc. Mi nem tudtuk, hogy hova megyünk, csak feltéte-

leztük. Mind az összesen, mink 48-an, mink mindig együtt voltunk. Volt velünk kísérőnek egy hadnagy. Volt, hogy amerre mentünk úgy lebombázták a vasutat, hogy a szerelvény két napig csak egy helyben állt. Így hat napig tartott az egész. Ahol megállt a vonat, azokon az állomásokon volt vöröskeresztes segítségnyújtás, élelmiszerosztás. Ki ott átvonult, az kapott melegételt. Mikor odaértünk Münchenbe, ott egy szobornak a tövibe várakoztunk sokáig. Onnant akkor Ulach nevezetű müncheni külvárosba gyalogoltunk ki, ott volt a légvédelmi tüzérség. Ott már egy ágyú se volt. Le voltak szerelve. Minden állásnál volt egy barakk is 10 embernek, mindegyik barakkbán helyet foglaltunk. Kiképeztek ott bennünket telefon-összeköttetőnek. Mikor mink odakerültünk, ott se volt más, mint kiégett, elüszkösödött épületek. A város utcáin kétfelül romok és törmelék volt úgy eltakarítva, hogy az utcán éppen hogy lehetett menni gyalog. Mégis mindennap találtak célpontot amit bombázni köllött. Münchenben is kevés olyan nap volt, hogy ne támadták volna az amerikaiak, angolok. Ott gyakorlatoztunk április 20-ig, szedtük le a reflektorok közötti kábeleket, kerékpárokkal szedtük össze a távírózsinórokat, egy helyre leraktuk, onnan hozta be a teherautó. Aztán volt egy olyan raktárhelység, hogy akik ott maradtak, azoknak át kellett tekerni másik rollnira a kábelt és ahol kellett megjavították, szigetelték.

Április 20-án volt a Hitlernek a születésnapja. Akkor volt az egész kiképzésnek vége. Volt egy bankett rendezve. Kaptunk fél liter pezsgőt vagy olasz palackozott bort, 15 deka bonbon-cukrot, egy pakli cigarettadohányt, meg még nem tudom mit. Két kiképzőtisztünk volt, Hausmann meg Willbrock, ezek voltak velünk este 11-ig. A szakács a konyhán orosz fogoly volt. Ebédnek kaptunk egy kis levest, egy kis krumplit hússal meg pudingot ínycség gyanánt. Addig sose láttam pudingot.

Az orosz csapatok már vészesen közeled-

tek München külvárosa felé, ágyúszótól volt hangos a vidék, amikor a leventékből verbuválódott kis csapatot német kiképzőtisztjeik felkészítették a megadásra, fehér zászlót rakattak ki velük a bunkerükre, és magukra hagyták őket. Számukra akkor már nyilvánvaló volt, hogy aki csak teheti, ne az oroszoknak, hanem a nyugati szövetségeseknek adja meg magát. A német katonákra, különösen az SS-csapatokra az azonnali kivégzés, a biztos halál várt. Hancs Ferenc és katonatársai így még azt is fontosnak tartották, hogy ne legyen náluk semmiféle olyan irat, ami ezt igazolná.

Nagyon sajnálom a képes katonakönyvem is, de nem mertük megtartani, se azt a lemezt, amit halálcédulának mondanak. Megsemmisítettük, mert féltünk tőle, hogy megtalálják. Meg volt egy zsoldkönyvem is, mert kaptunk 300 márkát. Annak fele bennmaradott, mert ha Németországban maradunk és nincs pénzünk, akkor felvehettük volna. A halálcédulát, meg ezeket a könyveket likvidáltuk, mielőtt elfogtak, mert veszélyes lett volna. Az SS-katonákat még a fogságban is elkülönítették. Május elsején éjszaka egyáltalán nem aludtunk, mert vártuk, hogy most biztos rajtunk ütnek, elkapnak bennünket. Nem jött senki reggelig. Akkor pedig az egyik oldalról, ahol se ház, se út nem volt, közeledtek felénk gépfegyverekkel. Amerikai katonák voltak, aztán volt: Hándé off! Föl a kezekkel! Kám on! Kám on! Kám on! Összecsoportosítottak bennünket, onnan elkísértek egy kilométert, egy jó nagy házhoz nagy udvarral. Az más tele volt amerikai dzsipekkel. Ott amink volt mindent el kellett dobálnunk: zsebkést, tollat, fogót, szerszámot... Nem motoztak meg. Ott már voltak német foglyok is, köztük a mi tisztjeink is. Egyszer csak hallottunk egy sorozatlövést a közelben. Ezek az amerikai katonák meg kapkották mindjárt a fegyvereket, oszt futás abba az irányba. Egy német katona egy pincéből leadott egy sorozatot az ott cirkáló dzsipekre. Oda kísérték, ahol mi voltunk, de

már útközben hallottuk, hogy puskatussal ütötték és ott elöttünk verték agyon, hogy csupa vér volt. De az utolsó szavaiban is azt kiabálta, hogy: Heil Hitler, Heil Hitler! Agyonverték ott elöttünk, tiszta vérbe volt ott. Egy amerikai katona meg ott állt fenn egy lépcső tetején, oszt magyarázott, hogy ilyen ne próbáljon meg senki, mert erre a sorsra jutunk. Akkor valami hidegvizet lötytyintettek rá, rácsaptak egy pokrócot, meg egyet alá, kihúzták valami folyópartra, onnan már csak annyit hallottunk, hogy beleeresztettek egy sorozatot. Ez volt az elrettentés!

Minket az első napon elvittek teherautókkal arról a helyszínről 3-4 kilométerre egy parasztházhoz, ahol egy hatalmas pajta volt. Ottan már egy másik helységből német katonák voltak fogságban. Két éjszakát ott töltöttünk el, de nem volt mán szalma sem, csak a törmelék. Első éjjel esett olyan 10-15 centis hó, május másodikán, nappal meg kisütött a nap. Mink meg ott voltunk semmi koszt nélkül. Éhesek voltunk. Voltak ott mán német foglyok, volt némelyiknek étele, konzervei, de nem adtak. Amikor az egyik lekuporcolt, hogy egyen a konzervéből egyikünk kiemelt egyet a hátizsákjából. Sajt volt benne. Ezt közösen megettük, mégis csak ettünk valamit. WC-re nem nagyon kellett mennünk, nem volt mitül. Vízeln meg a sarokba jártunk. Aztán másik nap délután kezdték a népet onnan elszállítani teherautókkal. Mint mondtam, a németeknek a hátizsákjaik tele voltak élelemmel. Azokat mind el kellett dobálni, mert csak úgy lehetett felszállni a teherautóra. A sok hátizsák meg ott maradt halomba hányva a szajréval. Mink meg hátramaradtunk, kezdtük a hátizsákokat kutatni, volt ott csokoládé, cukorka, volt keksz, zsebkendő, borotválkozó apparát... A zsebjünket megraktuk vele, nekem volt legalábbis öt pár zoknim, borotvakészletem, 15 darab szivarom...

Aztán innen is továbbszállítottak bennünket egy nagy síkságra. Ott, mint a han-

gyák, több ezer német volt összetömörítve. Valami két hetet is voltunk ott. De aki csak egy kicsit is kitért a tömegből, vagy arrébb ment, oszt rágyújtott egy cigarettára, abba bele eresztettek egy sorozatot, lelőtték, mint a kutyát. S akkor nemcsak azt az egy embert találták el, hanem 3-4-et is! Reggel szedték csak össze a hullákat. Bokáig érő sár volt, nem volt annyi hely, hogy leültünk volna. Sokszor szabályosan le kellett húzodnunk, mert akár 5-6-szor is belelőttek a tömegbe egy éjjel. Reggelenként összeszedtek 20 holttestet is. Második vagy harmadik napra húztak egy szál drótot. Két-vagy három teherautó jött akkor megrakva élelemmel, konzervekkel.

Innét Ulmba szállítottak bennünket tovább. Egy hetet töltöttünk ott egy lebombázott kaszárnya udvarában, raktárában. Az egyik zabos raktár volt, három nap válogattuk ottan a zabot, ki volt égve az egész olyan bűdös volt, mint a tüzes ménykű. A zabot et-tük, mert nem kaptunk enni. Ott is több száz ember volt, ott már össze voltunk keveredve a vérbeli német katonasággal. Akkor aztán egyszer csak odaállított egy teherautó tele német kenyérrel. Az olyan alakú, mint a téglá, kemény, kívülről meg kezdett valami sárga penész kiütni rajta, biztos valami német raktárban találták meg, hónapok számra elállhatott. Ezt a kenyeret a németeknek osztották, a német katonaság vöröskeresztje, de mink is kaptunk, mert német ruha volt rajtunk. Ott körülbelül egy hétig voltunk, de semmi rend nem volt, nem törődött ott velünk senki. Éhesek voltunk, mint a hétszentség, csak a zabszemeket rágicsáltuk. Egy hét után újra parancs volt, fel az autókra, irány Hellbrunn!

Oda olyan teherautókkal vittek bennünket, hogy egyszerre 100 ember is felfért rájuk. Ezeknek a sofőröknek a 90 százaléka néger volt. Vittek minket Stuttgart, Régensburg, Hellbrunn. A civilek, amerre mentünk dobálták ennivalót az emeletről a teherautóra: hol kenyeret, hol almát, élelmet, kávét csatos üvegben. Mert nyitottak voltak ezek az au-

tók. Ott tiporták le ezt a körmömet is. Jézus Krisztus!!!

Hellbrunnban már tornyot is csináltak az őrzésünkhöz. A tuskés drót az már előbb ki volt húzva az oszlopokra. Beépítettek bennünket a drótok közé. Nem lehetett onnan szökni, meg nem is volt hova, nem is kísérleteztünk. Május 9-én, amikor a németek kapituláltak, az örök egész sorozatlövészet adtak le örömiükben, a hétszentségit! Mi nem nagyon tudtuk, hogy mi lesz mi velünk, hova tesznek, hova úznek tovább minket. Hellbrunnban vártunk körülbelül június 28-ig. Több mint egy hónapig vártunk ott. Egyáltalán nem volt fedél a fejünk felett, ha eső volt akkor áztunk, ha sütött a nap, szárogattuk magunkat. Fűjet téptünk magunknak, a köpec földön feküdtünk, a WC-k is csak kiásott gödrök voltak, rajta deszkával. Hálísten senki se betegült meg, mind a negyvennyolcan szépen egészszen megvoltunk. Aztán Hellbrunnban már oda jutottunk, hogy naponta kaptunk friss meleg ételt. Minden csoportnak, 50 embernek volt egy vezetője, annak kellett menni élelemért. Kenyeret egész hónapban egy szikrát se láttunk, csak kekszet, Albert kekszet. Az étel az olyan spenótszerű, meg zöldség, krumpli, bab, borsó volt. Inni való, hát nem volt az se ottan. De kaptuk azokat a könnyű és nehéz konzervákat, abban volt ilyen limonádépor, az a levegő nedvességétől összeállt ilyen kis gombucává, azt szopogattuk szomjúság ellen. A mosakodás amiko esett az eső, akko volt. Amikor esett az eső, az ember csak úgy didergett, még száraz hely se volt amire lefekdjünk. Valamikor június 20-28. között gyalog kimentünk az állomásra Hellbrunnba. Amikor mentünk kifelé szedtük össze a cigarettacsikkeket. Vagonokba szálltunk. Voltak akik közülünk felfigyeltek, aztán azt mondták, hogy megyünk Francia' felé.

A vonatba azt hallottuk, Marseilles felé visznek. Amerre mentünk, a francia munkások csákányozták, döngették mérgükbe a va-

gont, látták, hogy német vagon. A szállítóink adtak egy küblit a sarokba, abba végeztük a dolgunkat három napig. Amikor megállottunk valahol, ott kaptunk egy konzervet, de mindenki csak egyet. Tán nem voltam több akkor már 30-40 kilónál, hétszentségit! De nem csak én, hanem mindenki közülünk. Aztán Marseilles-be értünk. Marseilles-ben egy komisszió elé kellett mennünk egy barakkba. Kérdezték, ki voltál, mi voltál, merre voltál? Mi meg nem tudtuk bemutatni a katonakönyvecskénket, mert eldobáltuk. Levették az ujjlenyomatunk, leírták az adataink, nekünk meg adtak egy A4-es papírnak a felét, arra rá volt írva a nevünk meg minden. Kint meg már várt bennünket a partizán társaság. Sorba le kellett üdögnünk a földre. Voltak ott már olyan stájercek, mariboriak, akik részt vettek a németek oldalán a partizánellenes harcokban. Ezeket kínozták már ottan, valami kétszázan lettek ott kiválogatva. Volt ott a sátorban egy jó nagy térkép, ott voltak gombostűre rakott kis zászlókkal kiböködvé a határok. Rá köllött bökní, hogy honnan jöttem, oszt azok megállapították, hogy melyik országhoz tartozok. Mikor bekerültünk a lágerbe, ott már külön lettünk választva minden ország szerint, magyarok, csehek, lengyelek, jugoszlávok, drótkerítés választott el bennünket egymástól.

Ottan kaptunk mink olyan fehér kenyeret, hogy össze lehetett nyomni, mint a szivacsot, csak egy fehér hab volt. Kaptunk cigarettát, csokoládét is, meg minden nap főtt ételt, reggel kávé, minden konzervekből volt. Zsilettet is hoztam onnan, de az olyan erős volt, hogy a bátyám nem is bírta elhasználni, már meg is unta. Meg kaptunk borotvázókrém, pamacsot. Sátorban laktunk, sorba mint a katonaságnál, 25-en voltunk egy sátorban. A sátrak oldalát nappal fel lehetett hajtani, hogy levegőzzön. A lágerparancsnok, aki amerikai tiszt volt, mindennap végigjárta az egész tábor. Kaptunk pokrucot is, nekem még mindig meg van, de már nagyon ki van

vásva, mert sokat használtuk, arra rá is van írva, hogy USA. Sokszor mondtam is már, ha meghalok, azt tegyék alá. Celjébe el is akarták szedni tőlem, de nekem volt egy német pokrucot, azzal elmaszkíroztam. Akinek volt amerikai uniformisa, cipője, azokat is elszedték, mindent, ami amerikai volt. Marseilles-ben voltunk augusztus 23-ig. Ott egy aláírásba került, és aki aláírt, az már mehetett is Amerikába. Közülünk nem ment senki, a táborban volt egy-két idősebb, aki elment.

Egyszer csak egy parancs jött augusztus 10-18. körül. Ekkor összeállítottak egy transzportot, akik jugoszláv zászlókkal, vörös csillagokkal elindultak gyalog. Én a negyedik transzportba estem bele. Volt, akik közülünk már a harmadikban elment, volt aki a negyedikben, volt aki még maradt. Gráz után a partizánok már feljöttek a vagonokba pisztolyosan. Mindjárt elég durván fogadtak. Amikor megérkeztünk Jeszenicára, az állomás ki volt világítva, rajta egy nagy vörös csillag. Pirossal, kézzel volt kivilágítva. Keserű volt a számíze, előtte a horogkeresztet hordtam, most meg vörös csillagot kapok. Valami rossz rántott levest adtak ennyi, a hétszentyit!

Jeszenica után Celjébe szállítottak bennünket. Egy heti celjei tartozkodás után mehetünk csak haza. Ott is egy kaszárnnyában voltunk elszállásolva, fából készült emeletes ágyak voltak benne. Nemcsak mink, hanem más szlovén katonák is. Sokan meg voltunk rakodva mindenféle amerikai hadianyaggal... Celjében azt egyheti kutatás után mind elszedték tőlünk. Nekem a köppenem is elvették, a nadrágomat is. Szép luftwaffés ruhám volt. Le kellett vetnem, oszt adtak valami rossz kivásott ruhát. A hétszentségit nekik, megfosztottak bennünket mindentől! Egy hétig valami szörnyű szegény koszon tartottak bennünket, pelvás zabkenyér. Még azon csodálkozom, hogy nem vittek el bennünket a Kocsevszki Rogra. Oda vitték leledözni az embereket, egyenesen Celjéből. Olyat is hallottam, hogy rájuk robbantották

a vagont. Nekünk szerencsénk volt, minket nem vittek. Mink fegyveres kísérettel Mariborba mentünk. Mariborban kaptuk meg az eltávozást haza, onnan szűnt meg a fegyveres kíséret. Hazaeresztettek. Nem volt se pénzünk, se ételünk. Szétszórtak bennünket.

A hadifogságból kalandos körülmények között, 1945. augusztus 26-án hazatérő 19 éves fiatalembernek nemcsak azzal kellett számot vetnie, hogy katonáskodásának ideje alatt teljesen árván maradt, meghaltak nagyszülei is, hanem saját bőréen kellett megta-

pasztalnia azokat a változásokat, amelyeket az eredményezett, hogy egykori lakhelye a titói kommunista Jugoszlávia territóriumához tartozott. Otthon átvette a nagyszüleinek, a rokonok által szépen megőrzött gazdaságát és 1946 februárjában megházasodott. Már-már úgy tűnt, élete visszaáll a rendes kerékvágásba, mikor is eddigi katonaidejéről való megfelelő igazolások hiányában újra be kellett vonulnia 1947 áprilisában a jugoszláv hadseregbe. Belgrádból kétévi szolgálat után

LUCIUS IUNIUS MODERATUS COLUMELLA:
A mezőgazdaságról. Ford., jegyz., utószó:
Hoffmann Zsuzsanna.
Szeged, 2005, Lectum Kiadó.

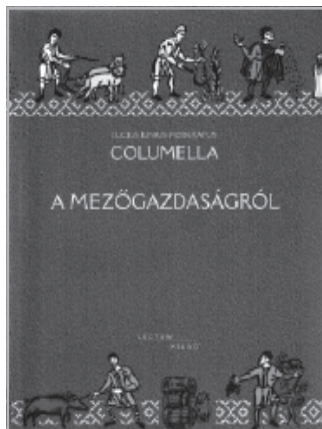

A Lectum Kiadó által megjelentetett kötet az egyik legnevesebb római mezőgazdasági szakíró, Columella sokat olvasott művét adja közre. A hispaniai származású szerző, kinek életéről csak kevés adatunk van, a római császárság I. századában élt, nagybátyja biztatására kezdett gazdálkodni, s barátai ösztönzésére vált szakíróvá.

A mezőgazdasággal foglalkozó írók munkáinak sorában Columella műve M. P. Cato, M. T. Varro és Vergilius művei után századokon keresztül a legismertebb és legtöbbet forgatott agrárirodalomnak számított. Ez a sok töredéket hagyományozó latin próza egyik legteljesebb munkája, ami terjedelmében talán a ránk maradt leghosszabb, a maga csorbitatlan egészében fennmaradt prózai szöveg. Teljessége azonban nem csak szövegének egészét jelenti, hanem elmondhatjuk, hogy ez az egyazon témáról szóló tanulmányok legterje-

delmesebbike. Columella, mint Bevezetésben hangsúlyozza, a mezőgazdaságot nem pusztán foglalatosságnak, hanem Catóhoz hasonlóan erkölcsformáló erőnek is tekinti, s ugyanazt az értékrendet szeretné visszaállítani, ami a korai köztársaságra volt jellemző. Fájón nehezményezi az istenek által a rómaiakra ruházott tudás elértéktelenedését, a birodalmi áruk versenyében az itáliai mezőgazdaság hanyatlását. A helyzetten változtatandó tárja olvasói elé az intenzív gazdálkodást propagáló munkáját, hogy őt idézve „szakértelemmel, befektetéssel és munkakedvvel” ismét virágzó gazdaságok tegyék Rómát gazdaggá. Ő maga sem volt munkakedv híján, s munkája a szükséges szakértelem forrásául szolgált a befektetéssel bírónak.

A mezőgazdaságról (Rei rusticae libri XII) tizenkét könyve felosztásában és logikájában Varro és Vergilius munkáit követi, azaz először a földművelésről, majd az állattenyésztésről szóló ismereteket taglalja. Elődeinek munkáihoz hasonlítva még logikusabban és következetesebben építi fel művét. Az első öt könyv a földműveléssel foglalko-

zik. A legalapvetőbb ismereteken – mint a körülmektől birtokvásárlás, a birtokálmányhoz tartozó víz, épület, bérlok, rab-szolgák kérdése – túl, a paraszti kristálytisza logika szerint a talaj és talajművelés felől halad az egyre magasabb növényzet, a gabona, a zöldség, a bokrok és fák, illetve a hozzájuk tartozó mezőgazdasági tudnivalók kifejtése felé. Talajtana, a trágyázás és a pillangósok talajjavító hatásának megfigyelései a legmodernebb növényökológiai rendszerek alapjait szolgáltatnak. Ennek a résznek a legbecsebb darabjai a szőlőművelésről szóló könyvek. Columella ezen a téren maga is a legelismeretebb szaktekinélynék számított, számos, a telepítés és gondozás terén szerzett újítása és személyes tapasztalata kiemel az antik szakírók közül. A legaprólékosabban és igen nagy meggyőző erővel értekezik arról, hogy miért és hogyan lehet a mezőgazdaság legjövödelmezőbb ágazata a szőlőművelés. A hatodik–kilencedik könyv az állattenyésztés ismerettára. Itt a földművelő ismeretekkel ellentétben a legnagyobbtól a legkisebb felé halad, minden bizonnyal a legősibbtől az újdonságok felé, hiszen Itália nagyállattartásáról, a szarvasmarha-tenyésztéséről volt híres már a legendás herculei időkben is, s a kisebb fajok később kerültek tömegesebb tenyésztésre. Tárgyalja az állatok háziasításának, betanításának, etetésének, gondozásának kérdésein túl az állatápolás és az állatgyógyászat alapkérdéseit is. A hagyományos formák mellett itt helyet kapnak a korábbi időkben nem ismert vagy kevésbé ismert tenyésztési ágazatok; a haltenyésztés, a vadtartás, a vízi szárnyasok tenyésztése és a méhészet is. A vergiliusi sorrendet követve az eredetileg tíz könyvre tervezett mű végén található a kertészetről írt könyv. Ez, miként Vergilius munkája, verses formában egészíti ki a tanulmányt az elődje művéből kimaradt fejezetekkel. Az így is kerek, egész tanulmány végére tapasztalatai és kortársainak megválasztott praktikus kérdései fűzetik a szerzővel a tizen-

egyedik és tizenkettedik könyvet, amelyben most már prózában értekezik a kertészetről, illetve a vilicus (felügyelő) és a vilica (gazdasszony) feladatairól. A tizenegyedik könyv igazi csemegéje a január 13-val kezdődő, az év napjaihoz fűzött „parasztnaptár”, ami csillagászati és meteorológiai megfigyelések alapján határozza meg az elvégzendő feladatokat. A tizenkettedik könyv pedig a gasztronómia iránt érdeklődők figyelmére is igényt tarthat, mivel taglalja a mezőgazdasági termények tartósítását, a különböző befőttek, ízesítők, sör, bor és ecet készítésének fortélyait.

Columella a mezőgazdasággal való foglalatostkodást nem pusztán munkának, hanem magasabb rendű tudományos foglalkozásnak tekinti. Rendkívüli erőssége, hogy bár a filozófia résztudományai, mint a csillagászat; a szaktudományok, mint a talajtan, meteorológia, vagy botanika; a gyakorlati ismeretek, az ültetés, növénygondozás; a közzgazdaságtan, mint a termelés és értékesítés, s mellettük még számos tudományág is megjelenik a munkában, műve mégsem elvont ismeret-halmaz, hanem a mindennapokban jól hasznosítható, gyakorlati ismeretek és tanácsok tárháza. Ennek magyarázata, hogy önmaga a mezőgazdaság ősi tudományának egyik legjobb szakembere volt, aki művét nem csupán könyvtári forrásokra, hanem gyakorló gazdák ismereteire és tapasztalataira, saját gyakorlatára építette. Ezért emelkedik ki a szőlészetről és borászatról írott rész a magas színvonalú mű fejezetei közül is, hiszen saját Caere, Ardea és Carseoli melletti birtokainak művelési tapasztalataira, szomszédainak gyakorlatára és megfigyeléseire is alapoz. Columella mind az elméleti, mind a gyakorlati ismereteket önálló véleményével, sikeresen alakította és alkalmazta, s tette munkáját a korabeli mezőgazdaság minden kétséget kizáró, egyetemlegesen elismert gazdasági alpművévé.

A *Rei rusticae*, mint filológiai forrás is igen értékes. Ez a mű számos, Columella

korában jól ismert és elismert hasonló szakmunkára támaszkodik, s hivatkozásaiban megőriz belőlük olyan részleteket is, melyek mára már elvesztek. Az általa hivatkozott szerzők a római természettudományos ismeretek legfőbb forrásainak tekinthetők. Róma mezőgazdasági irodalma egyes kutatók véleménye szerint a carthagói szakírók munkái nyomán született meg. Így természetes, hogy Columella egyik fő forrása a carthagói szaktekintély, Mago volt, kinek mára elvesztett munkáiból talán a legtöbbet ő őrzött meg. Másik fő forrása A. Cornelius Celsus átfogó tudományos enciklopédiája volt. A római mezőgazdasági szerzők közül számos auctorra, így a legismertebbekre, mint M. P. Catóra, M. Terentius Varróra egyaránt hivatkozik, mellettük előkerülnek a kevésbé ismertek, mint a két Saserna, Iulius Atticus, Iulius Graecinus, Tremellius Scrofa munkái, illetve a mezőgazdasággal csak érintőlegesen foglalkozó Vitruvius, Hyginus, Vegetius, id. Plinius művei is. A görög szakírók közül ismerte és használta Cicero Xenophón Oikonomikos című munkájának fordítását.

Columella művének további erénye, hogy minden szakszerűsége mellett is élvezetes olvasmány. Ékesen szóló latinsággal, ragyogó stílusban megírt könyvei úgy közölnek ismereteket, hogy közben szerzőjük olvasmányos tud maradni, s teszi mindezt anélkül, hogy nem esik a korabeli szórazókostató irodalom csapdájába, nem kalandozik el tárgyától, mégis fenntartja olvasója érdeklődését. Ennek titka pedig Columella magával ragadó lelkesedésében rejlik.

A mezőgazdasági ismeretek közlése nyomán szemünk elé rajzolódik az okos és körültekintő gazda, a virágzó római gazdaság, a búzavetések, szántók és legelők, a nyájak, a villák környéke. Ismerős és ismeretlen módszerek, növények, fortélyok, egyszóval betekinthetünk a rómaiak vidéki hétköznapijaiba, hogy közelebb kerülhessünk ehhez a régmúlt világhoz. Columella munkája sok-

szoros érték, szaktudományos ismeretein túl a filológia, és a művelődéstörténet egyik elsőrangú forrása is.

A mű modern fordítása már régen hiányzott az antik irodalommal foglalkozók és az azt kedvelők könyvespolcáról. Annak ellenére, hogy mezőgazdasági szakíróink egy korábbi nemzedéke maga is jól ismerte latin eredetiben a művet, magyar fordítása, eltekintve Fábian József református lelkész és gazdasági író 1819-ben megjelentetett, veretes XIX. századi magyarsággal átültetett szövegétől, nem volt. Modern fordításai csak néhány szövegrészletre terjedtek ki, mint pl. a Borzsák István által fordított részek A császári Róma, vagy Maróti Egon fordításai a Rabszolgák az ókori Rómában c. szöveggyűjteményekben.

Hoffmann Zsuzsanna fordítása igen gondos és alapos munka. Szép stílusa ellenére szaktudományos mű lévén nem volt könnyű a speciális szakirodalmi anyag magyarrá fordítása. Az aprólékos műgonddal készült fordítás megőrzi Columella szakavatott pontosságát, de ugyanakkor visszaadja az előadásmód könnyedségét és olvasmányosságát is. Figyelemreméltó szakmai siker a szaktudósi szókincs pontos magyarítása, s igazi stilisztikai bravúr az antik szöveget élő magyarságúvá tenni úgy, hogy annak régies íze egyáltalán ne zavarja a mai olvasóközönség ízlését és igényeit. A tizedik könyv Columella által írott, vergiliusi magasságokban ugyan nem emelkedő hexameterének fordítása Nagyllás János munkája.

A Rei rusticae tizenharmadik fejezetét Columella: A fákról c. rövidebb, fiatalkori műként keletkezett, és a nagy összefoglalásba is beleillesztett tanulmánya jelenti, melynek szövege Hoffmann Zsuzsanna egy korábban megjelent fordításának még pontosabbá tett változata.

A szöveget a fordító jól használható, pontos magyarázó lábjegyzetekkel, mértékegység-táblázatokkal, valamint mellékletként

illusztráló-magyarázó rajzanyaggal látta el. A művet utószóként záró tanulmány átfogó képet ad a szerzőről és műveiről, a *Rei rusticae* forrásairól és szöveg hagyományozásáról.

A szegedi Lectum Kiadó által elegáns kötésben, szép tipográfiával megjelentetett, gondosan tördelt, igényes nyomdai munkával készült kötet méltó kiadása ennek a szerzőnek

és műnek. A fordító és a kiadó által végzett igazán figyelemre méltó munka eredményeként egy, a kutatók és a nagyközönség figyelmére egyaránt számot tartó, értékes kötettel gazdagodott a magyarra ültetett antik irodalom tárháza.

T. HORVÁTH ÁGNES

Fémmadarak az Alföld felett

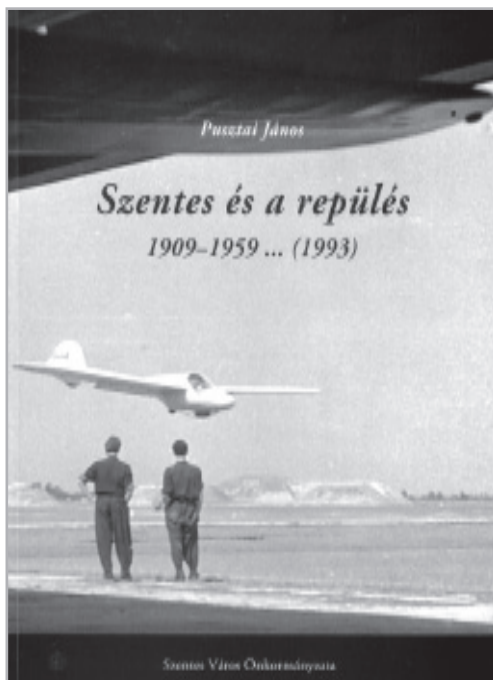
PUSZTAI JÁNOS: Szentes és a repülés. 1909–1959 ... (1993). Szentes, 2005, Szentes Város Önkormányzata. 283 p.

Örömmel vettem kézbe Pusztai János szegedi kutató legújabb repülés- és helytörténeti kötetét. A repülés manapság a népszerű témák közé tartozik, különösen, ha a második világháborúval fonódik össze. Ez a kötet mégsem a divatot igyekszik meglovagolni, hisz már témaválasztásában is egyedi: híven a szerző eddigi munkásságához, most is a Dél-Alföld repüléstörténetének egy szeletét dolgozza fel, melyhez nemcsak a történelmi kíváncsiság köti, hanem személyes élmények, ismeretségek is hozzá kapcsolják. Bár helytörténeti jellegű kötet, mégsem marad meg tágabb kitekintés nélkül. A helyi repülés történetét az országos, néhol nemzetközi eseményekhez illesztve mutatja be.

A kötet tizenkét

fejezetre oszlik, melyek a történeti kronológiának megfelelően mutatják be a történet főbb szakaszait. Az első fejezet a repülés szentesi szárnybontogatását mutatja be, a hőskortól 1930-ig. Majd a következő fejezetek a repülőtér kiépítését, a sportrepülés beindulását, a katonai repülés hatását s a nemzetközi politika miatt (is) egyre élénkülő repülő életet tárgyalja. Ahogy Magyarország, úgy Szentes repüléstörténetének meghatározó szakasza a második világháború. A felfordult világban egyre kevesebb a lehetőség a békés, polgári

szárnypróbálgatásra, minden egyre jobban alárendelődik a hadi igényeknek. De így is jelentős eredményeket mutatnak fel a szentesiek: sikeres vizsgák, teljesítményrepülések. Aztán mindent elsöpör a világégés: az átvonuló front pusztításai után előlrol, a hőskorhoz majdnem hasonló szintről kell újrakezdeni. A háborús állapotok, a megszállt országra nehezedő tilalmak miatt csak 1947-ben kezdődhettek újra a gyakorlati repülések.

Aztán hamarosan újra „beleszóltak” a fegyverek: nemcsak polgári repülés folyt Szentesen, hanem az újra felduzzasztott hadsereg számára is folyt pilóta-előképzés.

A kötetben figyelemmel kísérhetjük a szentesi repülés szervezeti kereteinek változásait, az anyagi-technikai háttér megteremtését, a repülőter kiépítését és átépítéseit, megjelennek előttünk a látványos repülőnapok programjai, merész pilóták merész manőverei s a repülő mindennapok. Láthatjuk, hogyan működtek együtt a közigazgatás tisztviselői, az egyszerű mesteremberek, lelkes fiatalok abban, hogy Szentesből igazi repülő város legyen. Végig követhetjük a repülőtechnika fejlődését: a kezdetleges fa-vászon gépektől eljutunk a sugárhajtású korszakig. De olvashatunk a repülőemberekről szóló anekdotákat, „pletykákat” is (Ahogy egyik megtörtént esetről a korabeli lapok írták: „Így történt, hogy kövér disznót elrabolta a sas” A könyv 23–24. oldalán található a humoros történet) A kötet végén biográfia – adatok a szentesi repülő életéből – és egy, a repülés szentesi áldozatairól szóló összeállítás található. A biográfiában fellelhetjük Szentes ismert repülőit, akik sokszor nemcsak a repüléstörténetből lehetnek ismerősek: a teljesség igénye nélkül pl. Bonczos Miklós, id. Rubik Ernő, Bogay Kamilló, Kunszeri Béla.

Mindezt a szerző széles körű kutatáson alapuló forrásbázissal támasztja alá. Ezen források között első helyen említendőek levéltári források: többek között a Csongrád Megyei Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, a szegedi Fekete Ház Múzeum s a Közlekedési Múzeum Levél- Fotó- Adat és Könyvtára. A szakirodalom mellett feldolgozásra kerül a kor sajtója. Fontos, hogy a szerző nagy számban gyűjtött össze és használt fel korabeli dokumentumokat, archív fotókat és interjúkat a kor szereplőivel. A mű értékét növelik a magán fotóalbumok, gyűjtemények mélyéről előkerült s sokszor először publikált fényképek.

Mű érdeme, hogy nem csak egy helytörténeti leírás, hanem válasz arra a kérdésre, hogy miként vált lehetségessé, hogy Szentesen, a „végvidéken” egy jelentős repülő „végvár” alakult ki. Talán korunknak is üzenet értékű lehet a megfejtett válasz: nem minden az anyagi, technikai háttér, azt pótolni, helyettesíteni s megteremteni lehet szorgalommal, tehetséggel, személyes áldozattal és felfr.

Süttő Szilárd évtizedes kutatásainak eredményét adja közre kétkötetes monográfiájában. Az első kötet első része Magyarország I. (Nagy) Lajos és I. Károly (Róbert) uralkodása közötti időszakának eseménytörténetét nyújtja az eddigi legnagyobb részletességgel. Munkájához a magyar és külföldi kódexirodalom mellett a Magyar Országos Levéltár vonatkozó középkori forrásanyagának teljes egészét felhasználta. A kötet második részében ennek a forrásjegyzéknek a pontos mutatóit közli, a második kötet okleveles függelékében pedig azok

VISSZAEMLEKEZÉS A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

A kötet az 1939-ben megjelent
első kiadás alapján,
magyarázó jegyzetekkel került
újrakiadásra.

A kiadvány megrendelhető
a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Fiatal Szegedi Írók Köre

KIADÓI CÍM: 6725 SZEGED, BOLDOGASSZONY SGT. 6.
TELEFON/FAX: 06 62/544-759

Legfrissebb kötetek (megrendelhetők a kiadó címén):

LUKÁCSI PÉTER: 100 öles mélység
GÁBOR LÁSZLÓ: Placebo
TÓTH F. PÉTER: With new fishes of new times
WEMHE-KÉSCSISZAÁR JÁNOS: Vizesnyolcas
DÖBÖR ANDRÁS: Elhervadt rét
MÁRTON IMRE: Mondd! Hideg van idebenn?

Fosszília irodalom, művészet, bölcsélet

www.fossilia.hu